

K 15.530
3

15-530

3

ქართველები სპარსეთში

15

ყოლა ამრეხ ხუციშვილი.   ყოლა მუსეინ თნიკაშვილი.

მესამე, დამატებითი გამოცემა

9(47.922), 15-16
საქართველოს
საბჭოთაო
საბჭოთაო

ქართული სპარსეთი

საქართველოში მოსული
სპარსულ ქართვლები

15.530
3

ფ. ჭიჭინაძისა

სპეგ-2000
შეაქვეყნებულა

მესამე, დამატებითი გამოცემა

თბილისი
სტამბა „მობისა“, მოსკოვის ქუჩა, № 5.
1907

802 (1914) 802

ქართველები სპარსეთში.

ქართველი ტომის ერი ერთ დროს საკმარისად იყო გამო-
ჩველებული და აღორძინებული, ამ ტომის ერს კარგა ფარ-
თო აღგილებიც ეკირა. X საუკუნეში ორივე სქესის რიცხვი
6 მილიონზე მეტი ყოფილა, XI საუკუნეში 7 მილიონი და
XII საუკუნეში 8 მილიონი. მაშინდელი ერთი ცნობა გვაუწყებს,
რომ დავითის სამეფოში ათის თავზედ სალაშქროდ ერთი
ქართველი გამოვიდა „და გამოსდა დავითასა სამეფოში
კაცი ოთხასა ათასით“ 1), ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ერთ
დროს ქართველობა ოთხ მილიონამდინ აღიოდა, ოთხი მი-
ლიონი მამა კაცი ყოფილა, ამათ თუ მდედრობითი სქესიც
მიუვმატეთ და ისიც ერთი ამოდენი ვიანგარიშეთ, მაშინ 8
მილიონზე მეტი თუ არა, ნაკლები მაინც არ გამოვა. XIII
საუკუნის ნახევრიდამ ქართველების რიცხვი კლებას მიეცა,
ჯერ მონგოლების შემოსევამ და მერე ჯვაროსანთ ომში დიდი
ძალი ქართველობა გაწყდა. საქმე ისე წავიდა, რომ XIV საუ-
კუნის დამდეგს ქართველი ხალხი 5 მილიონი-და იყო. XV
საუკუნეში 4 მილიონი, ~~აღდან-აღმართა~~ შემოსევამ კვალად
შემამცირა. XVI საუკუნეში 3 მილიონი. 1610 წლების შემ-
დეგიდამ ვიდრე 1626 წლებამდის სასტიკად იწყო კლება,
რადგანაც ოსმალეთმა სამუდამოთ დაიჭირა და ჩამოაცალა სა-
ქართველოს დასავლეთი საქართველო, სადაც ორ მილიონ-
ზე მეტი ქართველი იქმნებოდა. ეს წართმეული აღგილები ოს-
მალეთმა მიუმატა იმ საქართველოს აღგილებს, რომლებიც
წინეთ წაართო საქართველოს, ე. ი. კარის ქართველთ, ოლ-
თისის, კოლის, ვალაშკერტის, პარხლის, იშნის და სხვანი.
საქმენი იქამდის მივიდა, რომ XIX საუკუნის დამდეგს, მთელი
საქართველო მილიონ ნახევარს-და შეადგენდა... ისტორიულის

1) დავით რექტორის შენიშვნა ვახუშტის გეოგრაფიაზე.

წყაროებით ვიცით, რომ ქართველთ რიცხვის ერთი მილიონი სული მცხოვრები მარტოდ ახალციხის და ახალქალაქის მახრამში ყოფილა. ე. ი. შესხეთსა და ჯავახეთში.

ასე და ამ გვარად დაეცა დიდებული ერი, დიდი რიცხვის მექონი ქართველი; ოდესმე თუ ამ ერის სახელი სახელოვნებდა და სქექდა, უკანასკნელ იგი ისე შეიმუსრა კრისტიანობის გულისთვის, რომ ქედ-მოხრილი მწუხარებით-ღაუშერდა თვის შთამომავლობათა წარსულს. ქართველ ტომის ხალხის რაოდენობა დღეს ზოგი-ერთათვის გასაკვირველი იქმნება და მასთანავე საექვოც, მაგრამ შემდეგი მოსაზრება დაგვარწმუნებს, რომ აქ საექვო და გასაკვირველი არაფერი უნდა იყოს; აბა დავაკვირდეთ საქართველოს ძველ სამზღვრებს, რკინის პალოდან დარუბანდამდე, ამ ადგილებში დარჩენილ ძველ-შთენთ ნიშნებს და იქილამ დავიწყო ანგარიში და მოსაზრება, თუნდ ავიღოთ მაგალითებრ შემდეგი: განა 1 მილიონს, ან 2 მილიონ ხალხს შეეძლებოდა იმდენი ეკლესიების კეთება, რამდენიც ჩვენს წინაპრებს უკეთებიათ? განა შეეძლებელი იქნებოდა, რომ მცირე ერს ეკეთებინა ისეთი ძველები და ისიც V საუკუნიდამ X საუკუნემდე, როგორიც არის მცხეთის ტაძარი, ბანა, სიონი, ხახულისა, იშხნისა, გელათის, პარზლის, თფილისის სიონი, სეფარა, ზარზმა, ვარძია და სხვანი, რომელთა მოთვლა აქ საჭირო არ არის. განა ეს ისტორიული ძველ შთენთ ნაშთნი ცხადათ არ გვამცნობენ ქართველთ რაოდენობას, სიმძლავრეს და განვითარებას? მაგრამ ჩვენ რა დაგვარწმუნებს და რა დაგვაჯერებს! თვით ჩვენვე ვყოფთ ჩვენ თავს უარს და ვარღვევთ მას, რასაც სხვანი უნდა არღვევდნენ და სცდილობდნენ. სხვანი რაღაზე გავამტყუნოთ. ასეა ვათახსირებულთ საქმე, მაგრამ ქართველნი ამას არ გრძნობენ. დღესაც კიდევ იმავე გზასა და კვალს ადგანან, რასაც ჩვენი მამა-პაპანი ადგნენ და რამაც დაგვაუძღულა და მიწასთან გაგვასწორა.

ჩვენი ტომისთვის გარემოებას ხელი რომ მოეწყობა და მისი ბედის ჩარხი უკუღმა არ გადატრიალებულიყო, დღეს ქართველი ტომის რიცხვი დიდის წარმატების გზაზე იქნებოდა დამდგარი. ძველ ქართველთ კარგად ესმოდათ საქართველოს გაძლიერების საჭიროება და მათ სწორედ ამ ჰაზრით დაიმორჩილეს და გააქრისტიანეს ლეკები XII საუკუნეში; ამ აზრითვე დაეპატრონენ გაოხრებულ სომხეთს და ანში გადაასახლეს ასს ათასზე მეტი ქართველი, რომელთაც სომხეთში ქართველების ეკკლესიების შენებაც დაიწყეს და ბევრს ალაგას ააგეს ძვირფასი ტაძრები. მაგრამ ჩვენდა სამწუხროდ ქართველთ ასეთმა მისწრაფებამ დიდხანს არ გასტანა, მის ბედსა და მეცადინეობას დიდი რისხვა და მტერი მოეგლინა, რომელმაც უძღურ ჰყო ძრიელი ქართველი, რომელმაც დასცა და დაამდაბლა ქართველობა, ქართველებში აღმოკვეთა ერთობისა და წინ-მსვლელობის წადილი, ყოველი მოსაზრება და მიდრეკილება ქართველთა შეჭფერება, შეაჩერა და მოსპოთითქმის ისე, რომ დღეს მრავალთათვის ქართველების რიცხვი კი არა და, ისიც კი საექვოთ ხდება, რომ ვითომც ამ ერს თავის განვითარებული ყოფა-ცხოვრება, მოქალაქეობა, სამხედრო ძალოვნება და გამგეობაც კი ოდესმე ჰქონოდეს! ჩვენ კი ვიტყვით თამამად, რომ ქართველი ხალხი ძველადგანვე დაადგა დიდის წარმატების გზას; ძველად ქართველნი თანაბარნი იყვნენ რომის, ათინის და სხვა ასეთ განათლებულთ ხალხთა; პირველ დროებში ქართველებშიაც ისე იყო ყველაფერი აღორძინებული როგორც ზემოხსენებულს ხალხში. გარემოებას რომ ქართველთა წინ მსვლელობისთვის ხელი არ შეეშალა და ყველა აღორძინებათა ძალნი და სახსარნი მკვადრად დაშაენილიყვნენ და ისე წარმართული იყვნენ, როგორც ის წინეთ იყო, დღეს საქართველო თანაბარი სამეფოა და ერთი იქნებოდა ევროპის განვითარებულ ერთა და სამეფოთა შორის; დღეს საქართველო არც ერთ ევროპის სახელმწიფოს და ხალხს არ ჩამორჩებოდა უკან. განა ამისთვის არ

კმარა გავიხსენოთ ჩვენ V საუკუნის ქართველთ ბრძოლ მოძღვრება, მხატვრობა, ცხენთა მკურნალობა, კაცთ ექიმობა, ძველებური მისნობა, ვარსკვლავთ-მრიცხველობა, ქვის-მკრელობა, ქანდაკი, ხარატნი, ძველთ-ხელოვნური მწერლობა, და თუ გინდ გავიხსენოთ პეტრე ვარაზბაკური, სტეფანე და დავითი V საუკუნეში და პეტრიწანი XII საუკუნეში.

ვინც ამაზედ არ დამერწმუნება, იმან გაიციოს ჩვენი და უცხო ტომთ ძველთა დროთა ისტორიები და იქილამ დარწმუნდება ჩვენ ქეშმარიტებაზე. საქართველო ოდესმე ბედნიერი და სახელოვანი, თავის მომავალს ბედნიერებას ასცდა XIII საუკუნის გასლვიდამ, მისთვის დადგა დიდი ქცევა და ნგრევის ხანა. საქართველოს ასეთი უბედური მხედრი გამოწვეულ და მოვლენილ იქმნა თათრებთა მეოხებით, უფრო ქრისტიანობის მტრობით. ქრისტიანობის წინეთ ქართველნი დიდად მრავლდებოდნენ, რადგანაც მათ კავკასიის მონათესავე ხალხებთან დაახლოვებული კავშირი ჰქონდათ, ასეთი გამრავლება ქრისტიანობის შემდეგაც იყო. რადგანაც ქართველთ როცა მცდეები ამოუწყდებოდათ, მაშინ იგინი მიმართავდნენ თავიანთ მონათესავეებს ანუ მეზობლებს: სპარსთ, სომეხთ და თავიანთ სამეფო ტახტის აღსადგენათ მათ სხოვდნენ მეთის შვილსა, ძმას, ბიძას და ან მთავრის შვილსა. ასე იყო და ასევე წავიდოდა ქართველთ საქმე, მაგრამ ამას წინ გადაელობა მაჰმადის გამოჩენა და მაჰმადიანობის გავრცელება. მაჰმადის სარწმუნოების გავრცელების შემდეგ ქართველთ იწყეს კლება. ქრისტეს სჯულის მფარველობისთვის მაჰმადიანთა წინაშე ქართველნი დას დასობით სწყდებოდნენ. ხშირად მტერსა სპობდნენ და ხოცავდნენ, მაგრამ თვითონაც მცირდებოდნენ, რაცხვით მაჰმადიანები სპარბობდნენ ქართველთ.

მთელ კავკასიის ხალხში მაჰმადიანობას მკვიდრად გაედგა ფესვი და მაჰმადის დროშა დიდის დიდებით გაიშალა. საბრალო და ახოვან ქართველებს ხშირად შინ გაწავეტას ვარდა სპარსთ-ოსმალეთშიაც მიერეკებოდნენ და ასახლებდნენ.

ზოგს სადა, ზოგს სადა, ვინც საქართველოში ჩემბოდნენ, ისინიც მუდმივ ომში იყვნენ გართულნი და ქრისტიანობის გულისთვის მწარედ ემუქრებოდნენ გარ შემოსეულ მაჰმადიანებს. ერთს ჩვენ უძლურებათ თვით ჩვენი ტომის შევნიერებაც ხდებოდა, რადგანაც აზიის მაჰმადიანთ შავი ხალხი ძრიელ ეტანებოდა ჩვენ ხალხს. ქართველთა შევილებით ამ შევნიებდნენ თვის მოდგმას, ¹⁾ XVII საუკუნეში მთელი სპარსეთი და ოსმალეთი სავსე იყო საქართველოდან წაყვანილ ქართველთა შევილებით. ²⁾ არ მოიძებნებოდა სადმე ვინმე ფაშის ან ბეგის ოჯახი, რომ იქ ერთი და ორი ქართველი ყმაწვილი არ ყოფილიყო დაკავებული. შაჰნ-შაჰების და სულთნების პარამხანებიც ხომ ყოველთვის ქართველთ შევილებით იყო სავსე. თვით უკანასკნელ დროს, 1790 წლებშიც კი, პუსეინ ყეინის პარამხანის უფროს გამგეთ საქურისი თავ. სუმბათაშილი იყო დანიშნული. ქართველ ქალებითაც სავსე იყო ყოველთვის პარამხანა. ასე ეწაფებოდნენ ქართველებს სპარსელნი.

მგონი ყველა ქართველისათვის ცხადი უნდა იყოს, რომ რიცხვ-მრავალ ქართველთა ტომის შევილებთა შთამომავლობით სავსე უნდა იყოს ოსმალ-სპარსეთი, ჩვენი ტომის შევილების რიცხვი იქამდის გამრავლებული იყო ზემოხსენებულს ხალხებში, რომ XVIII საუკუნის ბოლოს აფრიკის მთავარ ფაშათ ქართველ მაჰმადიანთაგანი იყო, ნებაძე. ამ საუკუნეებშიაც ერთ დროის ოსმალეთის შეიხ ისლამათ სტამბოლში ქართველთაგანი იყო, არტანელი; მაგრამ დევანებოთ ამცნობებს და საუბარს თავი, გადავიდეთ იმ ცნობებზე, როცა ჩვენი ტომის უკან წევის დღეები დაიწყო; როცა დადგა ქართველთ გარდასახლების და ამოწყვეტის ხანა.

„ვეფხვის ტყაოსანში“ მოხსენებულ ჯალალედინ შევილის ხვარაზმ შაჰის შემოსევიდან იწყება ჩვენი შემცირება. ჯალა-

1) საქართველო, დ. ბაქრაძისა, თბილისი, 1872 წ.
2) პიეტრო დელავალის მოხსენება რომში 1624 წ.

ლედინა სპარსეთში გადასახლა 15,000 ქართველი; მეორე შემოსევის დროს გადასახლა 10,000 ქართველი, ზოგი ამათგანი მოქცეულ იქმნენ თავიანთ მამულში, რადგანაც შაჰი გზაში მოჰკლეს. მრისხანე მტერმა ეს ქართველნი ისე მოაკლავა საქართველოს, რომ უმეტესთ შემდეგ თავიანთი სამშობლო თვალითაც აღარ უნახავთ. ლანგ თემურმა წაიყვანა და ამოსწყვიტა 180ათაიქართველი, უმეტეს ახალ გაზდა გოგობიქები, თანვე წაიღო მრავალი ქართული ხელთ-ნაწერი წიგნები; წიგნების უმეტესი ნაწილი პერგამენტზედ ნაწერები, დღევანდლამდე ინახება სამარყანდის ერთ ციხეში; ეს წიგნები სომხის მოგზაურებსაც უნახავთ. იქილამ ამ წიგნების გამოტანისთვის მათ წყევლა ჰქონიათ დადებული 1), შაჰ ისმაილის და იაყუბ ყაენისაგან გადასახლებულთ რიცხვი 25,000 ქართველზე მეტია, უმეტესი სამხრეთ და ჯავახეთის საქართველოს ქართველნი, რომელ მხარესაც დღეს სამხრეთის მაგიერ „სომხეთი“ ეწოდება. შაჰთამაზმა გადასახლა 50,000 ქართველი და ხვარა-სანში დაასახლა; ამ დროს აოხრდნენ ფიტარეტი, ტანძია, ბოლნისი, დმანისი და სხვანი. შაჰთამაზმა გადასახლა ზოგის თქმით, 80 ათასი, ზოგის 120 და ზოგის თქმით 100 ათასი ზედ მიწვევით კი 80 ათასი კომლი უნდა ვიგულისხმობთ, 2), რადგანაც ამ დროს აოხრდა, საინგილო, ივრის-ხეობა, ქიზი-ყი, ვარდთა-ნაშენი, ვართაშენი და დღეს ნახევარ კახეთი. ამ ქართველთა უმეტესი ნაწილი ამოწყდა სპარსეთში, რადგანაც სპარსეთში ამათგან ცხენოსანთ ჯარი შეადგინეს, სადაც 30,000 სული ითვლებოდა ქართველთა და რომელნიც აქა-იქ სპარსთა მტრების წინაშე ბრძოლაში გაწყდნენ. აზანმა გადასახლა 5,000 ქართველი და ესენი გილანში დაასახლა. იქ უფვანდლამდი დარჩნენ ესენი და 1840 წლებამდე აქ ესენი ქართულად ლაპარაკობდნენ 3), სელიმ ხანმა წაიყვანა 20,000

- 1) საქართველოს აოხრება. შედგენილი XVII საუკ 1883 წ. თბილისს.
- 2) ბრძოლა საქართ. მოსპობაზე, ა. ფურცელაძისა. თბილისი 1893 წ.
- 3) ნაამბობი სპარსეთში ყოფილის სალამბეგოვის მიერ.

ქართველი, ფეიქარ ხანმა გადასახლა 30,000 ქართველი, ამით მაგიერ თათრები დაასახლეს, უსეინ ყეინის დროს წაყვანილ იქმნა 3,000 ქართველი. შაჰ-ნადირმა წაიყვანა 5,000 ქართველი, უზუნ-ხანმა წაიყვანა 3,000 ქართველი, შირვეისმაც გადასახლა. გადასახლებულთ ცნობა არ სჩანს; კონსტანტინეს მძევლობის დროს 100 კაცზე მეტი იქმნა წაყვანილი, ლეონ ირანთა მსაჯულის დროს 200 კაცი, ირაკლი ნაზარაღ-ხანის დროს 100 კაცზე მეტი; დიმიტრი თავდადებულის დროს 500 კაცზე მეტი, ბევრი ამთგანი ურუშისაკენ იქმნენ დასახლებულნი. 1795 წელს წაყვანილ იქმნა 20,000 კაცი, ვახტანგ მეექვსესაც 100 კაცი წაჰყვა, ერეკლე მეორეს დროს 300 კაცის გამოჩენილ მხედარნი, ამით უმეტესი ნაწილი ავღანისტანში გაწყდნენ.

ჩვენ აქ მოვიყვანეთ მხოლოდ სპარსეთში გადასახლებულ მცირე რიცხვი, ჩვენის მიხედვით და ისტორიულის ცნობების ცოდნით თუ რიგიანათ დავადექით საქმეს და მკაცრათ გავარკვიეთ ჩვენი ისტორიის ცნობები, მაშინ ჩვენ ამაზე მეტ რიცხვსაც დავინახავთ გადასახლებულთ, ამათ ცხოვრებისკვალსა და ცნობებს კი ვერ ვპოვებთ, მრავალნი ისე გადუსახლებიათ და ისე დაღუპულან თავიან სამშობლოსთვის, რომ მათ შესახებ არსად ხსოვნაც არ დარჩენილა. ოსმალეთმაც საკმარისად იჯერა გული; 1580 წ. შემდეგ დაუწყო გადასახლება კარის (ყარსი) ქართველთ, არტაანის, (არდაგანის) ოლთისის, ჰანეთის პირამდე და მრავალთა სხვა ადგილების, რომლებიც არ თათრდებოდნენ. ოსმალთაგან გადასახლებულთ რიცხვი სულ რომ ცოტა ვსთქვათ 1670—1852 წლებამდის 1,600,000 სულზე მეტი ქართველი გადაუსახლებია, ქურთისტანში და ეგვიპტეში, ასეთს შორს ქვეყნებში დაუსახლებიათ; ამათ ალღვას საქართველოში კი სხვებს ასახლებდნენ, როგორც მაგალითებრ ახალციხის მხარესთან, საქართველოს სამზღვრებზე. 1878 წლის შემდეგ ოსმალთს საქართველოდამ 200,000 სულზე მეტი გადასახლდა. 30,000 მაქახლიდამ; 20,000 სული ქო-

ბულეთილამ, 20,000 სული ლივანილამ; ამდენივე ქვედა და ზედა აქარიდგან. აგრეთვე სხვა და სხვა ადგილებიდან, რომელთა რიცხვი მთლად 200,000 სულზე მეტი იქმნება; ესენი სახლობენ სტამბოლს, ტრაპიზონ, ჩარშამბას, სინოპს, ესკიტრაპიზონის, ტრიპოლ, უნიას, ორდს და სხვაგან *) სპარსეთს და ოსმალეთს გარდა ქართველნი თავიანთ ნებით რუსეთშიაც გადასახლდნენ, 1640—1820 წლებამდე სტავროპოლისკენ, მოზდოკს, ყიზლიარს და სხვა ადგილებში 10,000 სულზე მეტი იქნება გადასახლებული, უმეტეს მებატონეთა ყმანი დევნულობის გამო. ამათ შთამომავალნი დღევანდლამდე სცხოვრობენ თერგისკენ, მოზდოკს, ყიზლიარს, სტავროპოლს და სხვაგან. ზოგმა მათგანმა შეინახა სამშობლო ენა. ბევრნი ზივაშიაც ყოფილან ძელთავე გადასახლებულნი და თვით ქალაქი ახალ-თექვსი ქართველთაგან ყოფილა გაშენებული, თექვსელებში, რომ ძველად ქართველნი ყოფილან და ესენი დიდათ გამრავლებულიც ამას ისიც მოწმობს, რომ დღევანდლამდე თექვსელებში ბევრს ახსოვთ, რომ ისინი ქართველთ შთამომავალნი არიან; ესენი ამაზე ყველგან ლაპარაკობენ. ვახტანგ მეფემ რუსეთში გადაყივანა 2,000 ქართველი, ამათ უმეტესი ნაწილი რუსეთში დარჩნენ. დალისტანშიაც მრავალნი ყოფილან წაყვანილნი ძალადობით, ნამეტურ მებატონეთაგან ტაცვით, პარვით და სხვანი. ესენი დაღესტანში ლეკდებოდნენ, რომ მით თავი ეხსნათ ტანჯვისაგან. შუა გულ სომხეთშიაც მრავალნი ყოფილან წაყვანილნი და თუ თავის ნებით გაქცეულნი. რათის სიტყვით: ერთ ქართველს თავადს ქალაღდის თამაშობაში 150 კომლი ქართველი წაუგია, ეს მოუგია ერთ მდიდარ სომეხს, ამ სომეხს ეს ხალხი შუაგულ სომხეთში გადაუსახლებია და ერთ სოფელში დაუსახლებია. დღეს ესენი მთლათ გასომხებულნი არიანო. სარწმუნოებით გასომხებულნი საქართველოშიაც ბევრნი არიან, გაბერძნებულნი იერუსალიმისკენ, ჯვარის მონასტრის ყმანი, ძველადვე გადა-

*) ქართველები ოსმალეთში—ჩემი დაუბეჭდავი წერილი.

სახლებილნი V საუკუნეში და რუსეთში XVIII საუკ. გადასულნი სარწმუნოებით და ენით სრულიად გადაგვარებულნი.

ჩვენი ცნობების შესავსებლათ საჭიროთ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ შემდეგი ცნობაც ქართველთ ემიგრაციის შესახებ, რომელიც დ. ბაქრაძეს მოჰყავს თავის წერილში.

შაჰაბაზის ომში დაიხოცა 70 ათასი ქართველი. ტყვეთ წაიყვანა 100 ათასი ქართველი. ესენი მათ დაუსახლებიათ მაზანდარანს, ფარსისტანს, მიდიას და სომხეთს. 1562 წ. შაჰთამას წაუყვანია ტყვეთ 30,000 ათასი ქართველი. ყველა ესენი სპარსეთის სხვა ლა სხვა ადგილებში დაუფანტავს XVII საუკ. შემდეგ ოსმალთა ომში ქართველთაგან დახოცილ იქმნა 75,000 ათასი სული, 1500 კომლი ტყვეთ პურობილი, შუაგულ ოსმალეთს გარდაასახლეს, რომელ ოჯახთა რიცხვი 15 ათას სულზედ მეტი იქნებოდა. იმავე დროს ანუ XVII საუკ. დამდეგს სპარსეთში გარდაასახლეს 800 კომლი, რომელთა წევრთა რიცხვი 8000 სულზედ მეტი იყო. ზემო ქართლის ავალიშვილების საყმოდამ წაიყვანეს 5000 სული. საცოციონოდამ 500 კომლი, რომელთა წევრთა რიცხვი 4000 სული იქნებოდა. ქსნის საერისთავოდან 1,000 სული. აღსანიშნავია, რომ მაშინდელი ოჯახის წევრთა რიცხვი 10—15 სულისაგან შესდგებოდა და არა ისე ესროგორც დღეს არის. ამიტომ ჩვენც აქ ასე მოვიყვანეთ.

იი ამან შეამცირა ქართველთა რიცხვი საქართველოში, ამან გახადა დღეს საეჭვოთ ჩვენთვის ისიც კი, რომ ვითომც ქართველნი ოდესმე 3 მილიონიც კი არ ყოფილან. გადასახლებულთ ქართველთ გარდა კარგად მიაღვენეთ თვალ-ყური სხვა და სხვა საუკუნოების ომებში დახოცილ ქართველთ რიცხვს და მაშინ თქვენ ცხადად დარწმუნდებით, რომ ქართველნი XI, XII, XIII, საუკუნოებში 8 მილიონზე მეტიც უნდა ყოფილიყვნენ ორივე სქესისა. უცხო ქვეყნისკენ წაყვანილებში ხშირად თვით მეფენი და მეფის ძენიც ერივნენ, თავადნი, მთავარნი, მათი ცოლები და შვილები, ამათ გარდა

ერივნენ სასულიერო პირნიც, თვით მღვდელ-მთავარნიც და ბერების რიცხვიც ხომ ყოველთვის მრავალი იყო. ხშირად ერივნენ მწიგნობარ ქართველნი და მწერალნიც, და როცა ესენი მიდიოდნენ სპარსეთში, მაშინ ამათ თან მიჰქონდათ მრავალად ქართული ხელთ-ნაწერი წიგნები და სხვა და სხვა ძველი ნივთები, რადგანაც მათ საქართველოში დაბრუნების იმედი აღარ ჰქონდათ. ესენი შთებოდნენ სპარსეთში, რამდენიმე ხნის შემდეგ იგინი ძალ-დატანებით მაჰმადიანობას უერთდებოდნენ და უკანასკნელ, სიბერეში შესულნი იხოცებოდნენ კიდევც, ამათ რჩებოდათ იქ შთაშობავლობა, და ესენი ძველს წიგნებს და ნივთებს უანდერძებდნენ ხოლმე რომ მათ შეენაწათ ფაქიზათ და არ დაეკარგნათ; ესენი აუწყებდნენ შვილებს, რომ ჩვენ თუმცა გავთათრდით და ეს წიგნები და ნივთები ჩვენთვის საჭირო არ არის, მაგრამ როგორც ჩვენი მამა-პაპის საკუთრება, ამიტომ გთხოვთ, რომ ესენი ხელ-უხლებლად შეინახოთ. ასე უბედურთ და სამშობლოსაგან მოწყვეტილ ქართველთაგან სპარსეთში დიდი ძალი წიგნები და ნივთებიც წადებულნი. 1879 წელს, თბილისში თეირანიდან მოვიდნენ სპარსთა მეწიგნენი, ამათ თან მოიტანეს ბევრი სპარსული წიგნები, და ამ წიგნებით შორის მოიტანეს რამდენიმე ძველი ქართული ხელთ-ნაწერი წიგნები, რომლებიც აქ დაჰყიდეს; ყველა ხელთ-ნაწერი წიგნები სპარსეთში იყვნენ ნაწერი, სამთელ გავლებულს ქალაღღზე, სრულიად სპარსთა წესით. სპარსეთში ნაწერი ქართული ასოები დიდათ განირჩევა საქართველოში ნაწერი ანბანისაგან.

სპარსეთში დიდი ძალი ქართველობა სცხოვრობდა და ამ დიდ რიცხვს იქ დიდი ბინადრობაც ჰქონდა გამართული. უნდა ითქვას, რომ იქ მცხოვრებ ქართველნი ხშირდ მწიგნობრობდნენ კიდევც და სწერდნენ სხვა და სხვა ისტორიულ წერილებსა, რომლებშიაც ქება-დიდებით და ცრემლებით ნოიხსენებდნენ თვის ამბებს, სამშობლოსაგან მოშორებას, ომებს, გაჰრევებას, თავ-გადასაღვალს, ქართველთ მეფეთა ამბებს და

ბევრს კიდევ სხვა ცნობებს- ასეთ ცნობებს გარდასთავებენ სწერდნენ ლექსებს, სთარგმნიდნენ სპარსულ ზნე-ხასიათის ზღაპრულ მოთხრობებს, სამეცნიერო და საექიმო წერილებს და ამ წიგნებიდან ზოგს საქართველოშიაც ჰგზავნიდნენ ხოლმე და ზოგს იქ იტოვებდნენ; შთამომავლობისაგან ეს წერილები შთამომავლობას გარდაეცემოდა სუფთად, ყველა ჩვენი გამოჩენილი მთარგმნელები სპარსეთშიც ყოფილან, იქ აღზრდილან, ზოგნიც კი იქ დაბადებულან და იქ შეუსწავლიათ მწიგნობრობა; ვახტანგ მეფემ „ქილილა და მანის“ თარგმნა სპარსეთში დაიწყო ერთ იქ მყოფ სომხის დახმარებით, რომელმაც ქართული საკმარისად იცოდა. ხოსრო თურმანიძემაც იქ დაიწყო „როსტომიანის“ თარგმნა. დოუთხანმაც სპარსეთში სთარაშნა შარიე ზადეს „მუნთანადი-შია“ ანუ „კარაბადინი,“ ბევრმა კიდევ სხვა ძველმა მწერლებმა იმუშავეს იქ; ამას მოწმობენ თვით მათი ნაწერები. XVIII საუკუნის გასულს, მთელი სპარსეთი სავსე იყო ქართული ძველი ხელთ-ნაწერი საეკლესიო წიგნებით, ხატებით და ჯვრებით; საეკლესიო ძველი ნივთებით, რომლებიც ქართველთ სამღვდელთ პირთ საქართველოდან იქ მიჰქონდათ თავიანთ გარდასახლების დროს. ქართველნი სპარსეთში ტყვეთ-პყრობილნი და წაყვანილნი დიდათ მაგრობდნენ სჯულის გამოცვლას და ხშირად ამისთვის ეწამებოდნენ კიდევ, ბევრს წამებას და ტანჯვას იტანდნენ ხოლმე, მაგრამ სამუდამოთ სჯულზე კი მტკიცედ მიიხრდნენ არ რჩებოდნენ, რადგანაც მუდმივ ბრძოლა და ტანჯვა სჯულის გამო ერთობ ბებრდებოდათ და უჭირდებოდათ, ბევრ ქართველთ კი გადაირჩინეს თავი გათათრებას მით, რომ ზოგ ამათგანმა თავის თავი სომხის სარწმუნოების მექონეთ აღიარა, ზოგმა აისორის და ზოგმა კათოლიკის. ამ სარწმუნოების მექონ ქართველთ სპარსნი ხმას არ სცემდნენ. მიზეზი ამისა ჩვენთვის ცხად არს: ეს ოსმალ-სპარსთა ბარბაროსული პოლიტიკა იყო.

სპარსეთი ძველადგანვე სავსე იყო სომხებით, აისორებით,

ბერძნებით და XII საუკუნეში იქ გაჩნდნენ კათოლიკეთა ყველა ორდენის მამებიც; ამათ იქ დაიწყეს ექიმობა, ხსნიდნენ სასწავლებლებს და ქრისტიან აისორ ხალხში კათოლიკობას ავრცელებდნენ. სპარსეთში მოსულნი თუ ტყვეობით წაყვანილნი ქართველნი ყოველთვის ამ ქრისტიან ხალხს ეკუთვლებოდნენ და ხშირად მრავალნი ქართველნიც უერთდებოდნენ კათოლიკობას, სომხობას და ნესტორიანობას. ქართველებს თუ რამ გააჩნდათ ქრისტიანობის წიგნები, ან სხვა რამ ნივთები, სულ ამ ქრისტიანთ ერთა ეკკლესიებში მიჰქონდათ შესაწირავად და შესანახად. დღესაც თურმე სპარსეთში ძრიელ ბევრს ეკკლესიებში ნახავთ ქართულ ძველს წიგნებს, ხატებს და სხვა ნივთებს, რომლებსაც იქაური ქრისტიანები დიდის პატივით ეპყრობიან და ფაქიზათ ინახავენ.

სპარსეთში ქრისტიანათ დაშთენილთ ქართველთა დაჰკარგეს თავიანთი დედა-ენა, ვინც სომხად აღიარა თავი, ის გასომხდა, ვინც კათოლიკეთ, იმათგანმა ზოგმა სომხური ენა შეითვისა, ზოგმაც აისორული, უმეტესი ნაწილი გათათრდა და ენა დაივიწყა. წინეთ ქრისტიანად დარჩენილ ქართველთ გარდა, სომხის, ფრანგის და აისორების ეკკლესიებში ხანდისხან გათათრებული ქართველებიც დადიოდნენ; ესენი დიდის პატივით ეპყრობოდნენ საეკლესიო საქმეებს და სახლებში თუ რამ გააჩნდათ, ხატები ან წიგნები, სიკვდილის შემდეგ ყველა ამაებს ეკკლესიებში აწყობდნენ, სხვაგან სად რას წაიღებდნენ. სომხის, კათოლიკის და აისორების ეკკლესიების გალაგნები ძველად სავსე ყოფილა ქართველთა საფლავებითა. რაფის სიტყვით ალექსანდრე ბატონიშვილიც თავრიზისის სომეხთა ეკკლესიის კარებშია დასაფლავებული 1). ურუმიაში ძველად ქართველების რიცხვი დიდი ყოფილა, თვით ალექსანდრე ბატონიშვილიც იქ იმყოფებოდა და აისორთა მღვდელ-მთავრის მარშიმონს (მამა სვიმონს) ემეგობრებოდა, მის ნათესავ ქალს ირთავდა. ბრიტანიის ერთმა მქადაგებელმა შამშა იშომ გარდ-

1) სახსოვარი, გამოცემა ჩემი, 1882 წ. ტფილისს.

მომცა, რომ მე თვით მოვესწარ ქართველ მოხუცებულ ქალებს, რომლებიც ურუმიაში სცხოვრობდნენო, ისინი და იმათ დედ-მამა ამ საუკუნის პირველ წლებში ურუმელთ დაეხსნათ სპარსთა ხელადან და შინ მოეყვანათ. მოხუცებულები თავან გამიგონია, რომ ძველ დროში სპარსეთში ქართველები ხშირად მოჰყვანდათ ტყვეთაო და ამ ქართველთაგანი ხშირად იფარავდნენ ქრისტიანობას აისორთა დახმარებით და ბოლოს აისორთა ეკკლესიასაც უერთდებოდნენ. სპარსეთის ქრისტიანთ ეკკლესიებში კაცი ბევრს ნიშნებს და განძებს ნახავს ქართველთა ერისასაო. სპარსეთში ქართველობა და ქართული ენა ყველგან მოისპო. დარჩა მხოლოდ იმ ადგილებსა და სოფლებში, სადაც მხოლოდ ქართველნი ესახლნენ და მათ სპარსებთან მისვლა-მოსვლა ხშირად არ ჰქონიათო: ასეთი ადგილები და ქართველნი ერთობ მცირეა და თუ სადმე ქართველნი არიან დაშთენილნი, ისინიც სულ გათათრებულნი არიან შიის სარწმუნოებითაო. მე არ მაქვს იმედი, რომ 100 წლის განმავლობაში ამათაც არ დაჰკარგონ ქართული ენაო. ჩვენ ვცადეთ მათში მოვზაურობა და გაქრისტიანებაზე ლაპარაკი, მაგრამ ვერა გავაგონეთარაო. თავის დროს ან ქართველთა შესახებ ბრიტანიის სამქადაგებლო საზოგადოებას ჩვენ მოხსენებაც გაუგზავნეთო, მაგრამ არაფერი მოხერხდაო.

დროის განმავლობის მეოხებით სპარსეთში ქართველებმა დაჰკარგეს თავიანთი ვინაობა და გარდასახლებას ამბებიც; გათათრებულ ქართველთ შეითვისეს სპარსული ენა და ქრისტიანედ დარჩენილების ზოგმა სომხური, ზოგმა სპარსული. როგორც ესენი დაიკარგნენ თავიანთ ქვეყნისთვის და დაივიწყეს მათ საქრთველო, ქართველი ხალხი და ხსოვნა, აგრეთვე ჩვენ მოგვივიდა და ჩვენც მიგვავიწყდნენ იგინი, მიგვავიწყდნენ მიტომ, რადგანაც მათ შესახებ ჩვენი ძველი ისტორია სულ მცირედ გარდმოგვცემს; მთელი „ქართლის ცხოვრება“ ცარიელია ამის შესახებ ცნობებით და თუ არის სადმე რამ

მოხსენებული, ისიც ორი სამი სიტყვით ასე: „შჳაბაზა და სპარსეთში გადასახლა“ ეს არის, მორჩა, მოისვენა, ამით გათავდა საქმე. საკვირველია, ნეტა ისეთი დიდი შემთხვევები, როგორც იყო ქართველთა გადასახლება სპარსეთში, ქართველთა მეისტორიეთათვის რად იყო უმნიშვნელო და ისე დამცირებული, რომ ასეთს დიდს შემთხვევებზე ისე მცირეთ გარდმოგვცემენ: „აპყარა და წაიყვანა“ ეს არის „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა. ჩვენის გარდასახლების და სპარსეთში მცხოვრებ ქართველია მდგომარეობის და დაღუპვის შესახებ ისევ უცხო მწერლები უფრო მეტს ცნობებს გარდმოგვცემენ, ვიდრე ჩვენები; მაგალითად: ლათინთ მოძღვარნი და სომეხნი. ამაღგან გარდმოცემული ცნობები რომ არ გვქონდეს, მაშინ ჩვენ სპარსეთში წინათ ყოფილ ქართველთა შესახებ სულ არაფერი გვეცოდინებოდა. მაგრამ ქართველნი რაში არა ვართ მივიწყებულნი და უკან ჩამორჩომილნი. სპარსეთში გადასახლებულ და დაღუპულ ქართველთა ცხოვრებაზე ცოდნა კი არა, თვით ჩვენს გვერდით, ჩვენს სამშობლო სამცხე-სათაბაგოში მცოვრებთ ქართველთ მაჰმადიანთ ცხოვრებასაც არ ვიცნობთ, თვით ჩვენს მთიულებს, ფშავ-ხევსურთ, საინგილოს, სამეგრელოს, სვანეთს, აფხაზეთს, ჯავახეთს და აბა მარანდაში, ქირმანში, თაფრიზში, ხოროსანში და სხვა დაშორებულ ადგილებში მცხოვრებთ ქართველთა შესახებ რაღა უნდა ვიცოდეთ.

ასე და ამ გვარად, ასე წაგვივიდა ჩვენ საქმე და ოდესმე დიდებულნი ისე დაეუძლურდით, რომ უკანასკნელ ჩვენი არსებობის საქმეც კი საეჭვოთ შეიქმნა თვით ჩვენთვის; ისე საეჭვოთ, რომ ამ რამდენისამე წლის წინეთ ქართველ კაცისთვის რომ გეთქვა: სპარსეთში ოდესმე ქართველნი სცხოვრობდნენო, ის მაშინათვე ექვით შეზოგხედავდა და გაჰკვირდებოდა. ბევრნი ასეც იტყოდნენ ხოლმე.

შე კაი კაცო, ქართველები საქართველოშიაც აღარ სცხოვრობენ და იქ რამ წაიყვანა, იქ რა აცხოვრებთო?! ბევრმარ

იკის მიზეზი ქართველთა საქართველოში შემცირებისა, სწორეთ ის გახდა ამის საფუძვლად და ძალიად, რომ ქართველს საქართველოს გლეჯავდნენ და უცხო ქვეყნებში მიერეკებოდნენ საცხოვრებლად, ვიტყვით იმასაც, რომ სპარსეთში მრავალ დაკარგულ და დაღუპულ ქართველთა ვარდა აქა იქ დარჩენილან ისეთი ქართველნიც, რომელნიც თუმც ვათათრებულან სარწმუნოებით, მაგრამ ქართული ენა და საქართველოს ხსოვნა კი მაინც არ დაუკარგიათ. ამათ თავიანთის ენით ჩვენ დრომდის მოულწევიათ. ამის შესახებ ჩვენ აქედამ დავიწყებთ.

ჩვენდა მოულოდნელად და საკვირველად, 1871 წელს, თბილისში მოვიდა სპარსეთიდან, ერთი სპარსელი ქართველთაგანი, სახელად ათამ ონიკაშვილი, ქართულს ენაზე წმინდად მოსაუბრე, არაბულის წერა-კითხვის მცოდნე, აგრეთვე სპარსულის და სხვა აღმოსავლეთის ენებისა. სპარსეთში დაბადებული და აღზრდილი. მის წინაპარ ქართველნიც სპარსეთში დაბადებულან; აღზრდილან და იქვე დახოცილან, მაგრამ თავიანთ სამშობლო ენა არ დაუკარგავთ და მცირედ საქართველოს ხსოვნაც ჰქონიათ; საქართველოს და ქართველ ხალხის შესახებ თურმე ზღაპრებსაც ლაპარაკობენ. ესენი ხშირად ნახავენ ხოლმე აქა იქ სპარსეთში მცხოვრებ სომხებს და მათ საქართველოს შესახებ ამბებს ჰკითხავენ, თუ ვინმე რამეს იტყვის, იმას სულ განაბული ისმენენ. მაგრამ საუბედუროდ სომხებში ხშირად ვერ ნახვენ ისეთს პირებს, რომ მათ საქართველოზე რამე ცნობები იცოდნენ. ათამ ონიკაშვილი იყო სპარსელ ქართველთ ერთი შეძლებულ ოჯახის შვილთაგანი. იმას თავიანთ ოჯახში ხშირად შეუტყვიან ხოლმე თავის მშობლებსაგან, რომ ჩვენ ქართველები ვართ, ჩვენი ქვეყანა საქართველოა, ჩვენ აქ ძალიად ვართ მოყვანილნიო. ჩვენი ძვლები იტყოდნენ ანდაზად ხოლმე, რომ „ეგები ეცადოთ შინისაკენ დაბრუნებასო, ბევრი კაცი და

MS. 530

დედაკაცი სულ ამას გვავედრიდნენ, რომ ეცადეთ, აქ სპარ-
დარჩეთ და საქართველოში დაბრუნდეთო“.

იტყოდნენ თურმეო, რომ მოხუცებულნი ცხარედ სტი-
როდნენო, რანდენჯერაც გაიგონებდნენ საქართველოს, იმდენ-
ჯერ წუხილს და ნატვრას დაიწყებდნენო, რომ ნეტა საქარ-
თველო გვაჩვენა, ნეტა ჩვენ აქ ვინ ვადმოგვასახლა. ჩვენს
ცოდვაში ვინ ჩადგა, რას გვემართლებოდნენ, რომ ჩვენს
ძმებს დავაშორეს და აქ მოგვიყვანეს; ყველა ამბობს
თურმე, რომ ჩვენ აქ შაჰბაზმა მოგვიყვანაო. შაჰბაზი მათში
სახელოვნებს, საქართველოს საქმეების დამამცირებლად მხო-
ლოდ ამას აღიარებენო. სპარსელ ქართველ მოხუცებულთა
ლაპარაკს პატარა ათამ ონიკაშვილი ყოველთვის სიამოვნებით
ისმენდა და ამას ძრიელ უყვარდა საქართველოს ძველებული
ამბების გაგება. ყოველი ამბავი ამას ცხადად ამახსოვდებოდა
და შემდეგ ამ ამბებს თავის ტოლს მეგობრებს უამბობდა
ხოლმე, რამდენიმე ხნის შემდეგ ათამ ონიკაშვილი მისცეს
თავიანთ სოფლის მარტყოფის სასწავლებელში შევირდათ.
სასწავლებელი აღრიდგანვე დაუარსებიათ მარტყოფში, სპარ-
სებს ამ სასწავლებლის მეოხებით გაუვრცელდნათ ქართველებში
სპარსული ენა. ამ სასწავლებელში ათამა რამდენიმე წელიწადს
დარჩა, აქ შეისწავლა არაბული ანბანი, სპარსული ენა, საქი-
რო საკითხავი ლოცვები და უკანასკნელ როცა მოლონიერდა,
სკოლიდან გავიდა. 20 წლის ვაჟკაცი იქნებოდა, რომ მარტ-
ყოფიდან თეირანში გადასახლდა და იქ საქმეს ეძებდა. ამან
იზოვა ერთი ინგლისელი ინჟინერი, რომელთანაც მოსამსახუ-
რედ დადგა. ამ ინგლისელთან ათამ ონიკაშვილი ჩინებულად
ასრულებდა თავის მოვალეობას. ინჟინერი გაკვირვებული იყო
მასზე, რომ მე ასეთი ჩინებული ბიჭი ვიშოვნეო სპარსეთში,
წერაკითხვის მცოდნე, მასთან გონებიანი და თანაბარი ევრო-
პიელ მოსამსახურებისა, ინჟინერმა სპარსული ენა იცოდა.
ამან ათამ ონიკაშვილს თავის ვინაობა ჰკითხა, ამანაც ყველა-
ფერი უამბო: ინჟინერი გაკვირდა, ამან სთქვა: კიდევ მიტომ

გამოვიდა ასეთიო, რომ ეს სპარსთა შთამომავლობის არ
ყოფილაო. ინჟინერმა უთხრა, რომ მე რუსეთისკენ მომიხდებ-
და მოვლათ და თუ გინდა ბაქომდის ჩემის ხარჯით წაგიყვან,
და მერე იქიდან შენ შეგეძლეება, რომ საქართველოში ადვი-
ლად ჩახვიდეო. ათამ ონიკაშვილს გაეხარდა, წამოსვლის
პირობა მისცა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ინჟინერი ბაქოში
წამოვიდა, ათამ ონიკაშვილი სიამოვნებით გამოჰყვა თანა,
ესენი მალე ბაქოში მოვიდნენ, ინჟინერი კასპის ზღვით გაემ-
გზავრა და ათამ ონიკაშვილი კი საქართველოში გამოემგზავ-
რა, დიდი ხნის წადილი აუსრულდა ამ პირს, მალე მოვიდა
თავის სამშობლო ქვეყანაში, მან მალე ნახა ის წამებული სა-
ქართველო და ქართველი ხალხი, რომელ ქვეყანასა და ერსაც
მისი მშობლები 280 წლის განმავლობაში უკან მოსტირიან
მწარე გულით და ცხარე ცრემლებითა. თვით ათამ ონიკაშვი-
ლიც არა მცირედ გლოვობდა თურმე საქართველოზე, ამას
უფრო ენატრებოდა საქართველოს და ქართველი ხალხის ნა-
ხვა, ვინემც მის მშობლებს, აგერ აღუსრულდა მას წადილი
და ბევრის შრომის და მეცადინეობის შემდეგ მოვიდა თვის
სამშობლო ქვეყანაში, თავს ტურფა და მტერთაგან წამებულს
საგმირო საქართველოში. ათამ ონიკაშვილის მოსვლის ამბავი
თბილისში მალე მთელმა ქართველობამ შეიტყო. ბევრს
დიდი გვარის კაცს მოუნდა ამ ძვირფასი სტუმრის ნახვა.
მალე მიიხმეს თვისკენ. ნახეს ყველა ჩვენ საპატიო პირებმა:
დიმიტრი ბაქრაძემ, იაკ. გოგებაშვილმა, აკაკიმ, გ. წერეთელმა,
ს. მესხმა, დიმიტრი ყიფიანმა, გრიგოლ ორბელიანმა და პეტრე
უმიკაშვილმა. ამათ დაუწყეს სპარსეთში მყოფთ და დაღუპულთ
ქართველთა შესახებ ცნობების გამოკითხვა და საუბარი. ათამ
ონიკაშვილმაც დაიწყო საუბარი და ყველაფერი რაც კი იცო-
და სპარსელ ქართველთ ცხოვრების შესახებ დაწვრილებით
უამბო, მისმა საუბარმა ბევრს ქართველს გაახსენა საქართვე-
ლოს შავი და ბნელი დღეები, ბევრს ქართველს აუტოკდა
გული, ბევრი ქართველი ატირდა მისის საუბრით, ბევრს გა-

დაეშალა თვალთ წინ საქართველოს მწარე დღეები და ისწუ-
ნები, როცა ათამ ონიკაშვილის წინაპრებს თავიანთ საყვარელ
საქართველოს აშორებდნენ, როცა იგინი სპარსეთში მიჰყვანდათ
და სამუდამოდ ასალმებდნენ ქართველთა ცხოვრების მზერას,
ქართველებთან კავშირს, ლხინს და ათას ნაირ ვაების დათმენას.
განა იქნება ისეთი ქართველი, რომ იმან ათამ ონიკაშვილის
წინაპართ ქართველთ ამბები შეიტყოს და იმავე წუთს გული
არ აუტირდეს, განა შეიძლება მოიძებნოს ისეთი ქართველი,
რომ მის გული არ შეაწუხოს სპარსეთში მყოფთა დატან-
ჯულთ ქართველთა ცნობებში. კიდევ განვიმეორებთ, რომ არა
გვგონია, და თუ იქნება ისეთი ვინმე, რომ მის გულზე ამ
უბედურ ხალხის ცნობები ვერაფერ გავლენას მოახდენს, ის
სხვა სჯულის და ჯიშის ქართველი იქნება. არამც თუ ჩვენ,
არაშეღ ხშირად ტიროდა თვით ათამ ონიკაშვილი და ატი-
რებდა მრავალ ქართველთაც. მის საუბარს ისეთი გავლენა
ჰქონდა დიმიტრი ბაქრაძეზე, რომ ამან აღარ იცოდა რა ექმნა,
ამის მწუხარებას საზღვარი არა ჰქონდა. ათამ ონიკაშვილი
სპარსელ-ქართველთა იყის ძალიან გლოვობდა, მათი ცხოვ-
რებისათვის დიდათ შესტკივოდა გული და მწარედ სწუხდა,
სწუხდა მით უფრო, რადგან ქართველ ერის მდგომარეობას
ბეჯითად აღეგნებდა თვალთ და ყურს და ქართველ ტომის
შემცირების მიზეზსაც კარგად გრძნობდა, სწუხდა მწარედ.
რადგანაც საქართველოს სპარსთა ბევრი შვილები მოსტაცეს
და ვინც წაიყვანეს იმათ უმეტესი ნაწილიც გაწყდა და
დაიღუპაო. აქ ქართველთ მოაკლდნენ, ქართველნი შემცირე-
ბულან და იქ კიდევ მათ ვერ იხეირეს და მოისპნენო.
რამდენჯერ უთქვამს ასე: ახ, ჩემო მეგობარო, განა მოვესწრე-
ბი იმ დროს, რომ მე და შენ ან კიდევ სხვა ქართველნი
სპარსეთში წავიდეთ და ჩვენი დაღუპული ძმები ვნახოთ,
გავიცნათ მათი ავი და კარგი და ყოფა-ცხოვრება. მაგრამ
მაშინ ე. ი. 1877 წელს, ჩვენ სპარსეთში წასვლის თავი კი
არა, საქართველოშიაც არ ვიყავით და აბა იქ წასვლას ვინ

იფიქრებდა, თუმცა ნატვრა კი დიდი გვექონდა. ეხლა რომ საწყალი ათამ ონიკაშვილი ცოცხალი იყოს, სწორედ ალტრაციებული იქნებოდა მით, რომ ძლივს ელირსა მის ნატვრას შესრულება და სპარსეთში წავიდა საქართველოს ძვირფასი მოღვაწე შვილთაგანი ბ. ვლადიმერ აღნიაშვილი. იგი თამამად ეტყოდა ასე.

— ოჰ, ჩემო ძვირფასო ვლადიმერ, მადლობა ღმერთს, რომ მოვესწარ ქართველს, რომელმაც ისურვა ჩვენსკენ წამოსვლა და დაკარგულ ძმების გაცნობა.

ეს კაცი ბევრს ცნობას მისცემდა ქართველს მოგზაურს, იგი უჩვენებდა მთელ სპარსეთის ადგილებს, აჩვენებდა იმასაც, საცა კი ქართველოა კვალია დარჩენილი, ამათ გარდა სპარსეთის ერთაც დიდად დაეხმარებოდა ჩვენის ტომის საქმეს და იგი თარგმნებით ბევრს რასმეს შემოიტანდა ჩვენს მწერლობაში, მაგრამ ეს არ იქმნა ასე, ჩვენ ვერ ვისარგებლეთ ამითა. ათამა თავისუფლად ამბობდა ხოლმე „წყველ სპარსთა და ოსმალთა მეოხებით“ დიდი ძალი ქართველობა დაღუპულა. მაგალითს გეტყვით, რომ ძველათ არ ყოფილა სპარსთა დიდი ოჯახი, რომ იმ ოჯახში ქართველთა შვილების 2 მაინც არ ჰყოლოდეთ მონებათ. ასე დაბნეულ, დარიგებულ და დაკარგულ ქართველთა დაკარგეს ქართული ენა. ვინც დარჩნენ და შეინახეს დღევანდლამდე, ისინიც დაჰკარგამენ ამ 100 წლის განმავლობაში, თუ ამ საბრალოებს არაფერი ეშველათო, თუ რაფერ უნდა ეშველოს იქ, რა უყოთ? გადმოსახლებას უნდა ვეცადოთ, მეტი გზა არ არის, მე დავიწყებ თხოვნას და იმედი მაქვს, რომ მრავალნი ქართველნიც დამეხმარებიან ამ საქმეში, ეს ამაები ვინც კი გაიგო, ყველას ესიამოვნა, ყველა ალტრაციებული დარჩა, ხოლო ვისაც ამ საქმეში შეეძლო მონაწილეობის მიღება და ვისაც უხაროდა ამ კაცის ლაპარაკი, ეს გამოჩენილი ქართველი პოეტი გენერალ ვრიგოლ ორბელიანი კი შორს დადგა და არსად ერთი სიტყვაც კი არა სთქვა, ვერაფერი წინამძღოლობა გაუწია ათამ ონიკაშვილს.

ათამ ონიკაშვილი გადაწყვეტით ასაბუთებდა, რომ ლღვის შემდეგ ქართველნი სპარსეთში ვეღარ შეინახვენ თავსა, რადგან თმენას და ბრძოლას სპარსებთან მობეზრებულნი არიანო. აი რა გვიამბო თავიანთ სოფლების შესახებ.

ისპაანიდან ჩრდილოეთ დასავლეთისკენ, ქალაქ შირაზის მახლობლად, ხუთი დღის სავალზე, ყულევის წყლის ხეობაზე, მდებარეობს რამდენიმე სოფელი ქართველთა, რომელ სოფლის მცხოვრებნიც ქართველნი არიან და ღლეანდლამდე აქ ქართულად ლაპარაკობენ, ქართული ენის გარდა მათ სხვა ენა კარგა არ იციან. წვრილ სოფლებთ შორის, გამოჩენილ სოფლებათ შემდეგი სოფლები ითვლებიან, სადაც მთლად ქართველები ცხოვრობენო.

მარტყოფი	—	1200 კომლი
აფუსი	—	800 კომლი
თელავი	—	900 კომლი
ტაშკენაში	—	500 კომლი
ახჩა	—	50 კომლი
ბოინი	—	60 კომლი
მელაანი	—	50 კომლი
მუკუზანი	—	100 კომლი
მაჩხანი	—	200 კომლი
ზემო-აკურა	—	30 კომლი
ქვემო-აკურა	—	20 კომლი.

გილანის ზღვისკენ, თავრიზსა თუ თეირანს აქეთ, გზაში არის შემდეგი სოფლები:

პატარძეული	—	30 კომლი
ლილო	—	40 კომლი
ნორიო	—	30 კომლი

აქ მოხსენებულ უკანასკნელ სამი სოფლის შესახებ ათამ ონიკაშვილის გარდა, მე მიამბო ერთმა მოხუცმა საქართველოს სომეხ ვაჟაზმა, რომელსაც მთელი სპარსეთი დაევლო, ეს სოფლები ენახა და იქ რამდენიმე ღლეს ეცხოვ-

რწა და ქართველებთან ბევრი რამ ესაუბრა, ამ სოფელში ალექსანდრე ბატონიშვილსაც ხშირად უცხოვრია ხოლმე. სოფლის მცხოვრებნი დიდის პატივით ეპყრობოდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილს და ამ ბატონიშვილის შესახებ ბევრი ამბებიც ყოფილა ზღაპრად დარჩენილი. ამ სოფლებში დღევანდლამდე ქართულად ლაპარაკობენ და საქართველოს შესახებ ბევრი ამბებიც იციან. ათამ ონიკაშვილის სიტყვით, დღეს მთელ სპარსელ ქართველთ რიცხვი 80 ათასამდე უნდა იყოს. ზოგ მოხუცთაგან გაუგონია ამას ის ამბავიც, რომ ვითომც სპარსეთში აქა იქაც არიან ქართველები, მაგრამ მათი ბინადრობის და სოფლების ცნობები ქალაქ ადგილებში არა-ვინ იცის, რადგანაც იგინი სპარსეთის შესანიშნავ ქალაქებისაგან ერთობ შორს სცხოვრობენო, უფრო ისეთ დაშორებულ ადგილებში სცხოვრობენ, რომელ ადგილებიც ძველ დროშივე სპარსეთისათვის უხმარი ყოფილა. აი ეს რიცხვი გადარჩა იმ დიდ რიცხვს ქართველთა, რომელნიც საქართველოდამ სპარსეთში იყვნენ გადასახლებულნი 400 წლის განმავლობაში და რომელთა რიცხვიც ისე დიდი იყო, რომ XVIII საუკუნეშიც კი მთელი სპარსეთი სავსე იყო ქართველებითა. სპარსელ ქართველთ კარგათ ეხსოვთ თურმე, რომ ისინი ქართველთ შთამომავალნი არიან და საქართველოდამ გადაუსახლებია შაჰბაზს. ამბობენ თურმე, რომ როცა ჩვენი ძველები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათო, მაშინ ამ ადგილებში ხალხი არ ყოფილაო და ქართველები სადაც დასახლებულან, იმათ თავიანთ ახალ შენებისათვის თავიანთ ძველი სოფლის სახელები დაურქმევიათო. მაგალითებრ: სოფელ მარტყოფიდან გადასახლებულნი ერთად დასახლებულან და ამათ თავიანთ სოფლისთვის მარტყოფი უწოდებიათო. ასევე სხვა სოფლებსაო. ათამ ონიკაშვილი იტყოდა ხოლმე: ჩვენ არ ვიცით თუ ჩვენი სოფლის სახელების მექონი სოფლებიც უნდა იყოს საქართველოში თუ არა, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ უნდა იყვეს, რადგანაც ამის შესახებ ამბები ჩვენის ძვე-

ლებისაგანაც შემიტყვიან. ჩვენში ამბობდნენ ხოლმე, რომ როცა ქართველები დასახლეს ამ ხეობაში, მაშინ ქართველთა დიდი ხანი შეიმაგრეს თავი და არ გაათათრდნენო, იმათ დიდი წვალება გამოიარეს, დიდათ სტანჯავდნენ და აწვალდნენ იმ ქართველებსაც, რომელნიც სპარსელ დიდი კაცების სახლებში იყვნენ მონებათ დარიგებულიო. ხშირაო ამ საბრალო ქართველთ შვილებით ვაქრობაც ჰქონდათ გამართული, ჩვენ ტანჯვა წვალების და შვილების ტაციობას რიცხვი არა ჰქონდაო. მართლაც და ძველად სპარსეთში ქართველნი დიდს ტანჯვაში ყოფილან, ამას ამტკიცებს პიეტრო დელავალის ცნობა საქართველოს შესახებ, რომელ ცნობაც იმავე დროსვე არის დაწერილი. აი რას მოგვითხრობს: XVII საუკუნეში, სპარსებმა ძალად მოაცილეს ქართველები თავიანთ სახლ-კარსა, სამშობლოს და წაიყვანეს, ადგილი წარმოასადგენია თუ რა არეულობა იქნებოდა მთელის ქვეყნის გადასახლების დროს, მათშორის იყვნენ მამაკაცები და დედაკაცები, თავადნი, აზნაურები და გლეხები, დიდი და პატარა, ყოველ წლოვანობისა, ყოველ წოდების და ყოველ მდგომარეობაში მყოფი, ესენი თავიანთ ბარგით, რამდენის წამოდებაც შეეძლოთ, დააყენეს ჯარის წინ და სიჩქარით წაიყვანეს სპარსეთში და მიუჩინეს ის ადგილები, რომლებიც უფრო დაშორებულნი იყვნენ საქართველოს, სადაც უფრო ეჭირვებოდათ ხალხის დასახლება. აი საიდგან არის ის, რომ დღეს საკუთრად თქმული სპარსეთი მაგალითად ქირმანში, მიზანდარი და კასპის ზღვის ნაპირები სავსე არიან ქართველებითა და ჩერქეზებით. ფარსისტანტი და მიზანდარანში ამათ არამც თუ სოფლები, დაბებიც კი უქირავთ, არამედ მთელი ქალაქებიც, იქ მათი მეტი არავინა სცხოვრობს. გარდა ზემოხსენებულ ქართველების, რომელნიც სპარსეთში სცხოვრობდნენ, თავისუფლად არიან იმისთანანიც, რომელნიც მონად ჩაუფარდნენ სპარსებს იმ არეულობის დროს, რომელიც მოხდა სპარსეთის შემოსევის და ქართველთა სამშობლოდან ძალდატანებით გადასახლების

დროს, ამათი რიცხვი დღეს ისე დიდია, რომ არ იპოვემა არც ერთი სახლი სპარსეთში, რომელიც სავსე არ იყოს ამისთანა ქართველებით, მამაკაცებით და დედაკაცებით. იქ არ არის იმისთანა დიდი კაცი, რომ არ სურდეს, რომ ყველა მისი ქალები ქართველები იყვნენ, იმიტომ რომ ესენი მშვენიერები არიან, თვით ხელმწიფესაც გავსებული აქვს თვისი სასახლე მათის კაცებითა და ქალებითა, ამათ გარდა სხვებს თითქმის არ იმსახურებს. დიდი უძღურება მოჰყვა ამ ქართველთ გარდასახლებას, დიდი გაჭირვება, ცრემლის ღერა და სხვანი.

საქართველოდამ ქართველებს წაყვანა გამოეცხადათ, ყველა სოფლის მცხოვრებნი თავ-თავიანთვის შეგროვდნენ და ისე გაემზადნენ წასასვლელად. ზოგიერთი ადგილები მაშინ დაიკალა ქართველებისაგან. სოფლის მცხოვრებთა რაც რამ ჰქონდათ, ყველაფერი შეკრიბეს და თან წასაღებათ განამზადეს. საეკლესიო ნივთებიც კი შეჰკრიბეს, ვისაც ურმები ჰქონდათ ბარგი იმაში ჩააწყვეს და ვისაც ცხენები, ისინი ცხენებით მიდიოდნენ, ბევრს აქედან მღვდლებიც გაჰყვნენ. მღვდლებმა იქ კარგა ხანს შეინახეს თავი, ესენი ქართველებს თავიანთ სახლში ალოცებდნენ, რაც ხანი გადიოდა, მით სამღვდლოთ რიცხვი მცირდებოდა და ქართველებში თათრობა ვრცელდებოდა, თავად აზნაურებმა ერთობ მალე მიიღეს მუსულმანობა და გლეხნი კი არ შვრებოდნენ. იგინი ძალზე იდგნენ და არ თათრდებოდნენ, ბოლოს ისე დაეცნენ ცხოვრებისაგან და ისე გალატაკდნენ, რომ ამ სილატაკისაგან თავი ეხსნათ, მიტომ მეტი ჯზა აღარ ჰქონდათ, უნდა გათათრებულიყვნენ, გათათრდნენ ძნელად, მოისპო მათში ქრისტიანობა. მინამგათათრდნენ ზოგნი კი კათოლიკობას შეურთდნენ, ზოგი სომხის ეკლესიას და ზოგი ასორი-სას. სომხის ეკლესიას ვინც შეუერთდა, მან დაიწყო სომხის აღსარება, რამდენიმე ხნის განმავლობაში ესენი დაენათესავდნენ ნამდვილ სომეხთა, ამათში გაიმართა ხშირი მისვლა მოსვლა, ქართველთა შეითვისეს სომეხური ენა, მათ

საეკლესიო ენად სომხური ენა სცნეს, ქართველთა ენა დაიწყო დათარგმნა, რადგანაც სომხები ქრისტიანები იყვნენ, მათ თავიანთი ეკლესიები ჰქონდათ და ქრისტიანურ წესებსაც ასრულებდნენ, ქართველთ ოღონდ კი საღმრეთო ქალაქში ქრისტიანთ ეკლესიები შეხვედრათდათ, თორემ ესენი მაშინათვე უერთდებოდნენ საიდუმლოდ იმ ქრისტიანთ სარწმუნოებას, სადაც რა ეკლესია იქნებოდა. სომხთ ეკლესიის ერთობის შენახვით ქართველთა დაკარგეს თავიანთი დედა ენა და იგინი ჩამომავლობით მთლად გასომხდნენ, დღეს სპარსეთში კაცი ხშირად ნახავს ქართველ გვარის და შთამომავლობის კაცს, რომელიც დღეს გვაროვნობით სომხობს. ზოგთ კი გაუგონიათ, რომ იგინ ქართველთ შთამომავლნი არიან. ასეთსავე მდგომარეობაში ჩავარდნენ ის ქართველები, ვინც კათოლიკობას და აისორობას შეუერთდა. სპარსელ ქართველნი, ვინც კი არიან დღევანდლამდე ქართულის ენით დაჩვენდნენ, სცხოვრობენ ქართულად, მათი ტანთსაცმელი ქართულია ვინც სპარსული, ქართველი ქალებიც სხვაფერ იცომენ ტანსაცმელს, ვინც სპარსელი ქალები. სპარსელ ქალებთან ესენი იმითაც განიჩვენებიან, რომ ესენი სახეზე პირბადეს არ იფარავენ. კაცსა და ქალს მაშინათვე შეატყობენ მოგზაურები, ან უცხო მნახველნი, რომ ესენი სპარსები არ უნდა იყვნენო. პატარა გოგობიქებიც კი თავიანთებურ ტანთსაცმელს იცომენ და არა სპარსული. ქალსა და კაცს შორის დაახლოებული კავშირი სუფევს. ქართველები ერთმანეთს კარგათ იცნობენ, საღმრეთო ნახონ მაშინვე შეატყობენ ისინი, ქართველები ან გურჯები არიან და მაშინათვე მიესალმებიან, ლაპხრაკს გამართავენ და ერთმანეთს ამბებს მოუყვებიან. სპარსელ ქართველ ქალები ძრიელ მხნე და ახოვანი მუშაკნი არიან, ესენი ქმრებს დაუცბრომელად შევლიან მუშაობაში, არასფერს სქმერ და მუშაობას არ ერიდებიან. ქმრებს ყანაში და სხვაგან ჟან მისდევენ სამუშაოდ, ხშირად თვით ქალები მუშაობენ მარტო, ქართველთ ქალთა ყანაში და ბაღში მუშაობით გაკვირვებულნი არიან სპარსელი

ქალები და კაცები. ქართველი ქალები ყანაში და ბაღში მუშაობას გარდა სახლ-კარსაც ჩინებულად უყვლიან, სხვა და სხვა ხელსაქმის კეთებაც უკეთ იციან, ვიდრე სპარსელებმა. ამათი ასეთი ღირსება ყველას კარგათ ესმით და ამიტომ ყველას წინაშეც ქალები თამამად იქცევიან და თავიანთ ღირსებას ყოველთვის მაღლა აყენებენ, მათ იციან, რომ ისინი პატივსაცემნი ირიან, სპარსებიც ძალიან ეტანებიან მათ ქალების შესართევლად, მაგრამ ესენი არ მისდევენ მათ. იშვიათად.

ქალებთან მუშაობაში კაცებიც კარგათ მუშაობენ, სიტყვა რომ ითქვას, გაცილებით კარგათ და გმირულად. სწორედ კაცების გმირული მუშაობა გამხდარა ქალების სამაგალითოდ, რომ ესენიც შესწევნიან მუშაობას, თორემ კაცები რომ გარდამეტებით ჰხნე მუშაკნი არ ყოფილიყვნენ, მაშინ ქალებიც ვერ შეეჩვეოდნენ მუშაობასაო, მაგრამ კაცების მუშაობას უნდა შეეჩვიათ იგინი მუშაობას, ან სპარსეთში გადასახლების ამბებს, უბედურ ყოფა-ცხოვრებას და სიღატაკესაო. ქართველებს თავიანთი სოფლები მშვენიერად აქვთ გაკეთებული. და გალამაზებული. მათი სოფლები კახეთის სოფლებს წაიგავს, სახლები მშვენიერად ნაკეთები, გარშემო სულ ბაღებით სავსე, სპარსელებში კი ასეთი სოფლები იშვიათია. სპარსთა სოფლები რომ ნახოს კაცმა, შიგ სახლებს ვერც კი შენიშნავს, რადგანაც იმათში სულ მიწურ სახლებს აკეთებენ, როგორც ჩვენში იციან; თბილისის ახლო-მახლო სოფლებში. მევენახობას ქართველნი უფრო უკეთ მისდევენ, ვიდრე სპარსნი. ვაზის გაშენება და კეთება კახურად იციან, მთლად ბაღები ქართულად აქეთ ნაკეთები და ბაღებში ყველა ნაირი ხილი მოიპოვება. ბაღებსა და ვენახებს გარშემო ლობეები აფლია, სპარსებმა ესენი იშვიათად იციან. საქონლის შენახვისაც უხვად მისდევენ, ინახავენ ძროხას, ხარს, თხას, ცხვარს და სხვანი. კარაქის, ყველი და ერბოს კეთებაც ძალიან იციან; უფრო ქართულად ვანემც სპარსულად, პირუტყვის მოვლა და წაწლობაც ძველებულად იციან, როგორც მათ მამაპაპას გაჰყოლია აქედან.

ხენა თესვასაც უხვად მისდევენ. ხენა-თესვის მუშაობა სპარსელებზე გაცილებით უკეთ აქვთ შესწავლილი და წინ წაწეული. სპარსელ ქართველთ სახლში ცხოვრებაც მეტად სუფთად უყვართ. ოთახები ყოველთვის მორთულია. შიგ ქართული ტახტი და ავეჯეულობა. სარეცხი და დაკერებაც ხშირად იციან. საქმლის კეთებაც ქართულად არის, თუმცა სპარსულიც შეუსწავლიათ. პურის ცხობაც ქართულადაა აქვთ, თონეები აქვთ გამართული და პურს ქართულად აცხობენ, გამოცხობის დროს გუნდებს ზევიდან ჯვარს უსმენ, ეს მამაპაპათაგან დარჩომიანთ სამახსოვროდ, ზაფხულის ხილის გახმობასაც კარგად მისდევენ, ზამთარში საჭირო საქმელ ბალახებით, კაკლით, ღობითი და სხვა რამეებით სახლს ავსებენ, პურიც და სურსათით ყოველთვის სავსენი არიან ესენი, წლის გასვლამდე ამით არაფერი დააკლდებათ.

პირუტყვის შესანახი ბოსელიც იციან ჩვენებურად. სპარსებში კი ეს ასე არ არის, უმეტეს ალაგს სოფლებში ხალხი პირუტყვებთან სცხოვრობს ბოსლებში, ქართველთ კი ესენი ცალკე აქვსთ, საცხოვრებელ სახლებთან მოშორებით, ბოსელის გარდა, საბძლის კეთებასაც მისდევენ და საბძლებიც ქართულად აქვთ, კალო, გუთანნი, სახნისი და სხვანი სულ ქართულად იციან, ლეწვა, ანიაგება, ფარცხვა, და თოხენა ქართულად აქვთ. ნამეტურ მათებური გუთანნი აქაურ გუთანს მომაგონებსო და მასზე ქართული „ჰოროველავო“. ქართული სიმღერები დღევანდლამდე ახსოვთ თურმე და მღერიან თავ-თავის დროსა და თავის შესაფერად. მოკლედ რომ ითქვას ქართველები სპარსელებზე ბევრად მაღლა სდგანან, მაღლა სდგანან გონებით, ხელ საქმით, მუშაობით და ცხოვრებით, აღებ-მიცემობაც არის მათში გავრცელებული და ესენი ბევრად სინიღისიერად ვაქრობენ, ვიდრე სპარსნი. ქართველები ზნეობითაც მაღლა სდგანან სპარსელებზე. ქართველთა ნათესაობაც ერთმანეთში აქვთ, გათხოვება მხოლოდ ერთმანეთში იციან, ქორწილის გადახდაც ქართულად იციან, სიმღერები და კიდევ სხვა

სულ ქართულადა აქვთ. ორი ცოლის შერთვა იშვიათია. ქართველი ქალი მეორე ცოლად არ გაჰყვება. ვინც ორ ცოლს შეირთავს ის ძრიელ სძულთ მათ და მას სახელად „ლიუტს“ ეძახიან“ და ლიუტი კიდევ სამარცხვინო სახელს ნიშნავს. ქალებსაც დიდათ ეძნელებათ და ერიდებათ ასეთ საქმეების შესახებ საუბარიო. ეს არის იმის მიზეზები, რომ სპარსელ ქართველნი ერთმანეთში არიან დანათესავენულნი და ისე მჭიდროთ არიან შეკავშირებულნიო. სპარსელ თათრებს ძრიელ შურთ ქართველთ რიგიანი ყოფა-ცხოვრება. სპარსთა ყაჩაღები ხშირად ეცემიან საბრალო ქართველთ სოფლებს და უწყალოდ აოხრებენ, ვაზებს ძირში უჭრიან, ვენახებს ჰაფავენ, ღობეებს ჰგლეჯენ, ძნებს უწვავენ და პირუტყვსაც ართმევენ ხშირად. ამას გარდა ხშირად სახლებსაც უწვამენ თურმე და შვილებსაც კი სტაცებენ, რადგანაც სპარსელ ქართველთ ცხოვრება ძრიელ შურთ, ნამეტურ გამშვენებული სოფლების მდგომარეობა, და ქართველთ კარგი ქამა, სმა და ცხოვრება. შურთ და ეჯავრებათ ესენი მით უფრო, რადგანაც სპარსნი ქართველს უწოდებენ ქართველებს, და იგინი სულ სხვა ტომის კაცად მიიჩნეიან.

საუბედუროდ სპარსთა მთავრობაც ერთობ ცუდათ ეპყრობა ამ ხალხს, რაღაც შურით და მტრობით უმზერის ქართველთა ცხოვრებას, ჯარში ამათგან ჯარის კაცნი ერთობ მალმალე გაჰყავთ, ისე რომ ოჯახში წევრს აღარ სტოვებენ, რომ ჯარში არ ვაიყვანონ და არ იმსახურონ, სპარსნი კი ასეთის გარდასახადისაგან თავისუფალნი არიან. სპარსეთის ასეთ საქციელზე ქართველები ერთობ სწყუხან, მაგრამ რას იზმენ, ამათ ჩივილს ვინ შეიწყნარებს. სპარსნი ამათ პირდაპირ ქართველებს „გურჯებს“ ეძახიან და გურჯები კი ყველას საერთოდ სძულთ. სწორეთ ესეთივე დევნა და წვალება გამხდარა ათამ ონიკაშვილის მშობლების მიზეზათ, რომ ათამ ონიკაშვილი საქართველოში წამოვიდა. ქართველებმაც კარგად იციან თურმე, რომ ისინი ქართველები არიან, სადაც კი ვინ-

მე შეხვდებათ ამათ, ყველგან თავისუფლად ლაპარაკობენ, რომ ჩვენ ქართველები ვართო. ესენი ყველანი შეას სარწმუნოებას ეკუთვნიან და მათი ხოჯები, მოღლები, ყადები, იმამები და სხვებიც სულ ქართველები არიან, ქართულად მოლაპარაკენი. მოღლებმა და ხოჯებმა უფრო კარგად იციან, რომ ისინი ქართველთ შთამომავალნი არიან და მათი ძველები იქ საქართველოდამ არიან მისულნი. მათში ხშირად ლაპარაკობენ, რომ საქართველო მშვენიერი ქვეყანა არისო. ქართველნი როცა საქართველოში ნამყოფ სპარსებს ნახვენ მაშინათვე ჰკითხავენ საქართველოზე ცნობებს და მათი სმენით სტკებებიან. ქართველი მოხუცებულნიც ხშირად მოუთხრობენ ხოლმე ახალგაზდებს თავიანთ ძველების ამბებს, საქართველოს შესახებ ზღაპრებს. ათამ ონიკაშვილი იტყოდა ხოლმე, რომ ეს ძველი ამბები და ზღაპრები საქართველოს შესახებ ღირსია შეკრებისა და დაწერისაო, თუ იქ დაბრუნება არ მომიხდა, მაშინ ზოგიერთებს მე მაინც დავწერ აქაო. ათამ ონიკაშვილი თბილისში მალე დახელოვნდა, მთელი საქართველოს ავი და კარგი შეიტყო, ამის დაწინაურებას ის უფრო უწყობდა ხელს, რადგანაც ეს მოსამსახურედ დადგა თბილისის სემინარიაში და აქ ამას ზოგიერთი კეთილ-საიმედო სემინარიელები ქართულ წერა-კითხვას ასწავლიდნენ, წერა-კითხვასათნავე ეს წიგნების კითხვასაც შეეჩვია და საქმე იქამდის მივიდა, რომ მალე ქართული გაზეთების კითხვაც დაიწყო. „ღროება“ და „სასოფლო გაზეთი“ მუქთად ეძლეოდა, აგრეთვე სხვა და სხვა გამოცემანიც. ათამ ონიკაშვილი მალე ისე დახელოვნდა მწერლობაში და ქართულ კითხვაში, რომ თითონაც მოჰკიდა კალამს ხელი და დაიწყო სპარსელ ქართველთ ზღაპრების წერა. ზღაპრებს სწერდა სპარსულ მეზღაპრეთა მდიდარის ფანტაზიით და ენასაც ყოველთვის ამქერმეტყველებდა. ერთი ამის ზღაპარი დაბეჭდილია „ღროების“ ნომერში, არ ვიცი კი რომელში, თორემ ამ ზღაპარს მთლად მოვიყვანდი აქ, მაინც აქ მოვიყვანდის შინაარს დასამტკიცებლად, თუ ეს კაცი რამდენად დაუახ-

ლოვდა ჩვენს ვიზარებას. ეს ზღაპარი სპარსელ ქართველებში არსებობსო... ერთ მშვენიერ, მეტად ლამაზს სამოთხის მზგავს ქვეყანაში, ყოველ ნაირი ყვავილნი და ხეხილნი იზრდებოდნენ. ერთი სიტყვით დედამიწის ზურგზე არ იყო ისეთი რამ ყვა-ვილი, რომ აქ არ ყოფილიყოს. არ იყო მხოლოდ კომბოსტო. მშვენიერთ ქვეყნის პატრონთ ამაზე დაიწყეს დრტვინვა, რომ ჩვენს ქვეყანაში ყველა ნაირი ყვავილნი და ხეხილნი არიან და კომბოსტო კი არაო. ამათ განიძრახეს სხვა ქვეყანაში წასვლა და კომბოსტოს თესლის შოვნა. მალე წავიდნენ. იარეს რამ-დენიმე დღე და ერთს ქვეყანაში იშოვნეს კომბოსტოს თეს-ლი; მოიტანეს ეს და თავიანთ ვენახში დასთესეს, კომბოს-ტო მალე ამოვიდა და გაიზარდა; ამან გაშალა თავისი დიდ-რონი ფოთლები და მის მეოხებით დააჩრდილა მრავალი ყვა-ვილი. უმზივ უსხივოთ დასტოვა ყველანი. მშვენიერნი ყვა-ვილნი მზის ხილვას სამუდამოთ მოაკლდნენ და იწყეს ქვან-ბა და ლპობა. მეზღეები ამის ხილვისაგან ძრიელ შეშინდნენ, მაგრამ რას იზამდნენ, კომბოსტოს ძალა უკვე გამოჩენილი-ყო, მათ დაუწყეს კომბოსტოს ძირიანად ამოგდება, მაგრამ ძირი ველარსად უპოვეს, ძირი აქეთ იქით გაიშალა. მთელს მხარეში მოფენილიყო, ველარა დააკლეს რა და მის მეოხებით დაქკნენ მრავალნი მშვენიერნი ყვავილნი. „დროებაში“ მხო-ლოდ ეს ზღაპარი დაიბეჭდა, სხვა ზღაპრები არ ვიცით რა უყო. შემდეგ ჩვენ ისე დაეშორდით ერთმანეთს, რომ მის სი-კვდილის შემდეგ მე ველარაფერი გავიგე, თუ სად რა ზღაპრები დარჩა მას. ათამ ონიკაშვილს ისე მოუთბა გული, ისე შეუ-ყვარდა საქართველო, რომ ამან დაიწყო სპარსეთში თავის მოძმეებთან წერილების წერა. ზოგიერთ აქაურ ქართველებთან თათბირი ჰქონდა და რამდენიმე ხნის შემდეგ მაშინდელ კავკა-სიის მთავარ-მართველს თხოვნა მისცა და ითხოვა, რომ სპარს-თა ქართველნი საქართველოში გადმოსახლენბას ვითხოვთო და ამიტომ წარმოვგზავნით თქვენს წინაშე ჩვენს წარმომადგე-ნელ ათამ ონიკაშვილს და გთხოვთ, რომ ჩვენი თხოვნა

შეიწყნაროთ, სპარსეთის შაისთან გვიშუამდგომლოთ და ჩვენს ქვეყანაში დაგვაბრუნოთო. მთავარ-მართებელმა თხოვნა სიამოვნებით მიიღო და გაჰკვირდა მასზე, რომ სპარსეთში ქართველნი ყოფილან, და იქიდან კაცი გამოუგზავნიათო. ათამ ონიკაშვილი თავს ქართველად აღიარებდა, მთავარ-მართებლის წინაშე, ასევე მთელ სპარსეთის ქართველთა; თხოვნის შესახებ პასუხის მიღებას დაჰპირდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს წავიდა გრიგოლ ორბელიანთან და დაუწყო ხვეწნა და ცრემლებით თხოვნა ასე:

შეიბრალებთ სპარსელ ქართველნი, მიხედვით მათ ტანჯვამწუხარებას და მოგვეციოთ დახმარება წინაშე მთავარ-მართებლისა, რომ ჩვენ საბრალო ქართველთა თხოვნას ყურადღება მიაქციონ და სპარსელი ქართველნი დაიხსნან სპარსთა ტყვეობისაგან. მთავარ-მართებლის გარდა ათამ ონიკაშვილი გრიგოლ ორბელიანს მთავარ მართებლის მეუღლის წინაშეც სთხოვდა სიტყვის თქმას და დავალებას, რადგანაც ათამ ონიკაშვილი მთავარ-მართებლის მეუღლემაც ინახულა და გამოჰკითხა ქართველთ ვითარება, რამაც ერთობ განაკვირა იგი. გრიგოლ ორბელიანმა პირობა მისცა, რომ მთავარ-მართებელთან და მის მეუღლესთან მივალ და ვითხოვ ყველაფერსაო. რამდენიმე ხნის შემდეგ ათამ ონიკაშვილი მივიდა გრიგოლ ორბელიანთან და პირობის შესახებ ჰკითხა. მან უთხრა:

ძმაო! ჩვენში არაფერი საზოგადოება არსებობს; მე ვერ გავბედე მათი თხოვნა, მიტომ რომ არაფერი იქნება, ჩვენ თხოვნას არ შეიწყნარებენ, იქიდან აქ ხალხს არ ვადმოსახლებენ. ან რა საჭიროა მათი აქ ვადმოსახლება, იყვნენ იქ, იცხოვრონ მშვიდობით და ხანდისხან აქაც მოვიდნენ. ათამ ონიკაშვილს ამ ამბის შეტყობა ძრიელ ეწყინა, ეწყინა მიუუფრო, რადგანაც მას უარი უთხრა ისეთმა პირმა, როგორც იყო გრიგოლ ორბელიანი და ვისგანაც უფრო დიდი იმედი ჰქონდა საქმეში მონაწილეობის მიღებისა და დახმარებისა. ამის შემდეგ ათამ ონიკაშვილს ძრიელ გაუტყდა გული, ქართველე-

ზისაგან აღარაფრის დახმარების იმედი ჰქონდა, ვისაც შეხვედებოდა ყველას მწუხარებით ელაპარაკებოდა ქართველთა უზერიობას, ზარმაცობას და საქართველოსადმი გაციებულს გულს და გრძნობასა. ჩვენ ხშირად ვნახავდით ერთმანეთს და ვსაუბრობდით ჩვენი მწერლობის შესახებ. ერთხელ „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ სთქვა: მე ბევრი წიგნი წამიკითხავს სპარსულ ენაზე, მაგრამ გეფიცებით, რომ ასეთი არაფერი მინახავს და მიკითხავს. „ვეფხისტყაოსანი“ თვალია არამც თუ მარტო ქართულის მწერლობისა, არამედ მთელი აზიის ხალხისაცაო. სპარსულ ენაზე მისი ცალი და მზგავსი არაფერია, არის ერთი მოთხრობა პროზად, რომელიც ძრიელ მცირედ, სულ ბნელად წააგავს „ვეფხისტყაოსნის,, ზღაპარსაო, სხვა ამის ცალი არაფერია სპარსთა მწერლობაშიო. ათამ ონიკაშვილი ხშირად კითხულობდა სპარსულ წიგნებს და იქ ქართველების ცნობებს ეძებდა; უყვარდა მეტად „შაჰ-ნამეს“ კითხვა, ქართული თარგმანიც წაიკითხა. „ლეილიანი, ბარამიანი“ და სხვა და სხვა ქართული თარგმანებიც გაშინჯა და სპარსულს დაბეჭდილ წიგნებს უდრიდა. დიდათ უყვარდა საქართველოს ისტორიის კითხვა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს დაუმეგობრდა საგარეჯოს დეპოს მწარმოებელთა ამხანაგობას და მალე ამ დეპოს დახლიდრად დადგა. საქმის წარმოება დაიწყო, რამდენიმე ხნის შემდეგ მოინათლა, სახელად ალექსანდრე უწოდეს, საგარეჯოში ქალიც შეირთო, მაგრამ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ ამან სხვა და სხვა მიზეზების გამო 1880 წლებში თავი მოიკლა დამბაჩით და მით გაათავა თავისი მწუხარება და შეუხსრულებელი წადილი. ამ პირის ასე უმიზეზოდ დაღუპვა ბევრს ეწყინა, ბევრმა სთქვა, რომ ეს საწყალი ქართველი რა უბედურად და უგზო-უკვლოდ დაიღუპაო, დაიღუპა უფრო სპარსელ ქართველთათვისაო. ათამ ონიკაშვილის შემდეგ ჩვენ სპარსელ ქართველთ ცხოვრების შესახებ აღარაფერი შეგვიტყვია; იქიდან სპარსელ ქართველთაგანი აქ აღარავინ მოსულა. მათ შესახებ სომხურს გაზეთებშიც იყო რამდენიმე ცნობა

დაბეჭდილი და ამ ცნობებსაც ახლა მოვიყვან. სპარსეთში მცხოვრებთ ქართული ცნობებთ ჩვენთვის შეიძლება საეჭვოდ დარჩენილიყო, მაგრამ ამ საბრალოების შესახებ 1877 წ. სომხურს სასულიერო ჟურნალ „არარატში“ და სხვა და სხვა წლების „მშაკის“ ნომრებში აი რას სწერდა სპარსეთიდან სომეხთა სპარსელ მწერალი: „მე ამას წინედ ერთს წერილში მქონდა გაკვრით ლაპარაკი სპარსეთში მყოფ ქართველებზე და მათ ყოფა-ცხოვრებაზე. ეხლა მოგახსენებთ რამდენსამე სიტყვას და იმედი მექნება, რომ თქვენი პატავცემული ჟურნალი ამ წერილს დაბეჭდავს, რადგანაც ეს ამბავი ბევრ ჩვენთაგანათთვის იქნება სასიამოვნო, რადგანაც ეს ცნობები შეეხება ჩვენს მეზობელ და მოძმე ქართველთ ყოფა-ცხოვრებას. სპარსეთის სამხრეთის ნაწილში, სულთანაბადის სათემოსკენ სცხოვრობენ რამდენიმე სოფელენი ქართველთა, რომელნიც დროის მეოხებით გამაჰმადიანებულან. ამ მხარეს მე მომიხდა ვავლა და ნახვა მათი. როცა ქართველებმა მე დამინახეს, მაშინ მათ რაღაც იგრძნეს გულში, ქართველი ვეგონე, დიდათ გაუხარდათ. საჩქაროთ მომიხლოვდნენ და მკითხეს სიხარულით ქართულს ენაზე ესე:

— ბატონო, თქვენ აქაური კაცი არ უნდა იყოთ, შეიძლება ბრძანოთ, თუ საიდან ბრძანდებით, ქართველი ხომ არა ხართ, საქართველოდან.

მე მათ ჩემი ვინაობა ვუამბე, მეც გამოვკითხე მათ თავიანთი ვინაობა. მათ მითხრეს:

— ჩვენ, ქართველები ვართ, თქვენც გეცოდინებათ ქართული?

— დიახ ვიცი, მივუგე მე. ჩვენ დავიწყეთ ქართულად ლაპარაკი, ლაპარაკის დროს მათ სიხარულს სამზღვარი არა ჰქონდა.

— თქვენ სადა სცხოვრობთ? ვკითხე მე.

ჩვენ აქ დროებით ვცხოვრობთ. აქ საქონელი დაგვიდის და ვაძოვებთ, რადგანაც აქ კარგი ბაღახი იცის. ამათ აქ ხის აღაჩუხები აქვსთ გაკეთებული.

სამუდამო ცხოვრება სადა გაქვთ? ვკითხე მე მათ.

ჩვენა ვცხოვრობთ ფრეოდანის ხეობაში; ფრეოდანიდან
მაზანდარიდან ხუთი დღის მანძილზე სძევს. იქ არის
ჩვენი სოფლები, ყველაზე დიდი შვიდი სოფელია, ზემო
აკურა, ქვემო აკურა, ახია, ტაშკენაში, აფუსი და მარტყოფი,
სადაც 1,000 ქართველი სცხოვრობს. ბევრი რამ მიამბეს ამ
საბრალოებმა. მე ძრიელ გამაკვირვა ამათმა ქართულმა ლაპა-
რაკმა, ჩინებულად შეუნახავთ თავიანთი ენა, ქართულს ისე ლა-
პარაკობენ, როგორც საქართველოს ქართველნი. ჩვენ კარგა
ხანს ვისაუბრეთ, ჩვენი ლაპარაკის დროს აქეთ გამოიარეს სხვა
სპარსელ ქართველთაც, ამათ თავიანთ მეგობარ ქართველებთან
დადგნენ და ლაპარაკი დაიწყეს. მეც დამაცქრდნენ, რამდენიმე
წუთის შემდეგ ამათაც დამიწყეს ლაპარაკი. მე შკითხეს:

— ვინა ხართ თქვენა, აქ საიღამ მოსულხართ?

მე ჩემი ვინაობა აუხსენ. მერე მე ვკითხე მათ:

— თქვენ ვილა ხართ?

— ჩვენ, ქართველები ვართ, მაგრამ საქართველო თვალი-
თაც არ გვინახავს. დიდი ხანია რაც ჩვენ სპარსეთში ვცხოვ-
რობთ. ჩვენი ძვლები საქართველოდამ შაჰბაზის დროს გად-
მოუსახლებიათ აქეთ.

— ეხლა სად მიბძანდებით? ვკითხე მე.

— აქეთ, ერთ სომხის სოფელში მივდივართ, რადგანაც
იმ სოფლის სომეხთ ეკლესიაში ჩვენი სახარება სძევს, სა-
ხარებას თაყვანს ვსცემთ, იქა ვლოცულობთ ხოლმე, სახარე-
ბის პატივის საცემლად აღრე სპარსებიც დადიოდნენ, ეხლა
ისინი აღარ დადიან, ჩვენ დავიარებით ეხლა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ჩვენ გამოვემშვიდობეთ ერთმა-
ნეთს და წავედით აქეთ-იქით. მათს მადლობას და სიხარულს
საზღვარი ირა ჰქონდა.

ამ ზაფხულში. ფრეოდანის ხეობიღამ, სპარსეთში ჯარი
მოვიდა, რომელ ჯარშიაც 150 კაცი ქართველი ერია. რამდე-
ნიმე ჯარის კაცნი ქუჩაში მიმავალნი ვნახე და ესენი ქართუ-
ლად ლაპარაკობდნენ. მე მაშინათვე შევაჩერე ისინი და ვინაო-

ბა გამოვკითხე, ჩემი გაცნობა მათ ძრიელ გაეხარდათ. ნაშენ ტურ ქართული ენის გაგონება ესინაოვნათ მე მკითხეს:

თქვენ ვინა ბძანდებით, ქართველი ხართ?

— არა, მე სომეხი ვარ, მხოლოდ საქართველოში დაბადებული, ქართულიც მიტომ ვიცი.

— შენი ჭირიმე, აქ ვინმე ქართველი ხომ არ სცხოვრობს, ძრიელ ვეგნატრება ქართველი კაცის ნახვა. დიდათ დაგვავალებთ, თუ ქართველ კაცს გვიჩვენებთ.

— არა ძმებო, საუბედუროდ თქვენდა აქ ქართველი არა ვინ სცხოვრობს. ამის გაგონებით იგინი დიდათ შესწუხდნენ. მეც შევწუხდი. მერე მე უთხარი.

— აქ, ქართველთაგანი მხოლოდ ერთი მღვდელი სცხოვრობს, რომელიც რუსის კონსოლთან იმყოფება, თუ ისურვებთ და არ მოერიდებით მის გაცნობას, მე წაგიყვანთ იქ და გაგაცნობთ.

მათ ძალიან გაეხარდათ და შითხრეს:

— ძრიელ კარგი იქმნება.

ჩვენ მალე წავედით კონსოლის სახლში, მაგრამ არქიმანდრიტი შინ არ დაგვიხვდა, საზატხულოდ ახლო სოფელში წასულიყო, ქართველნი ძრიელ შეწუხდნენ, არქიმანდრიტს მე კაცი გაუგზავნე, იგი საჩქაროდ ჩამოვიდა, ქართველთა ნახეს და დიდათ გაეხარდათ, მათ დიდი ხანი ისაუბრეს, არქიმანდრიტსაც ძრიელ გაეხარდა, მე დიდი მადლობა გადამიხადეს ქართველთა, რომ მათ ქართველი მოძღვარი უჩვენე.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა ამათ მტკიცეთ შეუნახავთ ქართული ენა და ხასიათები, ყველგან ესენი ქართველად იწოდებიან, ტანთსაცაელსაც ქართულად იცმენ, მე ძალიან მიკვირს, რომ ასე დაშორებულს მხარეში, აძღენი ხნის განმავლობაში ქართველებს ქართული ენა არ დაუკარგავთ.

ამ წერილის შემდეგ, განვლო რამდენმამე ხანმა და სპარსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა არქიმანდრიტი, ევსევი, გვარად ციბაძე, ეს, მე ვნახე და სომხურს ვაზეთ-

ში დაბეჭდილ ამბების ცნობები და სინამდვილე ვკითხე. ყველაფერი ჭეშმარიტად აღიარა და თვითაც სთქვა:

— მე გავიცან იგინი და რამდენიმე ხნის შემდეგ, ერთ-მა სომხის ეპისკოპოზმა დამპატიყა, მე წაველ, მგზავრობის დროს იმათ სოფლებსკენ გავიარე, ქართველთ ძრიელ გაეხარდათ ჩემი დანახვა. იმათ მიცნეს, ეგონათ, რომ მე პირდაპირ მათთან მიველ, დიდათ გამიმასპინძლდნენ, ძალიან გაეხარდათ, სხვა და სხვა სოფლის ქართველებსაც შეატყობინეს, რომ ჩვენთან ქართველი მღვდელი მოვიდაო. როგორც ერთს სოფელში მომცეს პატივი, ისევე მეორეში, პირობა მივე, რომ მგზავრობის დროს კიდეც ისე გამოვივლი, მათ გაეხარდათ. არქიმანდრიტი დაბრუნების დროსაც ჩამომხტარა მათს სოფლებში, პატივი ისევე უციათ, ლაპარაკის დროს სიტყვა საქართველოში გადმოსახლებანე ჩამოვარდნილა, ქართველთ დიდათ გახარებიათ და თანხმობა უთქვამსთ, უთქვამსთ, რომ დიდის სიამოვნებით გადავსახლდებით საქართველოშიო. დაბრუნების შემდეგ ქართველთ ნატვრა და თხოვნა არქიმანდრიტს კონსოლისთვის გადაუცია, კონსოლს უთქვამს, რომ მათ თხოვნა შეადგინონ და მომცენ მის შესახებ, მე იმათ თხოვნის საფუძვლით შაჰს მივმართავო და ვეცდები, რომ ქართველთ თხოვნა შეიწყნაროსო. არქიმანდრიტს ქართველები დაუბარებია და კონსოლის სიტყვა გარდუცია, ქართველთ უთქვამსთ, რომ ჩვენ გვეშინიან, თხოვნას ვერ მივსცემთო, შაჰმა რომ შეგვიტყოს, ვიდრე გადასახლება მოხდება, მინამდის ყველას თავებს დაგვაყრვენიებსო. ისევე ისე თუ მოხერხდება, რომ კონსოლმა სთხოვოს ჩვენ მაგიერ და როცა ჩვენ დაგვიბარებენ და გვკითხავენ, მაშინ ჩვენც გადასახლების თანხმობას გაუცხადებთ, მაშინ ჩვენ ვიცით, როგორ ვეცდებითო. კონსოლს უამათ თხოვნით მთავრობის თხოვნა არ უქმნია და ქართველებსაც შიში ჰქონიათ თხოვნის მიცემის, რაისა გამო ყველაფერი შეჩერებულა.

არქიმანდრიტმა დაუმატა, რომ ლაპარაკში სპარსული სიტყვები უხვად შეჰპარვიად, სხვაფრივ ისევე ქართველობენ, როგორც ზემოთ მოვიხსენეთ.

რაც ქართველებმა ამბავი შევიტყვეთ, რომ სპარსეთში ქართველები სცხოვრობენ და დღევანდლამდე ქართულათ ლაპარაკობენო. მას შემდეგ გავიდა თითქმის თვრამეტი წელიწადი და თფილისის სომხურ გაზეთ „ნორ-დარში“ დაიბეჭდა წერილი სპარსეთიდან გამოგზავნილი, ამ წერილის დამწერი აღგვიწერს სპარსეთში მცხოვრებთ ქართველთ ცნობებს. დამწერი სწერს, რომ შემდეგ წერილებით დაწვრილებით აღვწერთ ქართველთ ცხოვრებასა და გაგაცნობთო, მაგრამ შემდეგ ნომრებში ჩვენ ეს წერილები ვეღარ ვნახეთ. აი რას იწერებოდნენ მაშინ:

— თეირანიდამ მე მიმიწვია ერთმა ჩემმა მეგობარმა. მე წაველ მასთან, კარგა მგზავრობის შემდეგ ჩემის მასპინძლის სახლში მივედი, ჩემის მისვლის დროს მასპინძელს არა სცალოდა, სამზადისში იყო. ამ დროს ერთს დარბაზში სტუმრები უკვე მოგროვილიყვნენ. ჩემმა მასპინძელმა მითხრა: მე აქ საქმეში ვარ, ვერ გელაპარაკები, თქვენ არ გეწყინოთო, ამიტომ დარბაზში, სტუმრებთან შევიდეთ, იქ გაატარეთ დრო, მე თქვენს ერთს მეტყვეყნეს გაგაცნობთ და ისაუბრეთ. ჩვენ მალე შეველით დარბაზში. იქ ისხდნენ რამდენიმე მოხუცი საპატიო სომეხნი და სპარსნი და მათ შორის ერთი მოხუცი ახუნდიც. ჩემი მასპინძელი ახუნდთან შივიდა. მეც მიმიყვანა და ასე უთხრა:

— პატივცემულო ახუნდო! ეს სტუმარი თქვენი „პამშარი“ გახლავსთ და გთხოვთ გაიცნათ. შე გავოცდი.

ახუნდმა საჩქაროთ სთქვა:

— ძალიან კარგი, ძალიან კარგი, კეთილი, დიდი მადლობა, რომ ძლივს ერთი ქართველი კაცი ვნახე.

ახუნდს ეს სიტყვები სპარსულად უთქვამს, მერე ქართულად დაუწყვია ლაპარაკი:

ბატონო, თქვენ საქართველოდამ ბრძანდებით, ქართ-
ველი ხართ?

სომეხს დიდათ გაჰკვირვებია ქართული ენის გავონება
და ამას უთქვამს:

— მე სომეხი გახლავართ, მხოლოთ საქართველოში ვარ
დაბადებული და ქართული ენა მიტომ ვიცი.

— ოჰ, შენი ჳირიმე, შენი! ახუნდმა დაიძახა ხმა მალლა
და სიხარულით სავსემ. — მე არ მქონდა იმედი, რომ ოდესმე
აქ ქართველ კაცს ვნახავდი, ძლივს მეღირსა ქართული ენის
მცოდნე კაცის ნახვა, საქართველოს მნახველი. გაცნობის შემ-
დეგ ამათ ლაპარაკი დაიწყეს და ახუნდი სიტყვებს სულ პი-
რიდამ გლეჯავდა თურმე და ისე ისმენდა სულ-განაბული,
ახუნდს ძრიელ ეხაროდა საქართველოს მნახველის კაცის გამა-
მასპინძელა, დიდი მადლობა გადასცა, რომ ესეთი ძვირფასი
კაცი მაჩვენეო, მასპინძლობის გათავების შემდეგ ახუნდს მას-
პინძელი და მისი სტუმარი მესამე დღისათვის თავის სახლში
მიუწვევია. დანიშნულს დროს ესენი წასულან ახუნდის სახლში,
ახუნდს სხვა სტუმრებიც ჰყოლია მიპატივებული, თვით ახუნდი
საკმარისად შეძლებული და სახელოვანი კაცი ყოფილა, იქი-
ურებში დიდათ პატივცემული. მასპინძლობის დროს ახუნდი
დიდს აღტაცებაში მოსულა და ასე უთქვამს ქართულად:

— შენი ჳირიმე შენი, თუმცა ჩვენი სჯულის ძალით
ქართულს, ან სხვა ენაზე ლაპარაკი აღკრძალული გვაქვს, მაგრამ
მე მაინც ქართულად ვილაპარაკებ თქვენთან. ვინც რამ უნდა
სთქვას, ერთი მიამბე შენი ჳირიმე, თუ საქართველო საითკენ
არის და ან ქართველები როგორ სცხოვრებენ, როგორ მდგო-
მარეობაში არიან დღეს, გთხოვ და გავალებ ჩემო ძვირფასო
სტუმარო, რომ ყოველის ფერი მიაბო.

— ძალიან კარგი! მიუგო სტუმარმა და ამან დაიწყო
საუბარი და უამბო საქართველოს მდებარეობა, უამბო, თუ სა-
ქართველო საით სძევს, აცნობა თუ საქართველო რამდენს
ნაწილებსაგან შესდგება, რომ აქ სცხოვრებენ სხვა და სხვა

შთის ხალხნი, მაგრამ ყველანი ქართულად ლაპარაკობენ და ქართველები არიან. ქალაქები აქვსთ, მწიგნობრობა და სხვანი. შუა ლაპარაკის დროს ახუნდი თურმე დიდათ აღელდა და თვლებიდან ცრემლები წამოსცივდა, ტირილი დაიწყო, საქართველოს შესახებ საუბარმა მოხუცი ახუნდი დიდათ შეაწუხა. წერილის დამწერი სწერს:

„მე რომ შევატყე მოხუცს ახუნდს, რომ საქართველოს ამბების მბობით ის დიდათ სწუხდებოდა და ტირილი დაიწყო, ამიტომ მე ლაპარაკს კილო შეუცვალე, რომ ისეც შეწუხებული მოხუცი ახუნდი უფრო არ შეწუხებულიყო. ახუნდი დამშვიდდა, ჩვენ ლაპარაკი არ შევწყვიტეთ და მთელი მასპინძლობა საქართველოზე საუბრით გავათავეთ, სტუმრობის გათავების შემდეგ ახუნდმა დიდი მადლობა უთხრა ჩემს მასპინძელს. თვითონ ახუნდი ქართულად მშვენივრად ლაპარაკობს, ამის სახლობაშიაც ქართულად ლაპარაკობენ. ახუნდს უთქვამს: რომ ჩვენს სოფელს გარდა აქეთკენ სხვა სოფლებიც არისო, სადაც სულ ქართველები სცხოვრობენ და ქართულად ლაპარაკობენო, ქართველებს მისვლა-მოსვლა, მეგობრობა, ნათესავობა და აღებ-მიცემაც მხოლოდ ერთმანეთში აქვსთო.

დამწერი არ აღგვიწერს თუ ეს სოფლები სად, რომელ კუთხეში და ხეობაში არიან გაშენებული. დამწერს ამ სოფლების სახელები რომ მოეყვანა, მაშინ ჩვენ ამას აღვიღად გავარჩევდით. ეს სოფლები ათამ ონიკაშვილისაგან დასახელებული სოფლები არ უნდა იყოს, რადგანაც ათამ ონიკაშვილი მოგვითხრობდა, რომ ჩვენი სოფლები მაზნდარანის იქით არს, ყულევის ხეობაზე, სპარსეთის სამხრეთ, ჩრდილოთ, სადაც ზამთარი და თოვლი ექვს თვეს იცისო „ნორ-დარის“ ცნობა კი მოგვითხრობს, რომ ეს სოფლები თეირანთან ახლოს ყოფილა. ასე რომ ეს სოფლები ჩვენ სხვა სოფლები გვგონია და არა ის, რაც წინეთ გავიცანით. ეჭვი არ უნდა, რომ სპარსეთში ბევრს ალაგს იქნება ქართველთა კვალი დაშთენილი, ამას წინედაც მაუწყა შემთხვევით ერთმა ქართველმა,

რომ სპარსეთის ერთს ხეობაში არს ერთი დიდი სოფელი რომელსაც „გურჯი მეჭელეს“ უწოდებენო და ამბობენ, რომ ვითომც ძველად იქ ქართველები ყოფილან დასახლებულნიო, მაგრამ დღეს კი ქართველობის იქ არაფერი სჩანსო. ეს რასაკვირველია ასე იქნება, რადგანაც ამ დაბაში ქართველთ ძველათვე არევიათ სპარსები, ამ დაბაში მხოლოდ ერთი უბანი ყოფილა, სადაც მარტოთ ქართველნი მდგარან და ამიტომაც ამ უბანს ქართველთ უბანი დარქმევია, ანუ გურჯი მეჭელე-ვინმე ქართველმა რომ დაიაროს მთელი სპარსეთი და გაიცნას ყოველი თემი და ხეობა სპარსთა, მაშინ ის იქ ქართველთა კვალს ბევრს მიყრუებულს, მიუვალს და შეუვალს ადგილებში ჰპოვებს, სადაც ბევრს რასმე შეჭკრებს სპარსეთში დაღუპულთ ქართველთა ყოფა-ცხოვრების შესახებ, რაც ქართველთ მეოსტორიეს დიდათ გამოადგება. თეირანსა და ხორასანს შუა არის პატარა ქალაქი მემე, სადაც ქართველები სცხოვრობენო და ესენი ქართულ და სპარსულად ლაპარაკობენ.

ძველათ ქართველებს სპარსეთში უფრო ასახლებდნენ შემდეგ ადგილებში: მაზანდარანის მიდამოებში, ფარისისტანის, ბაღდადის, შირაზის, თაერიზის, გილანის ზღვის ნაპირებს და ხორასანს იქით, სადაც თოვლი და ზამთარი ექვს თვეს იცისო. კაცი თურმე ბევრს მეჩითებში ჰპოვებს მიცვალებულთა საფლავის ქვებს, რომელთა სპარსული წარწერანიც მოწმობენ, რომ იქ ასაფლავია ვინმე საქართველოს მეფის ან მთავრის შთამომავალი, როგორც მაგალითებრ გუმის მეჩითში ხოსრო მირზა არის დასაფლავებული.

ჩვენდა სასიამოვნოთ და სანატრელით, ამ უკანასკნელ დროს, საქართველოდამ სპარსეთში გაემგზავრა ქართველთა ძვირფასი მოღვაწე ვლადიმერ აღნიაშვილი და იმედი გვაქვს, რომ ეს ძვირფასი მოღვაწე ქართველთა საკმარის ცნობებს შეჭკრებს ჩვენგან შორს წასულ და სამუდამოთ დაღუპულთ სპარსელთ ქართველთა ყოფა ცხოვრების შესახებ, რომელ ქართველთა ამბები სპარსეთში აქა იქ ბევრს ეხსომება კიდევ.

ქართული ენის შესახებ და სპარსული ენის შესახებ ქართველთა შორის
1890წ.

რაც ხანი გადის, მით სპარსეთში მცხოვრებ და დაღუპულ ქართველთა შესახებ სომხურს მწერლობაში ხანდისხან აქაიქილამ ცნობებიც სჩნდება. მაგალითებრ 1902 წ. სომხურ გაზეთ „მშაქის“ 186 ნომერში აი რას სწერდა სპარსეთიდან ბ. ავაქიანი.

„სხვათა შორის, რამდენიმე სიტყვა უნდა მოგახსენოთ შემდეგ შემთხვევაზედ: წარსულში მე მომიხდა მგზავრობა მაზანდარანისაკენ, იქ მგზავრობის დროს, სხვა და სხვა სპარსთა სოფლებიც ვნახე, სხვათა შორის მე მიველ ერთს დიდს სოფელში. ერთს სპარსელთაგანს ვკითხე—რა სოფელია ეს? მან მიპასუხა:

— გურჯი მაჰალა (საქართველოს სოფელია), ჩვენც წინეთ თქვენთაგან ვიყავით, ჩვენი მამა-პაპები შაჰბაზს საქართველოდამ ტყვეთ წამოუყვანია.

მართლაცა და ერთი რამ: მათ ცხადათ ეტყობათ და ამტკიცებ მათი სახის მსგავსება, მათი სახის გარეგნობა ნამდვილი მსგავსება არის ქართველისა, დედობრივ სქესის სილამაზეც ნამდვილი ქართველი ქალის სილამაზეს ასაბუთებს, ქრისტიანურ ჩვეულების მათ დღემდე შეუნახავთ ერთი ჩვეულობა: გამოსაცხობ ცომის გუნდებს ზედ ჯვარს ასვენ, ანუ ამით ნიშნავენ და სხვანი.“

სპარსეთში მცხოვრებ ქართველ კათოლიკეთ პატრი რაფიელ ნებიერებისაგან მივიღე წერილი, რომელიც მომყავს დაუკარგველობისათვის.

ბ. ზაქარია! გამაჰმადიანებული ქართველები არამც თუ მარტოდ ძველად ყოფილა სპარსეთში გამრავლებული, არამედ ეს დღესაცკი გახლავსთ და ქ. ისპანაში გამაჰმადიანებული ქართველთ შთამომავლნი მრავლად სცხოვრებენ აქაიქ უბნებში. ამ მოკლეს ხანში, სალმასტიდგან იქ მომიხდა მგზავრობა და ქ. ისპანაში მე ჩემის თვალთ ვნახე ქართველი სპარსელები და მათი ქართული ლაპარაკი მეც მოვისმინე.

ამათ ნახვით კაცი მარტივ ღარწმუნდება, რომ იგინი სპარსთა შთამომავალნი არ უნდა იყვნენ. სპარსთა შთამომავალნი უფრო მოშავო კანის არიან და მასთან ტან დაბალნი და ქართველთ შთამომავალნი-კი უფრო თეთრის სახის არიან და მასთან უფრო ლამაზი. აქეთ ამბათ არს დაშთენილი, მოხუცებულეებმა კარგად იციან და ერთს სპარსულს წიგნში აწერილიც არის, რომ სპარსეთის შაჰებს ქართველები სპარსეთში უფრო იმ ჰაზრით მოჰყვანდათ, რომ მათის დაკავშირებით თვისი ტომი გაემშვენიერებინათ. ვფიქრობ, რომ მათვის ამის გარეშე სხვა რამ მიზნზი არა უნდა ყოფილიყოს რა.

ისპაჰანის ქართველთ ღღემდე შერჩენიათ ქართული ენა, მაგრამ უხმარებლობის გამო ამ ბოლოს დროს, მათში ესეც შერყეულა, ენა და მისი კანონიერი ხმარება ამოვარდნას მისცემია. ამის უმთავრეს მიზეზათ ის გარემოება უნდა მივილოთ, რადგანაც ქართული ენა იხმარებოდა მხოლოდ ურთიერთ ქართველობაში. სპარსელ და სხვა თათრებთან საყოველთაოდ სპარსულს ენაზედ სწარმოებს საუბარი და ამიტომ აღვილი შესაძლებელია, რომ სულ მოკლე დროის განმავლობაში ქართველთ სამუდამოთ დაავიწყებათ ქართული ენა და მით ამოვარდება ყოველივე.

იქვე, ისპაჰანის ქართველებში ღღემდე შენახული სხვა და სხვა თამასუქები, ქართულათ ნაწერები, ზოგს თამასუქს ქართულ ნაწერების გარდა სპარსული ნაწერიც აქვს. სწორე მოგახსენოთ, ამ თამასუქების წერილ დროს მე ვერაფერი ვსცანი, ცხადი საქმეა, რომ იგინი დაიწერებოდნენ იმ დროს, როცა სპარსელ ქართველებში ქართული ენა და წერა-კითხვა მეფობდა, როცა მათში ქართული ანბანი მკვიდრად არსებობდა და მიტომაც შუა გულს სპარსეთში ქართველებს თავიანთი თამასუქებიც ქართულად უწერიათ. რასაკვირველია ყველა ეს უნდა ყოფილიყოს არა უგვიანეს XVIII საუკუნის ნახევრისა. ვეცდები, რომ ასეთი წერილები შევკრიბო და საქართველოში მოგაწოდოთ.

გარდა ასეთის ცნობების, საღმისტის, ერთ სოფლის
შასაფლაოვზედ, რასაკვირველია მუსულომანების, ასაფლაოვია
ერთი ქართველი თავადიშვილის გვანი, რომლის საფლავსაც
ქვა აძევს და ზედ წაუკითხავ ნაწერებს გარდა ერთი ლექს-
რიც არის დახატული. ამ ქართველის თავადის შესახებ სპარ-
სელ მოხუცებულეებში დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემა:

ეს თავადი საქართველოდამ იყო მოსულიო, იგი ჩვენს
ფაშად იმყოფებოდა, ამ პირთან თეირანიდამ ხშირად მოდიოდ-
ნენ სხვა და სხვა ქართველები და ნახულობდნენ, ხოლო
იგინი აქ დროებით შთებოდნენ და შემდეგ ისევ უკან ბრუნ-
დებოდნენ. სხვა რამ ცნობები ამ თავადის შვილის შესახებ
არაფერი იციან და თუ რამ შევიტყე და შევკრიბე, ყველა
მათ თქვენ გაახლებთ. „ივერია“ 1901 წ.

თქვენი პატივის მცემელი პატრი რაფიელ ნებიერიძე.
ქ. ხოროვი, სპარსეთს.

ქპირშასი დოკუმენტები

სპარსელ ქართველების შესახებ—ნამბოზი სპარსეთში მყოფის კათო-
ლიკეთა მქადაგებელის და „ლაზარისტების“ ძმობის წვერის რაფიელ
ნებიერიძის-მიერ.

მოგეხსენებათ რომ, „ქართლის ცხოვრება“-ში ბევრს
აღაგას არის ნათქვამი: „სპარსთა შაჰნ-შაჰი მოვიდა, ქართლი
აპყარა და სპარსეთს გადაასახლა“, ანუ „შაჰ-თამაზი მოვიდა
და ქართველნი გადაასახლა“, „შაჰბაზი მოვიდა და ქართლიდამ
120 ათასი ქართველი გადაასახლა“, ზოგის თქმით 100 ათა-
სი, ზოგის თქმით მეტ ნაკლები. ამ სამწუხარო ცნობებს იმ
დროის ევროპის მოგზაურთა მოძღვარნიც ასაბუთებენ, ნამე-
ტურ დელავალე, შარდენი და ბევრნიც სხვანი. დელავალეს
თქმით, სპარსეთში ქართველ ყარიბთაგან შემდგარი ყოფილა
ცხენოსან ლაშქართა გუნდი, რომელთა რიცხვიც 30 ათას
კაცამდე აღიოდა თურმე. ასეთი გადასახლება ჩვენს ქვეყანას
ხშირად მოჰვლენია ხოლმე.

თუმცა ეს კაცთა ბოროტებით აღვსილნი ნადირნი თავიანთ მოსვლას ქართველებზედ უწყალოდ ხმარობდნენ და მით ჩვენს ქვეყანასაც აუძლოურებდნენ, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ დროებითი, წუთიერი, სამუდამოდ-კი აქ ფეხს ვერ იმაგრებდნენ, მალე ქურდულად მიიპარებოდნენ, თორემ ქართველთაგან ისეთი მუსრი გაველებოდათ, რომ ბოლოს აქედგან ერთი კაციც აღარ დაბრუნდებოდა სპარსეთში. ქართველებიც სამაგიეროს მალე უხდიდნენ და ხშირად ანანებდნენ ხოლმე ჯავრს. ვისაც ჩვენი ისტორიული წიგნები უკითხავს, იმას უთუოდ ასობით და ორასობით ექმნება ისეთი ცნობები წაკითხული, სადაც ქართველთა გმირობა და ვაჟკაცობაა პირუთვნელად არს აღწერილი. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ, მერწმუნეთ, ქართველიც ისევე შემციირდებოდა და მოისპობოდა, როგორც ეს სხვა ქრისტიან ერებს ეწვიათ მუსლიმთაგან.

სპარსელ ქართველთა გადასახლებაზედ საკმარისი საბუთები გავაგონო ანატ ფურცელაძემ თავის ისტორიულს გამოკვლევაში „ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ“ და ვ. აღნიაშვილმა თავისს ვრცელს მოგზაურობათი, რომელიც ამ აზრით წავიდა განგებ სპარსეთში და ქართველთა შესახებ ბევრი რამ ცნობები შეპკრიბა და ანუსხა. თუმცა სპარსელ ქართველთა შესახებ ცნობები გვაქვს აქა-იქ ისტორიულს წიგნებშიაც და ამ უკანასკნელს დროსაც აღმოჩნდა ზოგი რამ მასალა, მაინც ეს საქმე ჯერ კიდევ ისე არ არის აღვსებული, როგორც საჭიროა და გვენატრება. აი, ეხლაც მოგვყავს შემდეგი ცნობები, რომელთაც გადმოგვცა პატივცემულმა ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარმა-მქადაგებელმა ლაზარისტ რაფიელ ნებირიძემ.

ურიგო არ იქმნება, აქ რამდენიმე სიტყვა თვით ამ ლაზარისტ რაფიელ ნებიერიძეზედაც ვსთქვათ. რაფიელ ნებიერიძე ქართველი კათოლიკეთა, თემით ახალციხელი, რომში გაზრდილი, იქაურ კათოლიკეთა სასულიერო სასწავლებელში

უსწავლია, შემდეგ პატრატ კურთხეულა და „ლაზარისტების“
ძმობის წევრად შესულა. შემდეგ კურთხევისა პატრი „ლაზარისტების“
ძმობას სპარსეთის მქადაგებელად დაუნიშნავს და
ესეც მალე გამგზავრებულია სპარსეთში.

სპარსეთში პატრი დაიარება აქიქ შორეულს კუთხეებში,
სადაც ქრისტიანი ქალდეველნი და სხვა ტომის ერნი სცხოვრობენ.
კარგა ხანია, რაც ეს მქადაგებელი პატრი იქ იმყოფება.
1900 წ. საქართველოში ჩამოვიდა. გამაცნო იგი დონგაბრიელ
ასლანიშვილმა, გაცნობის უმაღლესამ პატრმა სიტყვა
ქართველობაზედ ჩამოაგდო, შემდეგ სპარსელ ქართველებზედ
დაიწყო საუბარი და ბოლოს მიაშმო.

სპარსეთში, ზოგიერთ ალაგას, ქრისტიანებმა და თათრებმა
კარგად შეიტყეს, რომ მე ქართველი ვარ. ერთს ალაგას
ორმა თათარმა რაღაც დახვეული ძველი პერგამენტები
მომიტანა და მომცა:

— ჩვენ შევიტყეთ, რომ თქვენ ქართველი ბრძანდებით.
აი, ეს ტყავის ქალაღლები მოვიტანეთ თქვენთან, რომ ეგები
გაშინჯოთ, შიგ თქვენებურად ლოცვები სწერია; გვინდა
შევიტყოთ, რა ლოცვებია, რადგანაც იგი ჩვენი ძველების
გაკეთებულია და ჩვენ-კი არ ვიცით, თუ შიგ რა სწერია, რა
ლოცვებია, ჩვენები ამას გულზედ ატარებდნენო.

მეც გადავშალე ეს დახვეული პერგამენტის ფურცლები
და ძველად რომ „ავგაროზათ“ ჰქონიათ მიჩნეული, შიგ ქართულად
მხედრულის ხელით ნაწერები აღმოჩნდა. მე მართლაც
ლოცვები მეგონა, როგორც საზოგადოდ იცოდნენ ხოლმე
„ავგაროზებში“ ჩაწერა; დავიწყე კითხვა და ლოცვების მაგივრად
სულ სხვა აღმოჩნდა. და აი, ამის შესახებ პატივცემულმა
პატრმა სიტყვიერად რა გადმომცა:

ერთის ქართველ ოჯახისათვის გათათრება დაუპირებიათ,
მაგრამ ოჯახის უფროსს არ უქნია, არ გათათრებულა და
მთელი სახლობისთვისაც იგივე დაუვალებია, რომ არც ისინი
გათათრებულიყვნენ და ქართველობაზედ მაგრა მდგარიყვნენი

შაშინ სპარსეთში, მოგვხსენებათ, დიდ-ძალი ქართველობა სცხოვრობდა. რომელიც ძალად იქმნენ გათათრებულნი. რამდენისამე ხნის შემდეგ ზემოდ-ხსენებულ ოჯახის უფროსი წევრი სპარსეთის შაჰის ბრძანებით დაუქვრიათ და დაუბატომრებიათ; ციხეში მისთვის სატანჯველიც მიუყენებიათ, ძალას თურმე ატანდნენ—გათათრდით. ეს ამბავი მისს შვილებსა და სხვა ქართველებს შეუტყვიათ. შვილებს განუზრახავთ, მამის ნახვა, გამხნეება სდომებიათ. მაგრამ საბატომროში არ მიუშვიათ, არ უჩვენებიათ. ამავე მოხუც ქართველთან სხვა ქართველებიც ყოფილან დაბატომრებულნი. ესენიც დიდს ტანჯვაში ყოფილან ჩაცვინულნი.

უკანასკნელთ, რაკი ველარა გაუწყვიათ—რა, აი რა საშუალება მოუგონიათ: გაუკეთებიათ ეს „ავგაროზი“ და ციხეში მიუტანიათ, ციხის მცველისათვის უთხოვნიათ, რომ ეს „ავგაროზი“ ამა-და-ამ მოხუცს გარდაეციათ, რადგანაც მის საკუთრებას შეადგენს, გულზედ უნდა ატაროსო. ციხის მცველთაც შეუტანიათ ციხეში და აღნიშნულის მოხუცისათვის გადაუციათ. მასაც გაუშლია ეს „ავგაროზი“, შიგ ნაწერი ამოუკითხავს და შემდეგ ესევე „ავგაროზი“ უკან დაუბრუნებია, თუ გულზედ დაუკიდნია, ამისი რაფერი სჩანს; მხოლოდ შემდეგ ერთი ასეთი „ავგაროზი“ ამ მოხუცსაც დაუბრუნებია თავისს შვილებისათვის. ერთ ავგაროზში, რომელიც შვილებს გაუგზავნიათ მამისთვის, წერებულა შემდეგი:

„მამაო, შევიტყვით, რომ შენ თურმე მანდ ციხეში დიდადა გტანჯავენ, ძალიან ვსწუხვართ ამისა და სასტიკად ვიტანჯებით, რომ ჩვენის სჯულის გულისათვის მოხუცებულს მამას მანდ გვიტანჯამენ. მაგრამ იმედი გვაქვს, ღვთით, რომ შენ ყველა ამ ტანჯვას მხნედ აიტან და ციხიდაიაც მოესწრები განთავისუფლებას. იმედიცა, ჩვენს მტერს ღმერთი სამაგიეროს გარდაახდევინებს, შენ იყავ ოღონდ მაგრა და მტერს ნუ შეუშინდები, ნუ გატყდები.“

მეორე „ავგაროზში“ სწერია შემდეგი:

„შვილებო, შევიტყე, რომ თქვენ თურმე თქვენის მოხუცებულ მამის პატიმროისა და ტანჯვის გამო სასტიკად იტანჯებით; რა გაეწყობა. მე მაგრა ვარ, არა მიშავსრა, თქვენ იყავით ოღონდ კარგათა და ჩემთვის ნუ სწუხართ. იმედი მაქვს, ღმერთი ჩვენს მტერს არ შეარჩენს, მალე მოჰკითხავს სამაგიეროს, მეც მეშველება გამოსვლა, თქვენ ჩემზედ ნუ სწუხართ, ნუ დარდობთ თქვენს მოხუცს მამას ვერც გაათათრებენ და ვერც გასტყენ, ოღონდ თქვენც ასე მაგრა იდექით სჯულზედ და მტერმა არ დაგძლიოთ.“

აქ მოყვანილ ცნობებს გარდა სხვა-და-სხვა ცნობებსაც ატყობინებენ ერთმანერთს, მაგალითებრ: შვილები მამას იმ დროის სპარსთა მთავრობის ვარემოების ცნობებს ატყობინებენ, მთავრობის წინააღმდეგ ხალხი როგორ ჩოჩქოლშია და მით ამათაც ეძლევათ შაჰბაზის დაცემის იმედები. ასევე მამა ატყობინებს შვილებს საპატიმროს ზოგიერთს ცნობებს. ორივე „ავგაროზი“ ერთის ზომისანი არიან, სხვა-და-სხვა ხელით ნაწერი, ქართულის კარგის მხედრულის ასოებით. ნაწერიდამა სჩანს, რომ მისნი დამწერი მწიგნობარნი უნდა ყოფილიყვნენ. ასე და ამ გვარად, ასეთის ოსტატობითა და „ავგაროზებით“ უცნობებიან ერთმანეთისათვის სხვა-და-სხვა ცნობები. ეს ოსტატური საქციელია და სპარსნი ასეთ „ავგაროზების“ გაგზავნ-გამოგზავნით ვერაფერს ექვს აიღებდნენ, ყოველთვის საღმრთო ზასიათს მისცემდნენ, რადგანაც ეს მათშიაც ძრიელ იყო გავრცელებული და თითქმის ყველა სპარსს ჰქონდა გულზედ „ავგაროზი“ ჩამოკიდებული. ასეთი „ავგაროზები“, მითხრეს მომტანთ: ჩვენში ბევრს ალავს არისო, ბევრს ოჯახებში აქვთ დაშთენილიო. ყველგან იმასა ფიქრობენ, რომ მასში ლოცვები სწერია. აქედგან კარგადა სჩანს, რომ ხსენებულ კუთხის მცხოვრებთა შორის ქართველთა შთამომავალნიც მრავლად უნდა იყვნენ, ძალით გათათრებულნი და ქართველობისათვის დაკარგულნიო. მქადაგებელმა აი, კიდევ რა დაუმატა:

—არ შემიძლიან გარდმოქცეთ ის მწუხარება, რაც კი ამ „ავგაროზების“ კითხვის დროს ვიგრძენი. ტირილი მომივიღა, ბევრი რამ გამახსენდა ჩვენის ტომის უბედურ ისტორიიდან. მაყურებელ სპარსთ ძრიელ უკვირდათ ჩემი ამ გვარი გარემოება, მაგრამ აბა რას მიჰხვდებოდნენ!

პატრს რაფიელ ნებიერიძეს დიდის მუდარებით დავავალე, რომ აღნიშნული „ავგაროზები“ ეგების იშოვნოს და გამოგვიგზავნოს, ხოლო თუ შეძენა ვერ შეიძლოს, მაშინ გადმოგვიწეროს. მაინც პატრმა სრული თანხმობა აღიარა: სრული იმედი გვაქვს, პატივცემული პატრი რაფიელ ნებიერიძე დაპირებას ასრულებს და მალე თუ არა, ოდესმე გამოგვიგზავნის ამ ძვირფასს ცნობებს. სრული მოიმედენი ვართ, რომ იგი სპარსეთში ყოფნის დროს შესამჩნევს მამულის-შვილობას გამოიჩენს და, ხსენებულს ცნობებს გარდა, სხვა რამ ცნობებსაც შეჰკრებს. ცნობებს ძებნა უნდა, თორემ იქ უთუოდ აღმოჩნდება, რადგანაც ისტორიიდან ვიცით, რომ სპარსეთში დიდ-ძალი ქართველობა სცხოვრობდა, მათ იქ დიდი ტანჯვა გამოიარეს, ბევრიც საგმირო საქმე ჩაიდინეს. ბევრი ცნობები უნდა დარჩენილიყოს თუ წერილებით, თუ ქართულის წიგნებითა, სხვა-და-სხვა ნივთებითა და ზეპირ გარდმოცემითაც. ამას მხოლოდ სპარსულ-თათრულის ენების მცოდნე კაცისაგან მოძებნა და შრომა სჭირია.

„ივერია“ 1901 წ. № 239.

შავი დრო.

ქართველებმა მერვიდმეტე საუკუნეს „შავი დრო“ უწოდეს: ამაზეა ნათქვამი:

„შეთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გულა ანდამატისა, იგოჲ მხნე, იგოჲ მღერაჲი, მებრძოლი შავის ბედისა“
ზოგნი იტყვიან ასეც:—„მოყვარე თავის მიწისა“ და სხვანი.

ლიახ, ეს ასე გახლავსთ და ქართველი დიდი მოყვარეა თავის მიწისა. ამ შავს დროს, ანუ ქართველების მეტად ზნელს და უბედურს საუკუნეზედ თვალთ საჩინო წიგნი გვაქვს ჩვენ ქართველებს, ეს წიგნი გახლავსთ ანტონ ფურცელაძისაგან დაწერილი „ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ“, ანუ დიდის მოურავის გიორგის ცხოვრება. ეს ისტორიული გამოკვლევა არის საფუძვლიანი წიგნი XVII საუკუნის შესახებ, დამწერმა „შავთა დროთა“ მაგიერ იხმარა „ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ“ და უნდა ითქვას, რომ ეს უფრო ზედ-გამოჭრილია ხსენებულს საუკუნეზედ. რადგანაც მაშინ დაიწყო ქართველთ ტყვევნა, გარდასახლება-ემიგრაცია, სრულიად მოსპობა თავის მიწა მამულზედ, გაწყვეტა.

X

მთელის აღმოსავლეთის ერთა პოლიტიკა XVII საუკუნეში იმით დაგვირგვინდა რომ სამცხე-საათაბაგო და იმერეთი ოსმალეთს უნდა დაექირა და გაეთათრებინა და ქართლი და კახეთი სპარსეთს დაეპყრო, ქართლის ერი ამოეწყვიტა და კახელნი სპარსეთში გადაესახლნათ. ამის მეთაურობას სწევდა ბარბაროსულად გასდილი შაჰაბასი. ქართველის ქალის ნაშობი, დედა ამისი შალიკაშვილის ქალი გახლდათ, დედამ დასწყევლა ეს ბარბაროსი როცა საქართველოს ასაკლებად წამოვიდა. მიზეზები საქართველოს ამოგდების და მოსპობის იყო ორ ნაირი მხარე, ერთი ქრისტეს სჯული, რომელიც მუსულმანებს დიდათ სძულდათ და მეორე ქართველების რუსებთან დაახლოვება XVII საუკუნეში, კახელ მეფეთა მიწერ-მოწერა მათთან და რომთან, რაც სპარსელებს ძრიელ აშინებდა. ასევე ეშინოდათ ოსმალთაც.

საქართველოს მოსპობა აღმოსავლეთის თათრებმა ერთის მხრით მიტომაც გადაწყვიტეს, რადგანაც საქართველო სხვა სამეფოებივით აღვილად ვერ დაამხეს, ვერ მოსპეს. მართალია ქართველებს ათი სამეფო ერთად ეცემოდენ: ოსმალნი, სპარსნი, არაბნი, ქურთნი, შირვალნელნი, ავღანელნი, სამარყანდელნი, თურქმენნი, კავკასიის მთიელ-ველურნი და სპარსე-

თის სხვა და სხვა თემთა თათართა სამთავროები, მაგრამ მაინც საქართველოს ვერ იმორჩილებდნენ ისე, როგორც დაამხეს არშენია XI საუკუნეს, ბიზანტია XV საუკ. ძველის-ძველად ქალდეველნი, სლავიანთა ტომთა სამეფოთა ბოლგარეთი, სერებია, რუმინია, ჩერნოგორია, ბოსინია, დაღმაცია და ბევრიც სხვანი. მიზეზი ამისი იყო ქართველების განუსაზღვრელი გმირობა, მამულისათვის ბრძოლა, ერთი ბეწო მტკაველი მიწის არავის დათმობა, წართმევა და სხვანი. ქართველებს არც სხვებისაგან წართმევა მოსწონდათ და არც თვით ეცილებოდნენ სხვებს წასართმევად. ამიტომაც თათრები ვერ ახერხებდნენ ქართველების სრულიად დამხობას. ვერ ახერხებდნენ მიტომ, რადგანაც საქართველოში, ქართველებში, ყოველი პირი აი ასეთის მცნებით იყო საესე;

დღედები თავიანთ პატარა შვილებს აკვანზედ დამღერდენ ქვეყნის შვილობას და ერთგულებას. ასეთ ერთგულ ძლიერებას კარგად ასაბუთებს სიმონ მეფის ერთის წერილის შემდეგი სიტყვები, რომელ წერილიც მას რომის პაპისათვის მიუწერია. აი — „მრავალ გზის შეკვებით ოთმანებს. ვგონებთ თქვენც (პაპს) შეიტყობდით, რადგანა შეწესება და ტანჯვა გამოფარეთ, მაგრამ მაინც გული არ გაფიტესეთ. ჩემს თავს გავსწირავ ერთიანად და აგრეთვე ჩემს ქორთა შეიღებს, დადგრი ჩემს სისხლს ვიდრე უკანასკნელს წვეთამდე, ვიდრე პირში სული შადგა სელს არ ავიღებ ოსმალების წინააღმდეგ ომზედ“. და სხვანი მრავალნი ამ გვარნი, რაც ცხადათ ასაბუთებს მაშინდელთ ქართველთ მამულიშვილების სულის ძლიერებას.

ორავინ იფიქროს, რამ ასეთის განუსაზღვრელის გმირობით მარტოდ მეფენი და მთავარნი იყვნენ, არა, თითქმის ყველა ქართველი ასეთის ცნებით იყო ავსილი, მიტომაც სწირავდენ იგინი თავს მსხვერპლად. საქართველოს მიწა-მამულს აკვდებოდნენ და ერთ ბეწო ალაგს არვის უთმობდნენ, თუ არ ასეთი შერთებული პირობა მთელის ქართველის ერისა, თუ არა ასეთი თავ-განწირვა, უამისოდ დღეს ქართველის

ხსენება საქართველოში გამქრალი იქმნებოდა და მისი ტერიტორიაც დაკარგული. მაშინ კი გადავრჩით შავს დროის მახვილს და ეხლა კი ვკარგავთ ყველაფერს და ვესალმებით საყოველთაოდ საქართველოს ერთობას, ქართველ ერის მიწამამულს და მივდივართ გულ-ნაბად მოკიდებული საიქიოს ჯანდაბისაკენ, ვესალმებით ყველაფერს, ვყიდით, ვფლანგავთ, განუსაზღვრელის მიწა-მამულის მოყვარე გლეხ-კაცობასაც გულს უტრუევბთ საქართველოს მიწა-მამულზედ მქიდროდ ყოფნისათვის და გულში უნერგავთ გულ-ცივობას საქართველოს ერთობის, მიწის სიყვარულის და მასზედ მკვიდრად ყოფნის.

უნდა ითქვას რომ XVII საუკუნე არის შავი-დრო ქართველთა, შავზედ უფრო მეტიც. სისხლის წვიმების დრო როგორც თქმულა „ნუგზარ ერასთვას ღრთსათ, სისხლას წვიმების ღრთსათ“ ქუდზედ კაცის ძახილი, მღვვარი, დედაკაცებთაგან მეომართა დედების გამოყვანა, თვით მღვდელნი და ბერნიც იბრძვიან, ბრძოლას არც მღვდელ-მთავარნი ვრიდებინან, საქართველოსთვის დგება დიდი განკითხვის დღე. ამ დროს უნდა გადასწყდეს ქართველ ტომის არსებობის ბედი, ამ დროს უნდა აღიგავოს საქართველოს პირზედ ქართველის ხსენება, ამიერიდამ უნდა მოისპოს ქართველობა და ეს ძვირფასი კუთხეც, ქართველების სისხლით მორწყული და გაპოხიერებულიც მუსულმანთა ტომის საბინადროთ უნდა გადაიქცეს. სწორეთ მიტომაც წამოვიდა საქართველოში შაჰ-აბაზი და თან წამოიყვანა აუარებელი აღმოსავლეთის ტომთა ჯარი, რომელთა საშუალებით გადალახა მთელი საქართველო. ესეთი მაგალითი იშვიათი იყო ხოლმე რომ ყვინი თვით წასულიყო საომრად საქართველოზედ, ეს ბარბაროსიც თავის მამის მსგავსად თამაზად მოვიდა საქართველოში, მართალია წადილი შეისრულა, მაგრამ მაინც ისე ვერ როგორც სურდა. კახეთი კი დაამხო, წელში გაწყვიტა. გადაასახლა.

მას სურდა მთელი ქართლის ერის ამოწყვეტა და კახელთა და ბერდუჯელთა სრულიად სპარსეთში წაყვანა. პატრიარქიათაბოლის სიტყვით*) ყეინმა დაწო ქალაქები, დაბები, ხოცა ხალხი უღმერთოდ და უსამართლოდ, მთელს ქართლს ზარდასაცემი სურათი ეშალა თავზედ. დაამბო ყველაფერი, მოსპო, გააუქმა, დაანგრია ტაძრები, წაბლალა ყოველივე როგორც ხელოვნური ჩუქურთმა, ისევე ფერადი ხელოვნური მხატვრობა. მოიტაცა ძვირფასი ნივთიეულობა, დასწვა და დაღაბა ბევრი რამ ქართული ძველი წიგნების, ერთის სიტყვით მთელს ერს მძლავრი მეხი დაარტყა და დააუძღურა, ბევრს თვალთაგან ცრემლები აღდენინა, ბევრს აუვო უღუთოდ ანდერძი, ბევრს გამოსქრა ყელი, ბევრის სისხლის სმით გაძღა მისი სვაეი გული. ოგი იყო შეუბრალებელი ტირან-დესპოტი და ტირანულადაც მოქმედებდა. მართალია აღისრულა საწადელი, დანგრეულს და დაქცეულს საქართველოს სიამოვნებით უმზერდა, ბევრს ქართველს აღვრევიანა მწარე ცრემლები თავის დანგრეულს და დაქცეულს საქართველოზედ, ბევრმა დაღვარა იერემიას გოდება, ბევრმა ქართველმა დაანთხია სისხლის ცრემლები, მაგრამ რას იზავდენ, ერთზედ ათი, ოცი მოდიოდა და აბა რა უნდა ექმნათ.

მაინც არც ქართველები დაეცნენ სულით, ესენიც მძლავრად უზვდებოდნენ წინ და ბაზბაროსთა ბრბოს გმირულათ ეომებოდნენ, ზედ აკვდებოდენ და უკან კი არ იხევდენ, ამათაც კარგად ავენეს, ამათაც ისე გადუხადდეს სამაგიერო რომ შაჰაბაზს ქართლის ამოწყვეტის თავდარიგის შესრულება ვეღარ განუხორციელდა, ქართლიდამ ძლეული და თითქმის გაბრაზებული თფილისზედ დაბრუნდა, თფილისილამ კახეთზედ გაინადირა და ისრულა მისმა სვაემა გულმა თავის წადილი, ეს შესძლო მან მხოლოდ შიგნით კახეთის ერთის ნაწილზედ, ბოდბეს, საინგილოს, გარეთ-კახეთს და მისთან ბერდუქისკენ, ანუ აწინდელს ბორჩალოს მაზრას, აქედამ მოკრიბა 80 კომლი ქართველი, უფრო ისეთის

*) მ. თამარაშვილის ნაწერები.

კუთხილამ სადაც განაპირა ადგილებში სოფლები შორის შორის იყო. დაქერილებს სპარსელ ყარაულებ ჭვეშ აპატიმრებდა და მერე რამდენსამე სოფლის ერს ერთად ამგზავრებდა სპარსეთისაკენ. ასე არა უმეტეს ათი სოფლის, ისე რომ მათ დანაც კი აღარ ეძლეოდათ. ერთ წყობას რომ გაისტუმრებდა, მის რამდენიმე დღის შემდეგ მეორე წყობას, მერე მესამეს და მეოთხეს.

გეგმა ისე ჰქონდა მოხერხებული, რომ გარდასახლებულნი გზაში ერთმანერთს ვერსად შეხვდებოდნენ, რომ ერთმანეთის ნახვით შეერთება არ მოეხდინათ და უკან არ დაბრუნებულიყვნენ, ეს საქმე ბარბაროს ისე აქვდა მოწყობილი, რომ ქართველთ სულ არ იცოდნენ თუ კაბეთიღვან ვის და სად ასახლებდნენ, ყოველ გარდასახლებულს მხოლოდ საშუალება ეძლეოდა რომ სპარსეთში შეეტყო ქართველთ გარდასახლებულთ საქმე, ამასაც ზოგი შეიტყობოდა, ზოგი ვერა, რადგანაც საქართველოდამ ჩაყვანილებს მარჯვნივ და მარცხნივ აზნევენენ ისე რომ მცირე ხნის შემდეგ ერთმანეთის ცნობაც კი აღარ იცოდნენ.

გარდასახლებულთ ყოველს ყოველთვის თან ახლდნენ სპარსთა ჯარის კაცნი, გარემოცულნი. უმეტესი ნაწილის ბარგი-ბარხანა საქონლით და ურმებით მიჰქონდათ, ზოგს, ჯორი და სხვა საქონელიც ახლდათ, ამასთან სხვაც ბევრი რამ, მაგრამ ყოველივე ესე მათ გზაში უწყდებოდათ ისე რომ სპარსეთში ჩასვლისას მათ იქ აღარა ჩაჰყვებოდათრა, თითქმის ყოველივე გზაში ესპობოდათ და ეხოცებოდათ.

თვითონ ხალხი კი ფეხით მიდიოდა- ამათაც ეკიდათ ზურგზედ ბარგი-ბარხანა. ამათში ერივნენ ყველა წრის კაცნი, ქალნი, ახალ გაზდები, პატარები, შუა-ხანს შესულნი, ასევე მოხუცნიც. გზაში ისინი დიდს გაჭირებას, დიდს სიმშინლს, ავადმყოფობას და სიკვდილს სცდიდნენ, ამათ გარდა აქვდათ გოდება საქართველოზედ, მწარეს ცრემლებით ტირილი. ყოველს მათგანს გული უტირდა მტრის მახვილი-

სა და ჯავრისაგან, ყოველს მათგანს სული უშფოთავდა მას ზედ, რომ დაუძინებელი მტერი მათ ასალმებდა თავიანთ სამშობლო ქვეყანას, მამა-პაპათა სახლ-კარს, ბაღს, ბოსტანს, ყანას, მთას, ბარს, ნაშთებს, ცივ წყაროებს, სუფთა ჰაერს, მამა-პაპათა საფლავებს, თანა მემამულეთ, ქართულ ენას, ქართველ ერს და საქართველოს მიწა-მამულს, რასაც ისინი თვალთ ყელარ ნახავდნენ. რამდენი ტიროდა ამისთვის, რამდენი გლოვობდა, რამდენი ღვრიდა ჩუმათ მწარე ცრემლებს ისე რომ ეს სპარსთა ჯარის კაცებს არ შეემჩნიათ, რამდენი სწყევლიდა მტრის გაჩენის დღეს და იმ წუთს, როცა იგი ჩაესახა მის დედას გვამში, ყველა ამას კაცი ვერ მოსთვლის...

მგზავრობის დროს ძრიელ ხშირად ქართველნი დაღალულნი სიმშლიისა და სიცივისაგან ავად ხდებოდნენ, სპარსეთის მთავრობაც გზაში არაფერს დახმარებას აძლევდა, უმეტესათ ქართველნი სიმშლით მგზავრობდნენ. ამიტომ ძრიელ ხშირად გზაში სტოვებდნენ უპატრონოდ თვით ისეთ ქართველთაც, რომელთაც სიარულის თავი აღარ აქვდათ. ბევრს ალაგას გზაში უპატრონოდ დაუტოვებიათ ავადმყოფნი მოხუცნი და გზაში ველარ უტარებიათ. ესენი შარა გზაში ყრილან ავადმყოფნი, უღვრიათ მწარე ცრემლები, უწყევლიათ თვისი ამგველი და ასე და ამგვარათ დაუღვევიათ ცის ქვეშ ტანჯული სული, ასევე დიდეს ტანჯვით და სულის აღშფოთვით დაუღვევიად გზაში სული ბევრს თვით ახალგაზღვდებსაც, რომლებიც ავად ყოფილან და სიარულის თავი არ ჰქონიათ, და მიტომ მათ გზაში ტანჯვით თრევას, ისევე ერთს ალაგას გდება ურჩევიათ და ტანჯვით სიკვდილი. რაც ამ გვარად ქართველი სწეული კაცი და ქალი მომკვდარა გზაში, ყველა ამას ჩვენ ვერ ავანუსხამთ. რაც შეეხება პატარა ყმაწვილების რიცხს და ესენიც ხრშირად იხოებოდნენ, ვინც ავად იყო და იმათ ტარება მშობლებისთვის ისე ძნელი იყო, რომ თავიანთ ბავშვებს თვითვე უღებდნენ ბოლოს და მით თავისუფლდებოდნენ

მათი ტანჯვა საცოდავების მზერას და ტანჯვისაგან.

ასე და ამ გვარად ჩვენ ვიცი, რომ ბედ შავ ქართველთაგან გზაში მგზავრობის დროს, იღვრებოდა მწარე ცრემლები საქართველოზე და ამაზედ უარესი კიდევ მასზედ, რომ მრავალთ მათგან გზაში უცხო ალაგას და უპატრონოდ ეღებოდათ ბოლო, ამათ საფლავებიც აღარ ელირსებოდათ და ბოლოს ცოცხალ-მკვდარნიც კი ნადირის საქმელნი ვახდებოდნენ, ყოფილა ისეთი მაგალითები, რომ გზაში უპატრონოდ დატოვებულ ავად-მყოფ სულთ მობძვავს ქართველის მგლებს დაუწყვიათ ქამა და ღრღნა. ამისთანა შემთხვევები ერთობ ხშირად ყოფილა და ამიტომ მის გამო ბევრი მეტად მწარე ცრემლებიც დაღვრილა. როგორს ტანჯვასაც ქართველები სპარსთა წყალობით გზაში სცდიდნენ, როგორს მწუხარებასაც აქ გზაში მზერდნენ, სპარსეთში ჩასვლის დროსაც არა მასზედ ნაკლები ელოდათ და იქ ჩარეკილნი, ნადირს, გაუგებარს ერში სწორეთ პამპულები იყვნენ, საწყლები დიდს სულის მღვლეარებას სცდიდნენ და ტანჯვებს, მაგრამ რას იქმოდნენ, ემორჩილებოდნენ მძლავრს მტერს.

ქართველების დიდს გადასხლებას მოჰყვა დიდი უძღურება ქართველთა, მთელი სპარსეთი გაივსო საბრალო ქართველებით. მათ სპარსთა მთავრობა არაფერს დახმარებას აძლევდა, თუ მისცემდა რამეს და მაშინათვე სჯულის გამოცვლას სთხოვდა. მთელის სპარსეთის ქალაქები სავსე იყო ქართველთა მათხოვრებით, ცუდათ და უსაშვალოდ მოსულთაგან. მერე ყაენმა ყველა ამ უბედურებს ის მოწყალეობა უყო, რომ ორ ორი ქართველი თითო შეძლებულ სპარსთა ოჯახებს მონებად მისცა. მონად დარიგების წყალობით სრულიად დაიქსაქსა ქართველობა და გაწყალდა, მაგრამ შემბრალე და პატრონი არ ვინ იყო. მთელს სპარსეთში ყველა ხედავდა ქართველების ცრემლს და ტანჯვას, ამ გარემოებას მკაცრად ყურადღება მიიპყრეს სპარსეთში მყოფ ლათინის პატრებმა და

პაპების წინაშე მოხსენებათა გზავნა დაიწყო, ასეთია მაგალითებზე პიეტრო დელა ვალე, რომელმაც სპარსეთში მყოფ ქართველთ ტანჯვები ანუხსა და პაპს აუწყა რომში 1624 წ. პატრი ავითაბოლე, პატრი იაკობი. პატრი თადეოზი და ვინიცი რამდენი კიდეც სხვანი ერთ მოუთვლელნი, რომელნიც იმ დროს სპარსეთში სტოვრობდნენ და ქართველთ ტანჯვა ვაებასაც ყურადღებას აპყრობდნენ.*)

სპარსეთში პყრობილ ქართველთ ტანჯვა-ვაებამ ამდღელვარა ქეთევან დედოფალი, სადაც ყენის შაჰბაზს ქართველთა განთავისუფლებას ავედრებდა, სთხოვდა საბრალო ტანჯულთა შინ, საქართველოში დაბრუნებას. ამ გარემოებამ შაჰბაზის გული ისე გააბოროტა, ისეც მხეცი ისე გაამხეცა, რომ ქეთევან დედოფალი პატიმარ ჰყო და უბრძანა ხმის გაკმენდა და, სჯულის გამოცვლა, რათ მის მაგალითით სხვა ქართველთაც მალე დაეთმოთ სჯული. ქეთევან დედოფალმა ეს არა ქმნა, იგი მაინც შავრა იღვა და ქართველების საქართველოში დაბრუნებას ითხოვდა, ეს გარემოება შაჰბაზმა ველარ აიტანა და ქეთევან დედოფალი ქ. შირაზს, 1622 წ. აწიმა, ჯერეთ შანთით დადალა, ძუძუები დასჭრა, სხვა ნაწილები და შერე სულ დაკუწეს ნაქერ-ნაქერ. წამების დროს, ქეთევან დედოფალმა ციხის მცველს უფროს სთხოვა, რომ დედაკაკაცისთვის ჯალათის წინაშე შიშველი არ არის კარგი რომ იყოსო და ამიტომ ვითხოვ რომ ტანზედ ერთი სუღარა შემარჩინეთ და ისე დამდაღეთო. სასჯელის წინეთ დედოფალმა ანბანთ ქება სთქვა ლექსად „გაფი“ ამით მოსთქვა სპარსეთში მყოფთ ქართველთ პატიმრობა: „ან ამას ესტირი, ბან ბნელსა მჯდომი, გან გულმდღულარე დონ დანატირიო“ და სხვანი. სწორედ ამ დროსა და ხანაზედ ითქმის იოსებ სააკაძისაგან თქმული:

„თავო ჩემო ვით გასულო, სუედახო, როგორ წელულო,
სქართველს სჯულთისთვის ათას ფერად წამებულო“.

*) ისტორია მ. თამარაშვილისა.

ჩვენგან შეუძლებელია ქართველთა შავი დღეების დაწერილებით ანუ სხვა, მის დიდი, ვრცელი ისტორია აქვს, სპარსეთში ქართველნი თუ რა ტანჯვას იტანდენ, რა წამებას, რა ცხარე სისხლის ცრემლებს ღვრიდენ, როგორ მოსტიროდნენ თავიანთ სამშობლოს და ან როგორ წყდებოდნენ უღვთოდ, ეს კარგადა სჩანს იმ დროის ლათინის პატრებთა აღწერისაგან. ქართველები რიცხვით სპარსეთში ერთს მილიონამდის არის წაყვანილი, მეტიც. მერე რა იქმნა ეს ხალხი? რა იქმნა და ზოგი გზაში გაწყდა, ზოგი შიგ სპარსეთში, ზოგი გადაგვარდა და ამით მოისპო ყოველივე. თავი შეირჩინეს მხოლოდ აი აქ ანუ სხულთ სოფლის ქართველთა, რომელნიც შაჰა ბაზმა სპარსეთის განაპირა ადგილებში დაასახლა საყარაულოდ და სადაც სპარსთ მათში მისვლა-მოსვლაც არ აქვდათ, აი ამ გარემოებამ დასტოვა ეს ხალხი დღემდე თავის ენით, თორემ ესენიც რომ სხვებივით დაეფანტა აქა იქ მთელს სპარსეთში, მაშინ აღარც ხსენება იქნებოდა ამათი.

აი ეს ქვემოთ მოყვანილი სოფლები, რომლებიც ეხლა გვაცნობეს სპარსეთიდან მოსულ ქართველებმა. ამ სოფლის სახელების ვ. აღნიაშვილმაც აწერა, ჩემი წიგნის შეცდომებიც გაასწორა. მისის ანუ სხვით ფერეიდანის კუთხის ქართველთა ნაწილის ადგილებში 26 სოფელი ყოფილა, ამათში რვა სომხისა, ზოგი თურქის და ზოგიც თათრის, დანარჩენი ქართველების არის. სომხების შესახებ ვ. აღნიაშვილი ამბობს, რომ იგინი ქართველთ შთამომავალნი უნდა იყვნენო, ხოლო გათათრების დროს სომხის სჯულზედ გადასულნი, რათა მით ქრისტიანად დაშთენილიყვნენ, ეს მაშინ ადვილად მოხდებოდაო, რადგანაც იმ დროს იქით სომხის ერი და სამღვდლოებაც იყო და იგინი არც დევნაში იყვნენო, მეორე თვით მათი ტიპიც ძალიან გავს ჩვენს ტიპსა და მესამე პირჯვარსაც დღემდე ქართულად იწერენ და არა სომხურადაო. ესეც შეიძლება სრულ ადვილად. ჰაზრია რომ მთლად ამ 26 სოფლის მცხოვრებთ შორის ქართველნი მრავლად უნდა იყვნენ, ხოლო მათ

დაკარგული უნდა აქენდეთ თვისი ენა, ვინაობა და სხვა. ასეთ მბგალითები ხშირად ყოფილა სპარსელ ქართველებზე შორის.

- 1) ჯაყჯაყი ქართული სოფ. 200 კომ.
- 2) სიბაქი 250
- 3) ჩულურეთი 200
- 4) ზემო მარტყოფი, ახორა 1200
- 5) ქვემო მარტყოფი, ახორა 200
- 6) დიესური 150
- 7) ნინო-წმინდა 200
- 8) შეშქანი 150
- 9) ტაშქეშანა 250
- 10) აფუსი, ძველად რუის-პირი ეწოდებოდა 700
- 11) თელავი, ანუ თოლერი 600
- 12) ბოინი 800   ლილო
- 13) შაურდი 200   ნორიო პა-
- 14) ვაშლოვანი?   ტარძეული
- 15) აბას-აბადი მეშედისკენ სძევს, ენა დაკარგეს.
- 16) არზამპოლი, ჩამადანთან ახლოს, ენა დაკარგეს.

ზემო ხსენებულს სოფლებზე შორის 9 სოფელში ქათული ენა დაკარგულია, ქართულს ლაპარაკობენ მხოლოდ შვიდს სოფელში; ცხადი საქმეა აქაც მალე დაიკარგება ეს ენა, რადგინაც მისი სხეული გახრწნილია და ენის აგებულება, მნიშვნელობა და საჭიროებაც მკვდარი. აქამდის დარჩათ ამით ეს ენა და დღეის შემდეგ კი აღარა გვგონია, ესენი ამ ენის შენახვას ვეღარ შესძლებენ.

თუ არ გვინდა რომ ეს ასე მოხდეს, მაშინ ამ ხალხის საქმეებს და ენის მფარველობის წრომას ჩვენგან ყურადღება უნდა მიექცეს, მაშინ კი შეგძლებათ ამით რომ თავიანთი შრომის ნაყოფის შედეგი ნახონ, ქართული ენის და წიგნების საშუალებით სპარსულ წიგნებზედ უფრო უკეთესად დაუახლოვდნენ ევროპიულს რიალურს განათლებას, ქართული ენის და ქვეყნის მამულის შევილობას, ქართულ მოქალაქობას.

ჩვენს უძღურებაში, ხშირად სპარსელთ ჩვენი მეზობელნი ლეკნიც ეხმარებოდნენ. მაგალითებრ შაჰ აბაზმა პირველ მოსვლის დროს საქართველოში, ჯერეთ ერევანი აიღო და მერე აქედამ კახეთის მეფეს ალექსანდრე და გიორგის კაკი ჩამოართვა და მის მაგიერ მათ წელიწადში 700 თუმანი დაუნიშნა. ამ საქმის მოხერხებაში ლეკნიც იღებდნენ მონაწილეობას, მეორედ მოსვლის დროს (ქართ. ცხოვრებით 119 გვ. ტ. II) შაჰაბაზმა გაწყვიტა მთელი კახეთის ხალხი, ამ უბედურებაში მას დიდათ ეხმარებოდნენ ლეკნიც. ვინც მტერს გადარჩა კახეთში, მათ თავი შეაფარეს თუშ-ფშავ-ხევსურეთში. კახეთიდან აყრილის ზოგი მაზანდარნას დაასახლა, ზოგი ხორასანს, ზოგიც ფრეიდანს (იქვე 118 გვ. II ტ.).

შაჰ აბაზმა საქართველოში თავის მოადგილედ ფეიქარხანი დატოვა, რომელიც აგრეთვე ქართველებს ასახლებდა სპარსეთში და მათ სოფლებში თათრები და ლეკები შეჰყვანდა და აბინავებდა. ასევე ბოროტად ჰყრიდა და ასახლებდა სალიმ ხანიც, ამან გაავსო საქართველო თათრებით. ლეკებისგანაც ისეთივე აოხრება ეძლეოდა კახელთ როგორც თვით სპარსთაგან, ლეკებმა ისე გაიმაგრეს ფეხი სპარსთა წყალობით, რომ მათ საინგილოს ქართველთ 1720 წლიდან სუნის სჯულით გაათათრებაც დაუწყეს, ამ სჯულის ვრცელებაში სპარსეთი არაფერს დავას უწევდა, ოღონდ კახეთი მოსპეთ, გაათათრეთ და რაც ჭინებოთ ის ქენითო, გამხეცებულ ლეკნიც ქართველებს ხშირად იტაცავდნენ და დალისტანშიაც რეკავდნენ, სადაც რასაკვირველია მათ ათათრებდნენ. ასე და ამ გვარად, ქართველთათვის XVII საუკუნე არის ისეთი ტყვეობის, გარდასხლების და მოსპობის ხანა, როგორც ძველად ისრაელთა, ქალდეველთა, ჰაოსიანთა და სხვათა ამ გვარად დაჩაგრულების აოხრება, დაბნევა, ემიგრაცია.

უნდა შევნიშნოთ რომ ხშირად ჩვენი მემკვიდრეები სცდებიან, როცა სპარსთა გადასახლებულთ სულობით მოიხსენებდნენ, უნდა იხსენებოდეს კომლობით. ისიც ცხადია, რო-

შპს ბაზმა 80 კომლი გადაასახლა და არა სული, ამასვე ასაბუთებდენ იმ დროის სპარსეთში მყოფ ლათინის ბერები. იმავე დროის ლათინთ პატრი ორსინეს აღწერით: შპს ბაზს საქართველოდამ სპარსეთში გადაუსახლებია 80 ათასი კომლი, ამათ ალიგას მათ მაგიერ დაუსახლებიათ სპარსელები და სომხები. (87 გვ. მ. თამარ). თუ რამდენად უბედური იყო სპარსეთში წაყვანილთ ქართველობა და თუ როგორ სწყდებოდნენ იგინ ამას ასაბუთებს იმავე დროს, რომის პაპთან დელა ვალე 1624 წ. „ქართველთა დიდს გადასახლებას მოჭყვა სპარსელი წვევტა-ქვეტა, რამდენი სიკვდილი გაჭირვებისკან. რა გლეჯა, რა გახრწნა, რა ძაღლატანება, რამდენი ჩვილი უმაწვილები თავანთ მშობლებმა დაახრჩეს, ან წუალში ჩაკედეს სასოწარკვეთილებისკან, რამდენი სხვა მოჭკვეს სხარსელ ჯარის კაცებმა მიტომ რომ ისინი სასიცოცხლო რ იყვნენ, რამდენი ძალით მოგლეჯეს დედის ძუძუს და დააკედეს შარაზედ მხეცების საჭმელად, ან მხედრების ცხენების და აქვეყნების სასკესად. მხედრებს არა ერთხელ უფლიათ ქართველთა მიცვალებულთა ლეშებზედ, რამდენი მიცვალებულის გვამი შეგულს. ძაღლს და ნადირს უხრია და უგლეჯ-უჭვიჭვინია, რამდენჯერ მამა-შვიდს, ქმარი-ცოლს, ძმა-დას მოაშორეს ისე რომ იმათ იმედიც არ შერჩენიათ როდისმე ერთმანეთის ნახვასა. ამ სამწუხარო შემთხვევაში რამდენი ქართველი ქალი და კაცი იუიდებოდენ უველკან შინაუტყუებზედ უფრო იათად, რამდენი ამისთანები სხვა შობდა, ღირსი შებრალებისა, მაგრამ ვინ მოსთვლის უველას თქვენის უნეტარესობის დი წმიდის ფერხთა წინაშე“ „იუერია“ 1879 წ. დელა-ვალეს მოხსენება.

აი სურათი იმ უდიდეს რიცხვ ქართველებისა, რომელნიც სპარსეთში იყვნენ გადასახლებულნი და რომელნიც ასე საცოდავად სწყუხდებოდნენ და ისპობოდნენ. ესეთი გარემოება რომ არა, მაშინდლეს მთელს სპარსეთში არ იქნებოდა არც ერთი ქალაქი და სოფელი დაშთენილი, რომ იქ ქართველთაგანი არცინ ყოფილიყო, ეხლა კი იქ ამისი აღარათფერიი სრულებით.

1907 წ. იანვარს პირველს რიცხვებში. სპარსეთიდან თბილისში ჩამოვიდნენ სპარსელ ქართველნი: ყოლა მუსეინ ონიკაშვილი და ყოლა ამრეზ ხუცისშვილი. ამათი მოსვლა ქართველთათვის იყო მეტად უცხო და არ მოსალოდნელი. ამათ ნახვამ და ლაპარაკმა დაგვისახუთა სილიადე ქართველის ერისა, რომლის ზოგიერთ შვილთ შესძლებიათ, რომ უცხო, შორს ქვეყნებში თავიანთი ენა შეენახათ.

ამ სპარსელ ქართველთ მოსვლის ამბები აღგილობრივ გაზეთებშიაც იბეჭდებოდა. 11 იანვარს, ვნახე ეს ქართველ სპარსელნი. გავიცანი, ლაპარაკი დაიწყეთ და მათგან ბევრი რამ მოვისმინეთ. ესენი მოთავსებულნი არიან ჩვენში კარგად ცნობილ მოღვაწე ლუარსაბ ბოცვაძესთან. ორივე ესენი აღმოსჩნდნენ სოფ. ზემო მარტყოფილები, 30 წლებს ში-ახლოაგებულნი, ორივე დანიშნულნი, მაგრამ ისე დატოვებულ იქ მათი საცოლონი და ესენი საქართველოში წამოსულნი, ორივე თავიანთებურად ნასწავლები არიან სპარსულს ენაზედ, ქართულს ეხლა სწავლობენ და აა რამდენსამე დღის განმავლობაში ქართული კითხაც ისწავლეს.

კილო ამათის ლაპარაკისა არის ასე: წავიდის-ყე, მოვიდის-ყე და სხვანი, უფრო ქიზიყურია, ანუ როგორც „ამირან-დარეჯ-ნიანი“ ნაწერი, „დილარიანი“ და სხვა ძველი მოთხრობები. ამათი წამოსვლის მიზეზი საქართველოში ის ყოფილა, რომ მათ დიდი სიყვარული ჰქონიათ საქართველოს გაცნობის და ნახვის, პატარაობიდანვე ამთ დიდი ტრფიალე-ბა ჰქონიათ თავიანთ სამშობლოს ნახვის. მათში თურმე ზამთარში ბერი კაცები და დედაკაცები ახალგაზღვებს მოუთხრობენ თვის გადასახლების ამბებს, თავიანთ ძვლების ცნობებს, ახალგაზღვებიც სიამოვნებით ისმენენ მოთხრობილ ცნობებს. მათ საკვირელად აქვსთ მიღებული თვისი გადასახლების საქმენი და კარგად არ იციან მიზეზები გადასახლებისა. ის კი იციან, რომ მათი დამრბევი და გადასახლებელი შპ აბაზი ყოფილა. ამ მეფეს დიდათ ემღურიან და წყევლა-

კრულვით მოიხსენებენ. რას ემართლებოდა, რომ ჩვენს შამა-
პაპებს სამშობლოდამ ასე შორს ასახლებდაო.

ამ პირთა სიტყვით, სპარსელ ქართველნი თუმც მუსულ-
მანები არიან, მაგრამ დიდი სიყვარული აქვსთ თურმე ქარ-
თველებისა, საქართველო და ქართველი ამათ აქარლებივით
არა სძულსთ, არამედ საქართველოს დიდის პატივით იხსენი-
ებენ და ქართველიც სანაქებოდ მიაჩნიად. ის რაც სამცხე-
საათაბაგოს ქართველ მაჰმადიანებში მკაცრად იგმობა, იგი
ამათში იქება და იდიდება. მიზეზი ამისი ის უნდა იყოს, რა-
დგანც სპარსელ ქართველნი საქართველოდან ერთობ შორს
არიან წაყვანილნი და მეორე როგორც გადასახლებულთ და
შორს-მყოფთ გულში დარჩენიათ ნაბერწყალი თავიანთის
ქვეყნის სიყვარულისა, ხომ მოგეხსენებათ, შორს მყოფს უფ-
რო უცხოვლდება მამულისშვილური გრძნობები. სპარსელ
ქართველთ არამც თუ უყვართ საქართველო და ქართველი
არამედ საპატიოთაც მიაჩნიათ. იგი.

ყოლა მუსეინ ონიკაშვილმა მიაძმო: ჩვენში ერთი მო-
ბუცი ბრმა კაცი ივად გახდა, მალე შეწუხდა, ჩვენ ვნახეთ და
ვკითხეთ: იქნება გსურს რამე, გვითხარ და ჩვენც მოგართ-
მევთ მასაო. მოხუცს უთქვამს: მე მინდა ერთი რამ, მცირე
დროით თვალი გავახილო და მის მერე ერთი ისეთი კაცი
ვნახო, რომელიც საქართველოს ამბებს მიაძმობს და მასთან-
ვე იმასაც დამანახვებს, თუ საქართველო რომელ ქვეყნის
კუთხეში სძევს. აი ეს მინდა, ეს მენატრება. ასეთ სიტყვებს
და ნატვრას იქ მყოფ ქართველებზედაც ერთობ კარგი გავ-
ლენა ჰქონია, ონიკაშვილს და ხუციშვილსაც უფრო მომა-
ტებიათ გულის ძგერის ძალანი. ესენი ამით უფრო აღფრთო-
ვანებულან საქართველოს მოძებნის სიყვარულის ძალით. დი-
ახ, სპარსელ ქართველნი თურმე დიდათ მოყვარულნი ყოფი-
ლან საქართველოსი. დღემდე მათ სანაქებოდ მიაჩნიათ ის გა-
რემოება, რომ სპარსელნი მათ გურჯებს ეძახიან, სპარსელები
ამათ სხვა და სხვა ბარათებში და საქმეებში ქართველთ იხსე-

ნიებენ როგორც ქართველთ. თვით ეს პირნიც თავიანთ პას-
პორტებში ქართველებად არიან ხსენებულნი, თვით სავაქრო
საქონლის გასაყიდ-გამოსაყიდ ბარათებშიც კი ესენი ქართ-
ველად არიან მოხსენებულნი. ასეთი სავაქრო ვაქართა ბარა-
თები ამათაც აქვსთ.

ამ პირთა თქიმთ, ვლადიმერ აღნიაშვილს მათს სოფე-
ლში 12 დღეს დარჩენილა, მაშინ ჩვენ ახალ გაზღები ვიყა-
ვითო, როცა ის ჩვენში მოვიდაო. მისი დიდი მადლობელნი
ვართო. მან ბევრი რამ გაგვაცნო საქართველოს და ქართვე-
ლების შესახებ კარგი ცნობებიო. მან გადმოგვახედინა ჩვენის
სამშობლოსაკენაო. თუმცა მის მოსვლამდისაც ვიცოდით
რომ საქართველო იყოვო, ხოლო ის კი არ ვიცოდით, თუ
ეს ქვეყანა საით იყოვო. ამიტომ ეს პირები განსვენებულს
ვლადიმერ აღნიაშვილის სახელს ქება-დიდებათ და სიყვა-
რულით მოიხსენებენ, მის ამავს და პატივის-ცემას ჩვენ არ
დავივიწყებთო.

ათამ ონიკაშვილის შესახებ ამათ ვერა სთქვეს რა, იგი
ჩვენგან 1870 წლებს უნდა იყოს წამოსულიო, რადგანაც
მაშინ ჩვენში დიდი მოუსავლობა და შიმშილი ყოფილა და
ამიტომაც მრავალნი აქეთ-იქით გადაცვივნულანო, ბევრს,
ერთმანეთი დავიწყებიათ და აღარც შინ დაბრუნებულანო,
ვგონებთ, რომ ეს ათამაც მაშინ უნდა იყოს ჩვენის ქვეყნიდამ
ქარში გასული და მერე აქეთ წამოსული და საქართველოში
მოსულიო.

სთქვეს ამათ, რომ მათში თურმე ყველას აქვს სურვილი
საქართველოს ნახვის და ქართველთან ქართულად ლაპარაკის,
ასეთ ნატვრით ავსილნი არიან თვით ის ქართველებიც, რო-
მელთაც ქართული ენა დავიწყებიათ და დღეს სპარსულადღა
ლაპარაკობენ. თვით ესენიც კი ქართველებათ იწოდებიან,
ამათაც კი აქეთ სურვილი ქართული ლაპარაკის შეისწავლ-
ისა რამოდენიმე ალაგას, ასეთ ქართველთ ხსენებულის პირე-
ბისათვის დაუვალეზიათ, რომ ეგები საქართველოში თქვენ

ქართული ლაპარაკი და წერა-კითხვა კარგად ისწავლოდ და მერე ჩვენც გვასწავლოთო. სთქვეს ამათ, რომ ჩვენებურს ქართველთ სპარსეთის ყეინები ძრიელ სძულთო. მათ კრულვით იხსენიებენ მის გამო, რომ საქართველოს რათ ანგრევდენ და აქცევდენო. ყეინებს თურმე ყოველთვის ჩაკდომით იტყვიან და არა სიკვდილით.

ქართველებში თურმე ბევრი რამ ამბებია ზეპირ დაშთენილი მასზედ თუ მათ წინაპართ რა წვალება გამოუვლიათ აქედამ გადასახლების დროს, რა ტანჯვა, კრემლის ღვრა და სხვანი. ეხლა ჩვენ რომ წამოველით და გამოვიარეთ იმოდელი გზა, ეხლა ჩვენ რომ ვნახეთ ჩვენი წვალება და უძღურება. ეხლა წარმოვიდგინეთ ის მწარე უძღურება და საცოდობა თუ ჩვენი ძველები რა ტანჯვას გაივლიდენ, რა მწუხარებას და საშინელს მდგომარეობაში იქნებოდენ მგზავრობის დროს, ისიც იმ დროს, XVII საუკუნეს. მათი ტანჯვის ანუსხვა შეუძლებელიაო. ამათ ფერეოდანიდან თეირანამდე 27 დღეს უვლიათ და იქილამ სპარსეთის სამზღვარამდე 10 დღეს და მერე საქართველოში მოსვლაზედ რამდენიმე დღე.

თქვეს, რომ ჩვენში, ვისაცკი ვნახამდით ხოლმე საქართველოსკენ მყოფ სპარსელს, თუ სომეხს, ყველას იმასა ვკითხამდით, თუ საქართველო საით სძეოვსო? ზოგი გვეტყოდა რომ საქართველომდის აქედამ ექვსი თვის საფალიაო, ზოგი იტყოდა ხუთი თვისაო, ზოგი მეტს და ზოგი ნაკლებსო. დღემდე ჩვენ ამ ქვეყნის არაფერი ვიცოდითო, დღეის შემდეგ კი გაგვეხსნა გზა და ამის შემდეგ ჩვენს ქართველებს დაწვრილებით გავაგებინებთ ჩვენი სამშობლო ქვეყნის ვითარებასო. ჩვენი ნაღველა აქამდის იყოფო, რომ ჩვენ ისე დავკარგულვართ, რომ ცნობაც არა გვქონდა ჩვენი სამშობლო ქვეყნისაო. ეხლა კი ეს ნაღველა მოგვესპობაო.

საქართველოში წამოსვლა, ქართველთ მოძებნა და ნახვა ჩვენ პატარაობილამვე გვქონდაო. ვიტყოდით ხოლმეთ: ჩვენ, თუ ჩვენს სამშობლო საქართველოს ვერ ვიპოვნითო,

უამისოდ ჩვენი ყოფნა შეუძლებელი იქნებოდა განვიტოებოდა, მოვიწადინეთ ჩვენი ქვეყნის და ქართველთა პოვნა და ნახვა, ეს შევსძელით კიდევ; მოვახერხეთ, გვეღირსა, მოვახწიეთ ჩვენს სამშობლომდისო. ამ განძრახვის შესრულება მოგვცა შემდეგ მიზეზებმა: ჩვენს სოფელში ყაჩაღები დაგვეცნენ და გავცარცვეს, მოგვპარეს 1700 მანეთი. ამ ფულის და ყაჩაღების გამო ჩვენ თეირანში მოგვიხდა ჩასვლა და ყვინთან საჩივარიო. ჩვენ იქ მოვისაქმიანეთ ფულის გამო და მის მერე მივეციით ზრუნვას, რომ საღმე ერთი კაცი გვენახა ვინმე და მის საშვალებით ქართველი კაციც გვეპოვნა და მისგან შეგვეტყო რამე ცნობები ჩვენი ქვეყნის შესახებ. ჩვენ მალე ვიპოვნეთ ერთი სომხის მღვდელი და ამასა ვკითხეთ, ამ მღვდელმა ჩვენ მიგვახწავლა ერთ ღვინის გამყიდველ სირაჯთან, ჩვენ ამასთან მალე მიველით, გავიცანით ერთმანეთი, იგი აღმოჩნდა საქართველოს სომეხი, კახელი, ჩვენი გაცნობა ძრიელ გაეხარდა, იგი გავვიმასპინძლდა, დაგვპატიოა და გვესაუბრა, მალე თავისთან დაიბარა ნაცნობები და გავიცნო. ჩვენი გაცნობა ყველას დიდათ გაეხარდათ, მალე გავიცანით იასონ მენაბდე, თეირანის რუსის ბანკში მოსამსახურე; იასონს ძრიელ ვახარებია ქართველების ნახვა, ასევე ამათ მალე გაუცვნიათ გაბოც. თეირანში სულ ათამდე ქართველი ყოფილა, ყველანი გაუცვნიათ მალე. იასონასთან მთელი ღამეები უთიებიით ღაპარაკში, საუბარი სულ საქართველოზედ ჰქონიად, იასონსვე დაუყენებია ესენი საქართველოს გზაზედ, ბევრი რამ დარიგება მიუციათ და მასთან საქართველოს ამბებიც უამბნიათ, ქართული ანბანიც კი დაუწერიათ ამათვის იქ და სწავლება დაუწყებინებიათ. მალე ფულით დახმარებაც ამოუჩენიათ და საქართველოს გზაზედაც დაუყენებიათ.

ბევრი მგზავრობის შემდეგ ესენი მოსულან ბაქოში, აქ ამათ გაუცვნიათ ალექსანდრე ბერელაშვილი, ალექსანდრეს ამათვის შესანიშნავი საღამი, პურ-მარილი და თავაზი გაუწევია. ამისი და იასონის დიდი მადლობელნი არიან. ბაქოდან

ქსინი თბილისში ჩამოვიდნენ და გაიციეს ქართველები მათი ცხოვრების და ზრუნვის საქმე ჩვენმა საზოგადოებამ იკისრა. მალე მათ მასწავლებელიც მიუჩინეს და ქარაიული წერა-კითხვის სწავლებაც დააწყებინეს. ქართულ წერა-კითხვაში მათ კარგი ნიჭი გამოაჩინეს და მოკლე დროის განმავლობაში ისე დახელოვდნენ, რომ მათ თავისუფლად დაიწყეს ქართული წიგნების კითხვა, ყოლა მუსეინ ონიკაშვილმა თავიანთ მოგზაურობაც დასწერა, რომელიც დაბეჭდილია 1907 წ. გაზეთ „ისრის“ № 112 113 და სხვა შემდეგ ნუმრებში. ამავდ პირმა 24 ივნის, 1907 წ. თფილისის საკრებულო დარბაზში, საჯაროდ წაიკითხა თავიანთი ქვეყნის ანუ ქართველ სპარსელების ცხოვრება, რამაც საზოგადოება აღტაცებაში მოიყვანა. ასევე ამათ მიმოვლეს საქართველოს ზოგიერთ ქალაქებში და იქაც ამ გვარად გაიციეს საზოგადოებას თვისი ცხოვრების ამბები. რადგანაც ამათი ნაწერები ცალკე დაიბეჭდება, ამიტომ აქ მოკლედ ვსჯრით საუბარს. *)

სპარსელ ქართველთა გადასახლების დიადი ისტორია ერთობ ღარიბია, ამიტომ ჩვენ აქ კიდევ გადასახლებულთ შესახებ ვისაუბრებთ. სპარსეთში დღემდე დაშთენილთ ქართველთ ერთმანეთის იქ ცხოვრების ცნობაც არ იციან, თვით აი ამ პირებმა სთქვეს, რომ ჩვენის მგზავრობის დროსა, სპარსეთის კუთხეებში რამოდენიმე ალაგას შეგვხდა ქართველთა სოფლებიო, იქ მცხოვრებნი ქართველნი არიან, ხოლო ქართული ენა კი დაკარგული აქვთო. ზოგ ალაგას ასეთ ქართველთ ენის დაკარგვის გამოსინანული გაუცხადებიათ. და ამათვის დაუვალდებიათ, რომ საქართველოში ეგება თქვენ ისწავლოთ ქართული წერა-კითხვა და მერე ბვენ დაგვასწავლოთ. ვიტყვით, რომ სპარსელ ქართველნი გადასახლების დღიდანვე ისეთ გასაველოურებელს გზას დადგენ, ისეთ დასალუბს და გადაგვარებისკ, რაისგამო, სადღეისოდ მათ გულსა და ხსოვნაში ისეთი ცვლილება დანერგიათ, რითაც მათში მკაცრად აღმოკვეთილა მისი ცნობიერებაც, რომ ვითომ ქართველებს

*) გაზ. „ისრის“

თავიანთი საკუთარი ანბანიც კი ჰქონდესთ. მათ ამის წარმოადგენს აღარ ჰქონიათ, ჰგონებიათ რომ ქართველებსაც, მათებურად არაბული ანბანი აქვსთ მიღებული, ამასვე ასაბუთებს ვ. აღნიაშვილის ცნობა, იგი სწერს: როცა ამით ქართული ანბანი ვუჩვენე, იგინი ამით დიდათ გაკვირდნ და სთქვეს, რომ ეს ჩვენ არ ვიცოდით, თუ ქართველებს თავიანთი ანბანი ჰქონიათო. *)

„შავთა-ღრთთ გერა შესცვალეს, მას გული ანდამტსა“ ეს თქმულა, მაგრამ ვიტყვი, რომ ეს თქმა სწორე შეხედულებების მომასწავებელი არ არის. ქართველები უკვე შესცვალა შავმა დრომ და კისერიც მოადრეკინა როგორც სპარსთა მონების წინაშე, ისევე თავისიანების და გადაგვარების. ეს რომ ასეა ამას ასაბუთებს ის გარემობაც, რომ თვით ზემოხსენებულ პირთა თქმით სპარსელ ქართველებში დღეს მხოლოდ რვა სოფელშილა იციან ქართული, დანარჩენში ამოვარდნილია და ყოველივე ისე დაკარგულა, რომ მათ თვით ქართული ანბანის არსებობის ცნობაც კი არა ჰქონიად. ესე გადაგვარება, ესე შორჩალება შავის-ბეღისა, სწორედ უნდა ითქვას რამდენიც ქართველთ უძღურებით აიხსნება იმდენადვე სპარსთა მახვილის და მონებისაგან, რაც ამათ შავს დროს უმორჩილებად და ცბიერის შაჰაბაზის ბოროტებას და მახვილს გულსა და სულშიაც დიდის შიშით უნერგავდა. სომხურის წყაროების ცნობებით, მე არ მაქვს იმედი, რომ დღეს შემდეგ, სპარსელ ქართველთ შორის შეინარჩუნოს ვინმემლა თავისი ენა და ცნობიერება, თუ ეს ასე არ მოხდა, მაშინ სწორედ საკვირველება იქმნება.

აქამდის თუ ქართველი კაცი აღვილად ჰკარგავდა თავის ძველს სჯულს და ხხალს უერთდებოდა, აქამდის თუ იგი აღვილად არა ჰკარგავდა თავის მიწა-მამულს და ენას, დღეს კი გარემოება ისეა მოწყობილი, რომ ქართველი კაციც აღვილად სთმობს თავის ენას, მიწა-მამულს და ეთვისება სხვისას, ამის მაგალითია სპარსელ ქართველთ ვითარება, რომ

*) სპარსელი ქართველები. ვ. აღნიაშვილისა.

იქ დაკარგეს თავისი ენა, სჯული, ქვეყნის ხსოვნაცკი, თვით ქართული ანბანისაც და მის მაგიერ შეითვისეს სხვისა, თვის მოსისხარე მტრის. ასევე მოხდა ოსმალოს საქართველოში და აქაც დაკარგა თვისი ღვიძლი ენა ათმა ნაწილმა, ყველა ეს მაგალითები ცხადი საბუთია რომ ასე ვიფიქროდ. 1873 წ. თფილისში, სპარსეთიდან ათამ ონიკაშვილი რომ ჩამოვიდა, მაშინ ნიკოლოზ ყიფიანმა „დროებაში“ პატარა ფელეტონი დაბეჭდა და მერე ცალკე წიგნათაც დასტამბა, იქ ისაზრი გაატარა, რომ სომეხი კაცი უოგელთვის იცავს თავს სჯულსა და ენას კი ჰკარგავს. ქართველი კი ჰკარგავს სჯულსა და ენას კი იცავს.*)

ეს არ არის სწორედ, სომეხი თავის სჯულს მაინც იცავს და ქართველი კი ადვილად სთმობს სჯულს და მასთან თავის ენას და მწიგნობრობასაც. ყველა ეს ქეშმარიტია, რადგანაც მაგალითებიც თვალთ წინ გვაქვს, განი შეიძლება, რომ იმოდლა ქართველებს, როგორც იყო ოსმალეთში, რომ ისე ადვილად დასთმეს ქართული ენა და ხსოვნა, როგორც ქართველებმა, რასაკვირველია არა, მაგრამ დასთმო ქართველმა მიტომ რადგანაც მიზეზი ზოგი ოსმალ-სპარსთ მონება, დევნა და ტანჯვა გახლდათ და ზოგიც ის გარემოება, რომ ქართველ კაცს ამ დროისთვის უკვე ადვილად გადაეხმა გულიდამ თავის ვინაობის, სამშობლო ქვეყნის და მის ისტორიის ხსოვნის მაღალი სხივები.

ცბიერის აბაზის გულიც სწორედ ამითი ყო სავეს, მან ქართველების გმირობა კარგად იცოდა ზე მიტომაც ელტოდა ამით გადასახლებას, სპარსეთში დასახლებას და გადაგვარებას თვით სულიერადაც, რათა მის მერე კახელ ვაჟკაცთ გმირებიც ჰყოლოდა, სწორედ მიტომაც დაეცა საქართველოს ორჯერ, ველურად შემოვიდა დიდის ჯარით, ორჯერვე კახეთის ნახევარი პირქვე დაამხო და 1617-18 წლებს საკმარისად დიდი რიცხვიც წაგვართვა და წაიყვანა, ამ მანქანების ცბიერებას მით

*) ქართველების კოლონია სპარსეთში, 1873 წ. თფ.

უფრო შერებოდა, რადგანაც XVII საუკუნეში, ოსმალეთში დიდად იწყობოდა ამათი ძალა თვით სპარსეთისა და ერთხმებოდა გარს და ანიავებდა, ამის დროს, ოსმალეთს სპარსეთის რამდენიმე ადგილებაც აქვდა დაპყრობილი, გარდა ამისი შაჰ-ბაზი იმ მიზნითაც მტრობდა ქართველებს, რადგანაც მთელი-სამცხე-სათაბაგო ოსმალეთის მეხარჯე საკუთრებას შეადგენდა და იმერეთიც უხდიდა ხარკს, მეორედ მოსვლის მიზეზი სულ ეს იყო, მიტომაც მან აქარლებსაც დაუწყობოდა, საიდამაც ძლეული დაბრუნდა.

საქართველოს დაღუპვის და შაჰ-ბაზის შემოსევის და აოხრების საქმეში დიდს ბრალსა სდებენ დიდ მოურავს გიორგი სააკაძეს, ზოგნი მოლაღატეს უწოდებენ, ზოგნი მფარველს. ამის შესახებ 1907 წ. გაზეთ „ისარი“ მ. ჯანშილმა წერილი დაბეჭდა და მას საქართველოს მოლაღატე უწოდა. *) ანტონ ფურცელაძე კი მხსნელად ხატავს. ებლა ხან აღმოჩნდა რომში ერთი ცნობა და მოურავის სურათიც, რომელიც ერთ ლათინის ბერს XVII საკ. დაუბეჭდია, სურათს ბოლოზედ აწერია ასე: „საქართველოს მხსნელი გიორგი მოურავი.“ **) ამიტომ გიორგის მკიცხველი სცოდავს საქართველოს ისტორიას. თვით სტამბოლში ყოფნისი დროსაც გიორგი მოურავი ეხვეწება ლათინის მოგზაურს ბერებს, დარიგებას აძლევს და გზავნის საქართველოში და ავალებს მათ, რომ თქვენ წადით საქართველოში, თემურაზ მეფესთან მიდით და უშველეთ რამე, თორემ დაიღუპება საქართველოვო, თქვენ შეგიძლიანთ მისი ქვეყნის შველაო. თქვენ დიდს სიკეთეს უზამთ მის ხალხსაო. *) უნდა ითქვას, რომ ყველა ამ უბედურების მიზეზნი იყვნენ თემურაზ მეფე და ლუარსაბი, რომელთაც თავიანთ დროს ვერ გამოაჩინეს დიდი პოლტიკური ნიჭი და შაჰ-ბაზს ვერ გაუგეს ეშმაკური ცბირება.

*) „ისარი“ 1907 წ.

**) მ. თამარაშვილის ნაწერები და სურათები 1906 წ. რომში

შპ აბაზმა ლუარსაბს თავი მოჰკვეთა რუსების დაახლოვე-
ბის გამო, *) ქეთევანი აწამა სპარსეთიდან ქართველების და-
რუნების თხოვნის გამო და თემურაზს ორი შვილი დაუსაქ-
ურისა და აუოხრა ქვეყანა მის გამო, რომ თემურაზმაც
ოსმალეთს და რუსეთს მიმართა კახეთის საკავშიროდ და
სპარსეთს უქკუ-უოსტატოდ ქიშპობა დაუწყო. მიზეზები ქარ-
თველების გადასახლების პირდაპირ ედება შპ აბაზის გველ-
ურს პოლტიკას და თემურაზის უხეირობას, ეს ცხადათ სჩანს თვით
იმ გარემოებიდან, რომ თემურაზი იმ დროს რაღაც უკვან ლექ-
სებს ჯღაბნიდა, სთარგმნიდა ვარდ-ბულბულიანს, გაზაფხუ-
ლისა და შემოდგომის ბაას და სხვა ასეთებს. ქვეყანა
აუოხრა შპ აბაზმა, ხალხი გადაუსახლა და ამაზედ კი
კრინტიც არა აქვს დაძრული! ასევე ქარაფშუტა და გულის
ამჟოლ ლუარსაბსაც კი მიეწერება.

ასე იყო, თუ ისე, ქართველთ გადასახლების საქმეში, რამ-
დენადაც ჩვენი მტერაა დამნაშავე, იმდენადვე ჩვენი მეფეებიც
გახლავან. აქამდის სპარსელ ქართველები ჩვენთვის დაკარ-
გულად მიმაჩნდა, რაკი ამ ბოლო დროს იქიდან კაცები მო-
ვიდნენ, ამიტომ ჩვენ ახლა აწინდელ დროზედ ვილაპარაკებთ.

უფლა მუსეან ონიკაშვიდი, შესმენილი პირია-მამა ამისი აბ-
დულ მშაღი გახლავს † 1901 წ. დედა ამისი ფათემა ნჯაბ
ონიკაშვიდის ასული † 1906. ამ პირთ ხშირად უამბენიათ პატარა
ყოლა მუსეინასთვის საქართველოს ამბები და ამათის ცნო-
ბებით ვალვიძებია ამას სამშობლო ქვეყნის სიყვარული, მოგო-
ნება და ამის ჰოვნა და ნახვაც კი: იმედია რომ ყოლა მუსეინა
საქართველოში ყოფნას კარგად გამოიყენებს, საქართვე-
ლოდამ დაბრუნებული სპარსეთში თავის თანა-მედროვე
ქართველებში ძირითად ცვლილებას შეიტანს.

უფლა ამრეზა ხუციშვიდი, ზემო მარტყოფელი, 30 წ. მამა
ამისი აღამჯუნა ხუციშვილი და დედა თამარნისა სეფიანთ

*) ბრძოლა საქართველოს მოსახლეებ 1893 წ. თფილისი.

ქალი. ამათ გვარში დარჩენილი ყოფილა ამბათ, რომ ჩვენის აქ გადმოსვლის დროს, ჩვენ ოჯახში ერთი მღვდელი იყო, რომელსაც სახელად ალავერდა ერქვაო, ზოგნი სფირიდონათაც იტყვიანო. ამათ მაშინ თავიანთ პატარა საყდარიც ჰქონიათ, ამ საყდრის შთენი ღღესაც არის თურმ დაშთენილი, ამ პირს მშობლებიც ხშირად მოუთხოვრებდნ თავის ძველს საქართველოს ცნობებს, ქართველთ ამბებს და სწორედ ამათის წყალობით გაღვიძებია ამას გული და სული თავის სამშობლო ქვეყნის სიყვარულის აღებით. იმედია, რომ ესენი თავიანთ თანა მექვეყნეებს დიდს ამავს გაუწყვევენ საქართველოს გაცნობით.

ქართველები როცა დაკავშირებიან ისლამს, იმათი იმ დღიდანვე დაუწყვიანთ ცდა თავიანთ საკუთარ მეგვარტომე სასულიერო წოდების ყოლას. პირველ დროების გათათრების, როგორც ვიცით კათოლიკის მოგზაურ ბერებისაგან, უნდა მომხდარიყოს 1660 წლებში. თუმცა ისიც ვიცით ქეთევან დედოფლის ცხოვრების აღწერით, რომ ქართველთ სპარსეთში წაყვანილთ და პატიმართ გათათრება 1620 წლებიდან მოხდა, მაგრამ ამ დროის გათათრება იყო კანტი-კუნტად, ხოლო ფრეოდანის ქართველთ გათათრება კი 1660 წლიდან იწყება, ამიტომ ამ წლიდან ქართველთა მოისპო ყოველივე, მათ მაგიერ გაჩნდა ისლამის სასულიერო პირთა რიცხვი არა მარტო ერთის ხარისხის მექონი, არამედ ყველასი, ეს იგი მთელი სასულიერო წოდების: მოღვბი, იმამები, ხოჯები, ყადები, მუშტეიდი, ახუნდნი და შეხულ-ისლამიც, მთელი რიცხვი ისლამის სარწმუნოების სასულიერო წოდების კრებულისა.

ასე და ამ გვარად ფრეოდანის ქართველებში, თვით ქართულ გვარის ისლამის სასულიერო პირთა გამოსვლის დრო მიწერება 1670—1680 წლებიდან, ამაზედ უგვიანეს არა. პირველად ქართველებს ასეთი უცხო სჯულ-წესების შეთვისების აღსრულება უძნელდებოდათ, მაგრამ ყველანი კი მაინც ეჩვეოდნენ, რადგანაც ამისთვის მათ მიჩენილი ჰყვანდათ

სპარსეთის მთავრობისაგან მკოდნე მღვთის მეტყველ სასულიერო სპარსნი. იმავ-თავიდგანვე, ქართველ სპარსელებში სასულიერო პირთა რიცხვი იმოდნოდ შემდგარა, რისა გამო მათვის 1680 წლებიდან სხვა და სხვა ტომის მოღვლები და ხოჯები საპირონი აღარ—ყოფილან. ქართველებს ყველა სოფლებში ჰყოლიათ თავიანთი ტომის ხოჯები, მოღვლები და ახუნდები, რომელნიც ხალხს ალოცებდენ ყოველთვის. სადაც ქართველებს სპარსულს და არაბულ ენაზედ კარგად გაგება უჭირდებოდათ, იქ ქართველ გვარის მოღვლები და ახუნდები ქართულს ენასაც ხმარობდენ, ქართული ენით უხსნიდენ. სადღეისოდ ქართველ სპარსთა სოფლებში სადაც კი ქართული ენა დავიწყებას მიეცა, ეს ბრალდება არის ისეთ გარემოების და მოღვლების და ახუნდების, სადაც ქართველ გვარის მოღვლები და ახუნდები მუდმივისად არ ჰყვანდათ და მათში მსახურებდენ ისეთ სპარსთა სასულიერო პირნი, რომელთაც ქართული ენის არა იცოდონ რა და ქართველებსაც უადვილებდენ ერთობ სპარსული ენის შესწავლას.

დღეს, ქართველ სპარსელებს, თავიანთ შორის, მოღვლები ხოჯები და ახუნდები სულ ქართველები ჰყავსთ. ესენი სწავლას იღებენ თავიანთშივე დაარსებულ სასულიერო სასწავლებელში, ასეთი ასწავლებელი მათ გახსნილი აქვთ ზემო მარტყოფში, სადაც 1200 კომლი სცხოვრობს. დღეს, ქართველ სპარსელთა სასულიერო საქმეებს მარტოდ ქართველთ გვარის პირნი ასრულებენ, ამთში უხვად არიან მოღვლები, ხოჯები, ახუნდები, მუშტეიდი და შეიხულ ისლამიც. სჯული აქვსთ შეასი, ესე იგი ალი სწათ უპირველეს მოციქულად. სასულიერო პირნი მათში საკანონდებულო თანამდებობასაც ასრულებენ, მეჯლიში ყადებიც ესენი არიან, შარიათსაც ესენი წარმოადგენენ. მეჯლიში ამათგან შესდგება და ქართულ ენასაც ხმარობენ. დღემდე კი ეს ასეა და დღეის შემდეგ როგორ იქონება, ეს უწყის საქმემ და სპარსეთის კონსტიტუ-

ციამ. ქართველთ სპრსელთ სასულიერო პირნი ქებულნი არიან დიდათ არა მარტო ქართველებში, არამედ თვით მეზობელს სპარსელებშიც.

დღევანდელ ქართველ სპარსელებში არის ჰაჯი შეიხულ ისლამი, მოალა ალი ასყარა, გვარად მობონაშვილი. ეს არის დიდი მუშტეიდი მთელს ფრეოდანის მხრის როგორც ქართველ სპარსელებში, ისევე სხვებშიაც. იცის კარგად ქართული ენა, კარგი მოლაპარკეა. სათნო მოსამართლე, ქეშმარიტად საქმის ამწონ—დამწონი, მის გადაწყვეტილებას თურმე ვერაფერს დარღვევს ადვილად.

მეორე, ასეთივე კანონმდელი და პატიოსანი, მადბალარა გვარად ზუბიტაშვილი, უწარჩინებულესი პირი და კარგად მცოდნე ქართული ენის, მაინც როგორც სთქვეს ამ პირებმა, მათში ქართული ენა სასულიერო პირებში თითქმის ყველამ იცის კარგად, ხმარება ყოველთვის სუფთად და კანონიერად ვინმეც ერის კაცთა. სასულიერო პირთა შორის ყოლას ქართველ სპარსელ ნასწავლს უწოდებენ თურმე.

ქართველ სპარსელებში, სპარსული სკოლები დაუხსნიათ იმ დღიდან, როცა ესენი ისლამს მტკიცედ დაკავშირებიან. ხანამდისკი თურმე მათში შინაურულად სწავლობდნენ ქართულ ანბანს და ქართული ანბანი მათში თვით გათათრებრს შემდეგაც კარგა ხანს შენახულა. ქართული ანბანი მათ შენარჩუნებიათ თითქმის 1700 წლამდე, მის მერეკი მოსპობილა, ქართულს ასწავლიდნენ ხელთნაწერებით და ხშირად ჩუმათაცკი. მეფერამეტე საუკუნის დამდეგიდამ ქართველ სპარსთათავის ქართული ანბანი უცხოოდ შეიქმნა. მათში ამის მომგონებელ რიცხვიც შემცირდა, თუმცა ქართველებს სპარსეთში მისვლა-მოსვლა ხშირად აქვდათ და მთელი სპარსეთის ქალაქები ქართველ ტყვეებით და პატიმრებით სავე იყო, მაგრამ მაინც მათ შორის სპარსთა მახვილის წყალობით მალე დაირღვა ქართული ანბანის მფარველობის ძალა. თუმცა ისიც კარგად ვიცით, რომ სპარსეთში მცხოვრებ ქართ-

ველნი და ზოგნი მათში ისლამთანაც დაკავშირებულნი ხშირად სთარგმნიდნენ არაბულის და სპარსელის ენიდამ სხვა და სხვა ძველს წიგნებს. ასეთ თარგმანთა ნაწერებიდამ გადაწერილების სპარსეთში და მერე საქართველოში მოტანილი წიგნების მეც მინახავს მრავლად, მქონია კიდევც ასეთ ძველი ხელთნაწერების სამთელ გავლებულს ქაღალდზედ ნაწერების ზოგი ქართული ასოებით და სპარსული სიტყვებითაც ყოფილა მთელი წიგნები. „ლეღიანი“ „იოსებ ზილიხანი“ და სხვა.

სადღეისოდ ქართველ სპარსელებში ქართული წერაკითხვა მოსპობილია, მათ სამრევლო სკოლებში ბავშვებს არაბულს ენაზედ ასწავლიან, ყმაწვილებს არაბულის ანბანის შესწავლა ძრიელ უჭირდებათ. მაგრამ მეტი რა გზა აქვს. სწავლა სწარმოებს გაველურებულის წესებით, უწესოდ და უგვაროდ. მასწავლებლად მოღები არიან. სწავლისთვის დრო მათში არ არის განსაზღვრული, სკოლაში როცა და ვისაცკი მოუნდება მაშინ შევა. მოკლედ რომ ითქვას რაც წესები ოსმალეთის ქართველთ შორის არსებობს, იგივე იქ ყოფილა ამათში. ეხლა ყოლა მუსეინ ონიკაშვილი და ყოლა ამრეზ ხუციშვილი მეცადინეობენ და ჩვენებური სკოლის წესებს სწავლობენ, რომ მერე იქ მათ ეს წესები შეიტანონ და სპარსელ ქართველთ სკოლის საქმეები ჩვენებურად მორთონ, შიგ ქართული სახელმძღვანელო წიგნების სწავლება დაიწყონ, ქართულის წიგნებით გამოსწურთონ თვისი მოძმენი.

თუ ეს ასე არა, უამისოდ ვიტყვით და კიდევაც გვითქვამს, რომ ქართველ სპარსელთ ქართველად ხსენება და საუბარი უბრალო იქმნება. მართალია აქამდის შეინახეს ქართული ენა და ქართველად სთვლიან თავს, მაგრამ ეს არ კმარა, მათ უნდა შეისწავლონ ქართული ენა, საქართველოს ისტორია, სამშობლო მწერლობა, ნამეტურ მათი გადასახლება ისტორია და ყველა ის ტანჯვა-წამება რაც მათ გამოუვლიდა.

ქართველ სპარსელებთ შორის როგორც მამაკაცებში, ისევე დედაკაცებში, ზოგი რამ ქართული სახელები ღღემ-

დევ დაშთენილა, მაგალითებრ: თამარი, გულო, ჯეირანა (დარეჯანი) მარიამი, ასო, ისო, სესე. ბოლგრა და სხვა. მამაკაცთ შორის: როსტომა, კოლა, ბეენ, თეიმურაზ, ფერიდან (ფრიდონ) გივი, მუსა, შერაბ, ხოსროვა, ასკანდარ და სხვანი. ამ ქალთა და კაცთა სახელებს სპარსნი სრულებით არ არქმევენ თავიანთ ხალხს, ეს მარტო ქართველებშია დაშთენილი ჩვეულებათ. სპარსელ მამაკაცთა და დედაკაცებს თავიანთ სახელების დაფარვის ნატვრა იმ ისტორიულის ტრფიალების ხსოვნითაც აქვსთ, რომ მათ ახსოვსთ თავიანთი ძველ მამა-პაპათა ვინაობის ვითარება, იციან ისიც კარგად, რომ მათი ძველები საქართველოდამ ჩაურეკიათ იქ სპარსელებს ფეხით და ამას გარდა დიდითაც უტანჯავთ და უწვალელებით, მათ წვალებას ფასი არ ჰქონია და აი სწორედ ასეთ წვალებულ მამა—პაპათა სახელების ზოგი მაინც ჩვენც მოვალენი ვართ რომ შევინახოთ და არ დავივიწყოთ. ასეთ საქმეთა არ დავიწყებას ქალნი, თუ კაცნი დიდის მორიდებით და თავაზით ეპყრობიან, ამაში იგინი ხელვენ თავიანთ ზნეობრივ ვალს.

სამწუხაროდ სპარსელ ქართველ კაცთა და ქალთა სახე შესცვლიად, ტიპზედ ბუნებას თავის ადგილ—მდებარეობითი გავლენა მოუხდენია, იგინი გარდაუქმნია სახით იმოდენად, რომ დღეინდელი სპარსელ ქართველნი უფრო სპარსელებს ჰგვანან, იგინი გაირჩევიან მხოლოდ ქართული ენის ხმარებით, მამა კაცებს დღემდე შერჩენიათ ქართული ტანთსაცმელი, ხოლო ეს ტანთ საცმელი ძველი ქართულია და არა აწინდებური, ძველებური მოკლე კაბები, ქულაჯები, ჩოხები და სხვანი მათში იხილვება დღემდე, ნაბდის ქუდები კი გადასცვლიათ სპარსულს ქუდებზედ, ჩუსტები, ქალამნები მათში დღესაც იციან. ტანთ-საცმელს გარდა სხვაც ბევრი რამ ძველებური ნივთებია მათში დაცული, ბევრიკი შეცვლილა. როგორც კაცთა შორის, ისევე ქართველ სპარსთა ქალებშიაც ბევრი რამ ნიშნებია ქართველობის დაშთენილი, ხოლო

ტანთ საცემელიკი შესცვლიათ, ტანთ საცემელი როგორც ამბობენ სპარსული, ანუ თათრულად სცმიათ. პირბადეკი არ ხურებიათ, ამით იგინი სპარსთა ქალებისაგან დიდათ განირჩევიან. ლაპარაკი, მითქმა-მოთქმა და ყოველივე ასეთნი მათ აქვსთ იმ სახით, როგორც ეს მათ წინაპრებს აქენდათ საქართველოდამ გადასახლების დროს სპარსეთში.

ქალთა და კაცთა შორის, ზემო ხსენებულ ჩვეულებათ გარდა ბევრიც სხვა რამ ძველებურ ქართულ გარდმოცემანიათურმე დაცული, ბევრს რამეს ძველებურს ამბებს იტყვიან და თან დაუმატებენ, რომ „ამს ჩგენი ძველ მამა—მანანი ასე იტყოდნენ“ ასეთის ამბების მოყვანა როგორც კაცებში, ისევე ქალებშიაც ერთობ მრავლად სცოდნიათ. ბევრს ლბინსა, სადღესასწაულო საქმეებში და ქირშიაცკი იციან ქართული ჩვეულების მოგონება და გახსენებაო. ნამეტურ ქორწილში ბევრს მოიგონებენ ქართულსაო.

დღემდე ქართველ სპარსელებში თუ ქართული ენა კიდევ არსებობს სადმე, ეს არის მიზეზი ქართველ სპარსელ ქალებისა, რომელთაც დედეულთაგან მძიმედ იცავდენ ქართულ ენასაო. ამას გარდა მათში ბევრი ძველებური ექიმობა და ქართული შელოცვებიც ყოფილა დაშთენილი. პურის გამოცხობის დროს, გუნდებს ჯვარს უკეთებენ, მოიგონებენ აღდგომას, ამალლებას, ვარდის-ფენობას და სხვა ასეთს დღეებს. ქართველ ქალნი დღეის შემდეგაც კარგა ხანს შეინახვენ ქართულ ენას, რადგანაც თავიანთ პატარებს აკვანზედვე დამღერიან ქართულ ნანას. ნანას თქმა მათში აღრე თურმე ლექსათაც იცოდენ, მაგრამ სადღეისოდ იქ გალექსილი ნანების თქმა სუსტად იციან. უფრო სიტყვების გაბმით მოუთხრობენ პატარა ფრეოდანელ ქართველებს.

X ბენა, თესვა, მკა, ლეწვა და სხვა ამ გვარნი, მთელი სამეურნეო და საოჯახო საქმენი სპარსელ ქართველთ ქართულად ჰქონიათ. სამეურნეო იარაღის სახელებიც სულ ქართული სახელებით არის დღემდე დაშთენილი, ხმარებაც ისევე იციან

როგორც ეს მათ ძველებს კახეთში სცოდნიათ. ჩვენებურთ
„ონჩახარის“ მსგავსი მათაც სცოდნიათ, კალოობას თურმე
ვინც ხელ მოკლევ არიან იმათ გაკითხვაც სცოდნიათ. ამით
თურმე ქართველ სპარსელნი განთქმულნი არიან, თუმცა მათ
ცუდი ადგილები უკავიათ, მაგრამ იგინი მაინც ღარიბთათვის
არას იშურებენ და ვისაც რით შეუძლიან მით ეხმარებიან
ხელ-მოკლეთ, რაისა გამო მათში ესენი მძლავრად არც
არიან დაჩაგრულნი.

დრო ხვნა-თესვის, აღება, გაღეწვაც ისეთსავე წესებით
იციან როგორც საქართველოში. ხოლო იქ თავთავის დრო-
ის კვალად, რადგანაც დრო იქ სხვა და სხვა ნაირია და
არა ჩვენებური, დღემდე ყოველ სამუშაო იარაღს და საქმიანო-
ბას ძველებური ქართული ნიშან წყალი სცხიაო.

ქამა-სმა და საქმელების კეთებაც ქართულად ჰქონიათ,
ესენი ბევრს ისეთ საქმელებს ხმარობენ რაც სპარსთა სულ
არა აქვსთ. ურმეზა, მიწის ფლობის პირობებიც ამათ კარგად
ჰქონიან, ამათში თითქმის მამულის საერთო მფლობელობა
ყოფილა დაცული, ჩვენებურად, ეს როგორც ადრე კახეთსა
და ქიზიყში არსებობდა, ასეთი მიწის ფლობის წესები სპარ-
სელებს თურმე სრულებით არა აქვსთ, ამ წესების შესა-
ხებ ერთხელ ვრცლად გვიანბეს, მასში ბევრი ისეთი უცხო
ძველებური ქართული საერთო წესებია დაცული, რაც ღირს,
რომ იგი კარგის მკოდნესაგან იქმნეს გაცნობილი და აწე-
რილი, ეს წესები კარგად აღაპარაკა მიხეილ ვახ. მაჩაბელმა,
ცნობილმა ქართველ მოღვაწემ და ამ საქმის მეტრფემ.

ქართველები სახლების კეთებასაც კარგად მისდევენ,
ამათი სახლები ბევრად გაირჩევა სპარსელთა სახლებისაგან,
სპარსელნი სულ ღრმა მიწურ სოკრებში სცხოვრობენ და
ქართველნიკი ჩვენებურ კახურად გაკეთებულ სახლებში.
ქართველთა კეთება ისე იქება და იდიდება სპარსეთში,
როს სპარსელთ ამისთვის საკუთარი სახელიც უწოდებიათ
„ბურჯი ფუშ“. სახლების კარგად კეთებას ესენი ძველად-
განვე კარგად შესდგომიან. ამიტომ თურმე მათში მოიპოვე-

მა ბევრი ისეთი ძველი სახლები დღესაც მკვიდრად მდგარი, სადაც ხალხიც სცხოვრობენ, ანუ ძველ სახლებზედ იტყვიან თურმე ქართველნი, რომ ეს სახლები ჩვენს ძველებს მაშინ გაუკეთებიათ, როცა იგინი შაჰ-აბაზს საქართველოდამ აქ მოუყვანიათო.

მაუწყეს, რომ ძველის საფლავის ქვებზედაც ძრიელ ხშირად მოიხსენებიან ქართველნიო. ზოგს ქვის წაწერა მოწმობს ასეო მიცვალებულის შესახებო — „ადე ერთა და გადმოხედე თუ ქართველები რაგორ არიან, რაგორ სცხოვრობენო“ მოხუცებულნი ასეთ ამბებს გულ ჩათხრობილნი მოუთხოვნიან ახალ-გაზდებს იგინი სწუხან დიდათ და შაჰ-აბაზის წყევლაც იციან ხშირად თვის აყრის და იქ გადასახლების გამო.

ერთი საყურადღებო ცნობა მოჰყავს ვლ. აღნიაშვილს თავის წიგნში, ამაზედ ჩვენც ვიტყვი რამეს. ფრეოდანის ქართველ სპარსელთ გვერდით სცხოვრობენ თურმე სომეხნიც, ქრისტიანები, რომელთაც საყდარში და ისეც კარში, პირჯვარს ქართულად იწერენ და არა სომხურად, ეს გარემოება აღნიაშვილს აფიქრებინებს, რომ იქნება ეს სომეხნი ქართველობიდან არიან სომხობაზედ გადასულიო. ამას ეკვი არუნდა, მასვე ასაბუთებს თვით ამისგანვე მოყვანილი მეორე ცნობა ქართველის თავადის აგინაშვილის შესახებ, რომელიც სპარსეთში ყოფილა 1830 წლებს, იქ ამას სომხის ქალი შეერთავს ცოლად, შვილები სომხურად დაუნათლავს და დღეს ესენი საგინიანად იწოდებიან და თავიც სომხად მიაჩნიად.

მიზეზი ამისი ის გახლდათ, რომ სპარსეთში აღრე არ იყო ქართული ეკლესია. მეორე სპარსთა მთავრობა სომეხებს სჯულის გამო არც სდევნიდა, არ ათათრებდა უეჭველია ქართველიც ამ სჯულს მიეკედლებოდა, იგი ქრისტიანობით დაშთებოდა კიდევ ხელ შეუხებელი. სპარსთა მთავრობა ასევე არ სდევნიდა კათოლიკის სარწმუნოების მადიარებლთ, მართოდ ქართველებს ატანდა ძალას სჯულის გამოცვლის გამო, ძალიანაც შეიძლება, რომ ქართველს ხალხსაც ქრისტიანობიდან ისლამზედ

გადასვლა მორიდებოდა, ამიტომ იგი სახეს შეიცვლიდა, სომხის, ან კათოლიკობას შეუერთებოდა და მით იგი ქრისტიანობით დაშთებოდა, ფიქრი არ უნდა რომ ასეთი მაგალითები ხშირად მოხდებოდა მათში და ბევრი ქართველი გადავიდოდა ადვილად მათს სჯულზედ. ჩვენ ეს ჰაზრები სხვაგანაც გვაქვს ნათქვამი, ამიტომ აქ ესეც კმარა. ნახეთ ამაზედ ჩემი წიგნი „ქართველი გრიგორიანები.“ გამოცემა 1906 წ. თფილისი. 1800 წლების შედეგ, სპარსეთში ქართველთა მისვლა-მოსვლა სრულიად შეწყვეტიტ. ვინც იქ ქართველნი სცხოვრებდენ ხსენებულ დროს გადასულნი, იმათაც დროის განმავლობის წყალობით განვლეს სოფელი და მათის მოსპობით მოიხსო ქართველთა კვალი სპარსეთში. ერთი მაგალითი იყო ვლადიმერ აღნიაშვილის და მეორე ქართველებში კარგად ცნობილის ილია ზარაფიშვილის, სოფლის უწესობისაგან დევნილმა სპარსეთში ირჩია წასვლა და იქაურს ქართველებზედ შორიდამ მაინც გადახედვა. ამის წერილები სპარსეთიდან 1906-1907 წ. „ცნობის ფურცელსა და „ისარშიაც“ მრავლად იბეჭდებოდა. დღეის შემდეგ უეჭველია ქართველნი ხშირად მიმოიხილვენ სპარსეთს და მის საშუალებით სპარსელ ქართველთა ცხოვრებასაც ზომიერს სინათლეს მიჰყენენ.

თვით ცნობიერება ქართველებში საკმარისად იდგად ფეხს. სპარსელ ქართველთა მოსვლას საქართველოში ქართველებმა კარგის ისტორიულის თვალთ შეხედეს. თფილისის თავად-აზნაურთა კრებამ 600 მ. გადასდო სპარსელ ქართველებში სკოლის გასახსნელად, ასევე ქუთაისის თავად აზნაურთა კრებამ და კიათურის შავი-ქვის სამრეწველო საბჭომ 1500 მ. ამით გადააქარბეს მათ თავიანთ ზნეობრის ვალს, ყველა ეს ცხად საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ რომ დღეის შემდეგ სპარსელ ქართველთ გაღვიძების და განახლების ზარიც დაირეკება, ახალ ცხოვრების უღელში შეებმენ, ახლა მათი ვალია, რომ თავიანთი შვილები საქართველოში მრავლად და ხშირად გამოგზავნონ სასწავლებლად, რადგანაც მათსა და ჩვენს შორის გზა გაიხსნა, ხიდი გაკეთდა და ამ ხიდის ბურჯებათ უნდა ჩაითვალონ ყოლა მუსეინ ონიკაშვილი და ყოლა ამრეზ ხუციშვილი.

71/385

II თუბნოვის ქუჩა, სახლი № 30.

ზ. ჭაჭანაძე.

ფასი 20 კაპ.

სპარსელ ქართველთათვის დაიბეჭდება შემდეგი წიგნები:

1. ქართველთ ემიგრაცია და შაჰ-აბაზის შემოსევა.
2. მოგზაურობა ქართველ სპარსელებისა სპარსეთიდან საქართველომდე.
3. ისტორია სპარსელ ქართველებისა და მათი მოსპობისა.
4. სპარსეთში წამებული ქართველები.
5. ყოლა მუსეინ ონიკაშვილი და ყოლა ამრეზ ხუციშვილი.
6. შაჰ-აბაზის შემოსევა დ. კარეკაშვილისა.
7. სპარსელ ქართველები ი. ცინცაძისა.

პარლამენტის პრინციპული ბიბლიოთეკა

K 15.530/3

პარლამენტის
ბიბლიოთეკა